

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

TARIX FAKULTETI

EKOLOGIYA HUQUQI

FANIDAN

SEMINAR MASHG'ULOTLARI ISHLANMASI

NAVOIY - 2010

«TASDIQLAYMAN»

NavDPI ilmiy-uslubiy kengash raisi

_____ **prof. X. I. Ibraimov .**

«__» _____2010 yil

**«Davlat va huquq asoslari » kafedrasining 2010 yil 26 avgust, 1-sonli
majlisida muhokama qilingan va ma’qullangan**

Kafedra mudiri: yu.f.n. X.R.Isanov.

Tuzuvchi: yu.f.n. X.R.Isanov

**Taqrizchilar: N. Daminov
 O.Eshdavlatov**

Navoiy davlat pedagogika instituti
Tarix fakulteti
“Milliy g’oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi” yo’nalishi 4 kurs talabalariga
mo’ljallangan “Ekologiya huquqi” fanidan seminar mashg’ulotlar ishlanmasi

1-Mavzu: TABIAT VA JAMIYAT O’RTASIDAGI O’ZARO BOG’LIQLIK

Reja:

1. Tabiat va jamiyat, ular o’rtasidagi o’zaro munosabat shakllari.
2. Jamiyat va tabiat o’rtasidagi o’zaro munosabatlarga nisbatan qarashlar tizimi (konsepsiyalar)
3. Tabiatni muhofaza qilish prinsiplari (qoidalari)
4. O’zbekistonning ekologik siyosati.

Darsning maqsadi: Talabalarga ekologiya huquqi fani tugrisida, ekolshogiya huquqi fanining rivojlanishi tarixi tugrisida va umumiy ekologiya huquqi tizimi tugrisida bilimlarni berish.

Kutilayotgan natija: Talabalarga ekologiya tugrisidagi bilimlarni rivojlantirish va tabiatga extiyotkorona munosabatda bulishga chakirish.

Dars uslubi: Bahs-munozara.

Asosiy tushunchalar: Tabiat, jamiyat, borliq, “ekologiya” atamalari xakida tushuncha, ekologik munosabatlar, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlik, ekologizatsiyalashtirish usuli. Ekologiya huquqining umumiy va maxsus kismi.

Tabiat va jamiyat, ular o’rtasidagi o’zaro munosabat shakllari.

Tabiat - keng ma’noda - butun borliq, olam va uning xilma-xil shakllari; tor ma’noda - kishilarning moddiy va ma’naviy ehtiyojlarini qondirish manbai bo’lgan atrof tabiiy muhit. Jamiyat va tabiat tizimini ko’rib chiqayotganda ikkinchi tor ma’nodagi tushuncha qo’llaniladi. CHunki inson o’zining hayoti davomida butun borliqdan emas, balkim uni o’rab turuvchi va uning ta’siri doirasida turgan atrof tabiiy muhitdan foydalanishi mumkin.

Inson - tirik organizmlar turkumiga kiruvchi murakkab ijtimoiy va mehnat faoliyatini yurgazuvchi individ. Inson tarixiy - jamoat jarayoni sub’ekti bo’lib, u yer kurrasidagi moddiy va ma’naviy-madaniy rivojlanishning asoschisidir. Inson boshqa turdagi tirik mavjudotlar bilan genetik bog’langan holatda, lekin ulardan ongining yuqoriligi, mehnat qurollarini ishlab chiqara olishi, nutqning rivojlanganligi, ijodiy faolligi, hamda ahloqiy, ma’naviy va ruhiy o’z o’zini anglay olishi bilan ajralib turadi.

Jamiyat - keng ma’noda insonlarning tarixan qaror topgan birgalikdagi faoliyatlari majmui yoki tor ma’noda - ijtimoiy munosabatlarning konkret tipi. SHunday qilib, aqliy mehnat faoliyatiga ega bo’lgan insonlar yig’indisi bo’lgan jamiyat atrof tabiiy muhit bilan passiv (sust) emas, balkim aktiv (faol) ta’sir doirasida bo’lishi mukarrardir.

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning "O’zbekiston XXI bo’sag’asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va rivojlanish kafolatlari" degan asarida "Asrlar tutash kelgan pallada butun insoniyat, mamlakatimiz aholisi juda katta ekologik xavfga duch kelib qoldi. Buni sezmaslik, qo’l qovushtirib o’tirish o’z-o’zini o’limga maxkum etish bilan barobardir" degan edilar.

Agarda jamiyat va tabiat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga inson hayotining tarixi nuqtai nazaridan qaraydigan bo'lsak, ularni quyidagi munosabat shakllariga ajratsak bo'ladi:

1. **oddiy,**
2. **oddiy-iqtisodiy,**
3. **iqtisodiy,**
4. **iqtisodiy-ekologik,**
5. **ekologik.**

Jamiyat va tabiat o'rtasidagi oddiy munosabat shakli - kishilarni ekologik tizimni buzmaydigan soddalashtirilgan hayot tarzi. Ekologik tizim (ekotizim) - tirik organizmlar majmui va ularning yashash muhiti yig'indisi bo'lib, tirik organizmlar o'zaro va atrof tabiiy muhit bilan uzviy aloqadorlik qonuniyati asosida bo'lgan holati. Bu shakl kishilarning ibtidoiy jamoa tuzumidagi hayot tarziga, ya'ni insoniyat tarixining ilk ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyasi davriga xosdir. Bu davr o'z ichiga odamlarning yer kurrasida paydo bo'lishi (3-4 mln. yil avval) davridan to sinfiy jamiyat yuzaga kelguniga qadar muddatni o'z ichiga oladi. Ibtidoiy odamlarda ishlab chiqarish kuchlari va qurollari nihoyatda past darajada bo'lganligi tufayli ularning hayot tarzi tabiatning ajralmas bir oddiy bo'lagi sifatida namoyon bo'lgan. Atrof tabiiy muhit holati esa tirik organizmlar uchun nisbatan qulay - ekologik xavfsiz muhit deyish mumkin. Ibtidoiy jamoa bo'lib yashash davrida ham insonlar o'zlarining faoliyati tabiatga qanday ta'sir etayotganligi haqida o'ylab ko'rganlar va ularning hayotiy zarur ehtiyojlari bo'lgan tabiiy ob'ektlarni saqlab qolishga uringanlar. Mevali o'simliklarni saqlash, hayvonlarning ov qilish me'yoriy belgilashni yozma ravishda emas, balkim og'zaki ravishda kelishib olganlar. Bunday og'zaki qoidalarini buzganlarni jamoa boshlig'i tomonidan o'lingacha mahkum etganlar.

Sinfiy jamiyat shakllana borgan sari, kishilar soni va ishlab chiqarish qurollarining sifati o'sib borishi bilan tabiat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning yangi shakli - oddiy-iqtisodiy ko'rinishi namoyon bo'lgan. Natijada, kishilarning hayot tarzi tabiiy muhitni ma'lum bir kichik maydon va makon bo'yicha ekologik xavfsizlik darajasini keskunlashuviga olib kelgan. Bundan "lokal" ko'rinishdagi buzilgan maydonlar kishilarni jamoa bo'lib to'plangan yerlarga xos bo'lgan. Lekin ular atrof muhitning ekologik xavfsizlik darajasiga to'lig'icha ta'sir eta olmaganlar.

Hozirgi O'zbekiston hududida oddiy-iqtisodiy shakl - ibtidoiy jamoa tuzumining so'ngi davri va quldorlik tuzumi davriga to'g'ri keladi. Eramizdan avval 12-15- ming yilliklardan boshlab (mezolit davri) mahalliy aholining ishlab chiqarish quroli sifatida nayza, kamon, aylanma yeylarni paydo bo'lishi hayvonot dunyosining kamaya borishiga, metal omoch va belkuraklarni yaratilishi - yerlarni o'zlashtirish va dehqonchilikni paydo bo'lishiga va ular o'z navbatida yerlarning holatiga ta'sir etishni boshladi. Irrigatsion shaxobchalarni oddiy ko'rinishdagi "tug'on" usuli - obikor (sug'orma) dehqonchilikni daryo o'zanlarida "liman" uslubini paydo bo'lishiga va daryolarning tabiiy suv rejimini o'zgarishiga sabab bo'ldi. Uy hayvonlarining ko'payishi Chirchiq, Zarafshon, Qo'yi Amudaryo, Sirdaryo daryolari vodiylarida o'simlik dunyosining tabiatiga ta'sir etdi.

Jamiyat va tabiat o'rtasidagi oddiy-iqtisodiy munosabat shakli tabiiy muhitning eng asosiy elementlari - yer va suvning ekologik tizimdagi kichik aylanishiga ta'sir etdi. Lekin bunday ijtimoiy muhit holati ekologik tizimlarning buferlik (qarshi turish va tiklanish) xususiyatiga salbiy ta'sir qila olmagan edi.

Kishilar faoliyatining tabiatga oddiy-iqtisodiy ta'siri davrida ma'lum bir hududlarda sezilarli darajada ekologik xavfsiz muhitga ta'sir etgani uchun ham qadimgi yozuv va qonun kuchiga ega bo'lgan kitoblarda tabiatga nisbatan insonlarning ehtiyotkorona munosabatda bo'lishlari ko'rsatilib o'tilgan. Masalan, Zardushtlarning "Avesto" kitobiga binoan bolalar yoshligidanoq daraxt ko'chatini o'tkazishlari shart bo'lgan. Inson butun umri davomida suv, tuproq, olov, umuman dunyodagi jamiki yaxshi narsalarni pok va bus-butun asrashga burchlidir. yer, suv, havo, olovni asrash qoidalarini buzgan kishi 400 qamchi jazosiga mahkumdir.

Jamiyatda ishlab chiqaruvchilar va amaldorlar sinfining shakllana borishi va ish qurollarining takomillashib davlatlar orasidagi nizolarning kengayishi feodalizm va ilk bozor munosabatlari yuzaga kelgan kapitalizm davrlarida iqtisodiy munosabat shakli yuzaga keldi va rivojlandi.

Jamiyat va tabiat o'rtasidagi iqtisodiy munosabat shakli faqatgina iqtisodiy madaniyatlashgan kishilarning o'z iqtisodiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish uchungina atrof tabiatni iste'molchilik psixologiyasi pozitsiyasidan turib foydalanishi natijasida atrof muhit ifloslanishi, resurslar kamayishi va tabiat tizimlarining o'zgarishiga olib keladigan insonlarning hayot tarzi. Ekologik tizimlar katta maydonlarda va keng miqyosda (global) buzilishi kuzatiladi. Bu davrda garchi insoniyat tarixida ilk bor huquqiy elementlarining paydo bo'lishi va rivojlanishi hamda diniy va boshqa huquq institutlari manbalarining paydo bo'lishiga qaramasdan insonlarning ekologik ongi, bilimi va madaniyati juda past edi. Tavrotda ham, Qur'oni Karimda ham, Injilda ham odamzodning qiyomat kunlarini tabiat bilan bog'lash bejiz bo'lmagandir. Misrdagi Xeopsa piramidalaridagi toshlardan biriga, - "Insonlar tabiat kuchlaridan foydalana ololmasliklari va moddiy dunyoning asl mohiyatini tushunmasdan halok bo'ladilar", - deb bitilgani bejiz emas.

Atrof muhitning tabiiy ifloslanishi inson faoliyatini bevosita ishtirokisiz kechadigan tabiatdagi jarayon va hodisalar: quyosh-kosmik (meteoritlarning tushushi, magnit bo'roni); iqlim - gidrologik (tayfun, bo'ron, suv toshqini, havo-temperaturasi va yog'in yog'ishlarning kam qaytariladigan anomal o'zgarishlari...); geologik - geomorfologik (zilzila, sunami, vulkanning otilishi, sel ketishi, qor ko'chishi, surilma, o'pirilish va tosh tushishi, muzliklarning bostirishi...); geoximik (er osti tabiiy gazlarning portlashi, sho'rlanish, botqoqliklardan zaharli gazlardan chiqishi, sun'iy materiallarni korrozitsiyasi...); biologik (yoppasiga zararkunanda hashorat va qumursqalarning ko'payishi, o'rmonlarning qurib ketishi natijasidagi yong'inlar...). Ularning ekologik xavfsiz muhitga ta'siri iqtisodiy shaklda 3-10% tashkil etadi. Lekin tabiatga antropogen ta'sirning kuchayishi bilvosita atrof muhitning tabiiy ifloslanish darajasini kundan kunga ortirib yubormoqda. S.M. Myagkovning¹ ma'lumotlariga ko'ra bu o'zgarishning yillik koeffitsiyenti - 0,2,-0,3 bo'lib, bu ko'rsatgich jarayon va hodisalarning turiga qarab o'zgarib boradi.

Tabiiy resurslarni kamayib va yo'qolib borishi hamda tabiiy ob'ektlarning ifloslanishi ekologik tizimlarning buzilishiga va ekologik inqirozlarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Chunki kichik va katta ekologik tizimlarning aylanishi zanjirida turgan biron bir tabiiy ob'ektning yo'qolishi yoki uning ekologik xususiyatini ifloslanish natijasida kamayib qolishi tabiatni o'z-o'zini asrash, tashqi kuchlarga qarshi turish (buferligi) va qayta tiklanish xususiyatlarini yo'qotib qo'yadi. Ekologik inqiroz - jamiyat va tabiat o'rtasidagi o'zaro munosabat muvozanatining barqaror ravishda buzilishi natijasida atrof tabiiy muhit holatini yomonlashib borishi, davlat boshqaruv va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning yuzaga kelgan holatdan chiqqa olmasliklari hamda ekologik tizimlarni tiklash imkoniyatlarining yo'qolishi, ya'ni tabiiy muhit inqirozi va ijtimoiy muhit falokati.

Ekologik inqirozga misol bo'lib Orol dengizi va uning atrofidagi holatni olsak bo'ladi. Qachonlardir dunyoda eng katta ko'llar toifasiga kirgan Orol dengizi 30-40 yil ichida eng sho'r, ifloslangan va xalq xo'jaligi ahamiyatiga kam ega bo'lgan o'rtacha ko'llar toifasiga kirib qoldi. Buning asosiy sabablaridan biri Amudaryo va Sirdaryo suv rejimini keskin o'zgarish, ya'ni 1982-1983 yillarga kelib ularning Orolga suv qo'yishining 12-13 barobarga kamayib ketishidir. Natijada suv sathi 16 metrga, suv yuzasi 2 barobarga, suv hajmi 4 barobarga kamayib ketdi. Suvdan qurigan yuza 3.3 mln.gektarni tashkil qilgani holda deflyatsiya (shamol eroziyasi) natijasida tuzlar minglab kilometrgacha bo'lgan masofada atrof muhitni ifloslantirdi, natijada Amudaryo va Sirdaryo suvlarini og'ir metallar, pestitsid, gerbitsid kabi kimyoviy moddalar bilan ifloslanishi va sho'rlanishi natijasida ularning suviniichimlik suvi sifatida foydalana bo'lmazligini mutaxassislar isbot qilib berishdi. Qachonlardir baliqchilik va ov qilish maskani bo'lgan qo'yi Amudaryo qurigan qoldiq ko'llar va sho'rlangan tuproqlar maskaniga aylanib qoldi.

Iqtisodiy munosabat shakli davriga xos ekologik qonunlardan Mazovlarning XIII-XIV asrlarda "O'rmon, tur, zubr va tarpanlarni muhofazasi", litva knyazi Sigizmund-II ning "Volok nizomi"da baliqlarning urchish davrida ov qilish man etilgan. XIV asrda Fransiya "Suvlar va o'rmonlar" maxsus boshqarmasi tuzilgan bo'lib, uning vazifasi o'rmonlarni muhofaza qilish edi. Qadimgi Vilgelm podshoxligi davrida kiyik, yovvoyi chuchqa va xattoki quyonlarni o'ldirganlari uchun kishilarga o'lim jazosi belgilangan. Ammo bu qonunlar umumiy atrof tabiiy muhitni emas, balkim feodal mulkni saqlab qolish va muhofaza qilishga qaratilgan edi.

Tabiatni hududiy muhofazalash to'g'risida chora tadbirlar XVI asrda Daniya qirollari Kristian-III qaroriga binoan amalga oshirilgan. Xuddi shunday dengiz bo'yidagi qumlarini ko'chishidan saqlovchi qonunlar Prussiyada, Niderlandiyada, Fransiya ham qabul qilingan. XIX va XX asrning birinchi yarmida ham alohida bir tabiiy ob'ektlar yoki integral-hududiy ob'ektlar bo'yicha yuzlab qonunlar va shunga asosan boshqaruv va nazorat organlari tashkil etildi. Lekin ularning boshqaruv va nazorat funksiyalari siyosiy axvolga karab o'zgarib turar va ular ayrim mulk egalari xizmat qilardi xolos.

yer kurrasida ekologik inqirozli ob'ekt va hududlarning kengayishi, ommaviy kasalliklarni ko'payishi XX-asrning ikkinchi yarmiga kelib kishilar e'tiborini tabiatga qarashga majbur etdi. yevropa, Ayrim Osiyo va SHimoliy Amerika mamlakatlarida nafaqat tabiatdan samarali foydalanish, balkim uni asrashga bag'ishlangan bir qator qonunlar qabul qilindi va o'sha asosida ekologik chora tadbirlar amalga oshirildi. Natijada tabiat bilan jamiyat o'rtasida yangi munosabat - iqtisodiy-ekologik shakl yuzaga keldi.

Jamiyat va tabiat o'rtasida iqtisodiy-ekologik munosabat shakli - mavjud ekologik tizimni saqlab qolish darajasidagi kishilarning tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va tabiatni muhofaza qilishga qaratilgan hayot tarzi.

Amerika Qo'shma shtatlari, Yaponiya, SHvetsariya, Germaniya, SHvetsiya kabi mamlakatlar ekologik qonunchilik tizimi ekologik munosabat shakliga moslashtirilgan bo'lib, davlat tomonidan kishilarning har qanday ekologik chora-tadbirlari to'lig'icha qo'llab quvvatlaniladi. Tabiiy resurslarni kamaytirish, tabiatni ifloslantirish nafaqat fuqarolarga, balki davlat idoralari xodimlariga ham na moddiy va na ma'naviy foyda keltirmaydi. Masalan, AQSH "Atrof tabiatni muhofaza qilish milliy siyosati" (NEPA) qonuniga binoan hamma jismoniy va yuridik shaxslar (davlat hokimiyati va boshqaruv organlari ham) biron bir tabiiy ob'ektdan foydalanishlaridan avval turli ko'rinishdagi test sinovlaridan o'tishadi va tabiatga ko'rsatishi mumkin bo'lgan "Ariza"ni topshiradilar. Bu test sinovlar natijasining boshidayoq 10 % "Arizalar" sudlar ish faoliyatiga kirib qoladi. Prezident ijroiya ko'mitasi qoshidagi tabiatni muhofaza qilish Kengashi har oyda Kengashga kelib tushgan "Arizalar" ro'yxati va sudlarning qabul qilgan qarorlari to'g'risida ochiq ma'lumotnomalar e'lon qiladi. Undan tashqari tabiatni muhofaza qilish bo'yicha har bir Amerika shtati o'ziga yarasha qonun qabul qilish imkoniga ega. CHunki shtatdagi ekologik holat avvalam bor mahalliy aholiga ta'sir qilishi qonunchilik tizimni belgilab beradi.

Mustaqil O'zbekiston Respublikasining ilk bor qabul qilgan qonunlaridan biri "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonuni. Bu qonun 9 dekabr 1992 yil O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bilan bir qatorda qabul qilingan bo'lib, undagi prinsip va me'yorlar tabiat bilan jamiyat munosabatlari o'zaro uyg'unlashgan holda bo'lishini taqazo qiladi. Mamlakatimiz yosh, tez suratlar bilan ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga tomon olg'a borayotgan davlatlar toifasiga kiradi. Iqtisodiy rivojlanish, vaqtinchalik, juda boy (100 ga yaqin mineral xom ashyo turidan foydalaniladi) tabiiy resurslardan foydalanishga suyangan holda amalga oshmasdan iloji yo'q. SHuning uchun ham milliy qonunchiligimiz orqali tabiat inonmlaridan foydalanish va ularni muhofaza qilish shakli iqtisodiy-ekologik ko'rinishdadir. Qabul qilingan ekologiyaga oid 20 ziyod qonunlar tabiatni muhofaza qilishning huquqiy asosi bo'lib xizmat qila oladi, lekin bu

qonun me'yorlarini hayotga tadbqiq qilishning iqtisodiy, huquqiy, siyosiy chora-tadbirlarini ishlab chiqish shu kunning dolzarb masalalari turkumiga kiradi.

Tabiiy muhitni inqirozga, ijtimoiy muhitni falokatga olib kelmaslik uchun biz yaqin kelajakda ekologik munosabat shakliga o'tib olishimiz kerak.

Jamiyat va tabiat o'rtasidagi ekologik munosabat shakli deb biz kishilarni tabiat resurslardan o'ta samarali foydalanishga, qayta tiklash va tabiatni muhofaza qilishga qaratilgan hayot tarzini tushunamiz. Bunday hayot tarzi mavjud ekologik tizimni sog'lomlashtirishga olib keladi. Ekologik munosabat shaklida davlatning boshqaruv tizimi avvalam bor ekologik nobop hudud va ob'ektlarni tiklashga qaratilgan bo'ladi. Bu yerda ishlab chiqarish texnologiyasi birinchi navbatda kam chiqitli yoki yopiq holda bo'lishni talab etadi. Ekologik ong va madaniyat kishilarning jamiyatda tutgan o'rnini belgilovchi mezon omili bo'lib qoladi. Ekologik qonunlar va normativ xujjatlar nafaqat bevosita, balki bilvosita ham ekologiyalashtirilgan va amaliy tadbqiq mexanizmiga to'liq asoslangan bo'lishini talab qiladi. Tabiiy resurslardan foydalanishni cheklash va tabiiy ob'ektlar "rekonstruksiya" bir mamlakat miqyosida emas, balkim ekologik xavfli hududlar bo'yicha amalga oshiriladi va ular davlat tomonidan alohida muhofaza etish ob'ektiga kirishini taqazo qiladi.

2. Jamiyat va tabiat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga nisbatan qarashlar tizimi (konsepsiyalar)

Bizning fikrimizcha milliy va xalqaro ekologik-huquqiy me'yorlarni ishlab chiqishdan avval uch asosiy masalani aniqlashtirib olish darkor. Birinchisi - tabiatga nisbatan jamiyatning (konkret davlat hokimiyatining) munosabat shaklini aniqlab olish; ikkinchidan - jamiyat va tabiat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga nisbatan konsepsiyasini ishlab chiqish; uchinchisi - shu munosabatlarni amalga oshirishning asosiy prinsiplar (qoidalari)ni belgilash. Bu bayon etilgan uch vazifalarni bajarmaslik ekologik-huquqiy me'yorlarni yagona bir maqsadga xizmat qilmasligiga, va oqibatda qonunlarni tez-tez o'zgarib turishiga, ekologik me'yorlarning amaliy tadbqiq qiyinlashuviga sabab bo'ladi. SHunday qilib, biz tabiat va jamiyat o'rtasidagi turlicha munosabat shakllarini ko'rib chiqdik. Lekin, insonlarning tabiatga nisbatan dunyoqarashlari, ularning harakteriga o'xshab, turlicha bo'lishi tabiiy holdir. Insonlarning dunyoqarashi, - degan edi Abu Nasr Farobiy, - ularning tashqi ko'rinishiga o'xshab turlicha bo'ladi va bu fazilat ularning ilmiga, hayot tarziga, yashash muhitiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir. Biz ham ulug' o'rta asr faylasufi A.N. Farobiy fikriga to'lig'icha qo'shilib ekologiya borasidagi qarashlar tizimini ko'rib chiqamiz. Buyuk rus ekolog olimi N.F. Reyters ekologiya keng ma'noda "insonlarni yashab ketishi haqidagi ta'limot" deb bejiz aytmagan. CHunki insonlarning chegaralangan yer kurrasida yashash muddati ularning ekologik dunyoqarashi va bu dunyoqarashlarning amaliyotda tadbqiq qila olish imkoniyati bilan belgilanadi.

Ekologik konsepsiya - tabiat va jamiyatning o'zaro ta'siri to'g'risidagi qarashlar tizimi, ya'ni jamiyat qonunlari bilan tabiat qonunlarining o'zaro harakat yo'nalishlari o'zni, ahamiyati va mohiyati haqidagi dunyoqarash .

Jamiyat qonunlari - kishilarning hatti-harakatlarini yoki biron bir ob'ektga nisbatan munosabatini belgilaydigan huquqiy-me'yorlar yig'indisi.

Tabiat qonunlari - kishilarni o'rtab turuvchi tabiiy muhitda kechayotgan voqea, hodisa, jarayonlarning jamiyat qonunlariga bo'ysinmaydigan va kishilar faoliyatisiz namoyon bo'la oladigan kechinmasi. Tabiat qonunlariga: tabiiy omillarning birgalikda harakat qilishi, tabiiy modda (suv, energiya, kislorod, uglerod...)larning katta va kichik aylanishi, modda va energiya saqlanishi, tabiiy resurslarni kamaya borishi, evolyutsion tezlanish, tirik organizmlarning evolyutsion rivojlanishi va h.q.

Naturalistik konsepsiya - jamiyatdan ustun turuvchi tabiatni ilohiy kuch, dono yaratuvchi, ideal borliq deb qaraydigan falsafiy oqimlar va maktablar. Bunday qarashlar tizimi tabiat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning oddiy va oddiy-iqtisodiy shakli davridagi kishilarga hos dunyoqarash. SHuning uchun ham ularning xudosi suv, olov, yer va boshqa tabiat

ob'ektlari yoki hodisalari bo'lib kelgan. Ular shu muhitda tabiatning bir bo'lagi sifatida yashab kelganlar va o'zgacha yashashni tushuna olmaydilar ham.

Naturalistik konsepsiyasiga qarama-qarshi dunyoqarash **iste'molchilik konsepsiyasi** - jamiyat qonunlarini tabiat qonunlaridan ustun yoki kishilarni tabiat ustidan hukmronlik g'oyasini ilgari suradiganlar. Bunday g'oya namoyondalari jamiyatni iqtisodiy munosabat shakliga olib kelganlar. Bu oqimga kiruvchilar asosan bozor munosabatlari shakllanishni boshlagan kapitalizmning boshlang'ich davrida turgan "yangi biznes" sohiblaridir. Ular haqida buyuk amerikanlik yozuvchi Djek London o'zining o'lmas asarlarida aks etgan va oltin orqasidan quvib butun borliq tabiatni faqatgina ularning iqtisodiy talablarini qondirish manbai deb qaraydiganlar. Hozirgi kunda Rossiyadagi "neft" va "gaz baronlari" ham bularga yaqqol misol bo'la oladilar. Ular uchun boylik birlamchi, tabiat va insonlar hayoti ikkilamchidir.

Ilmiy-texnik revolyutsiya va demografik portlash oqibatidan chiqib ketishni tavsiya qiluvchi g'arb sotsiologlarining harakatlar strategiyasi namoyondalari uch yo'lni ma'qul ko'ryaptilar. Bu yo'ldagi dunyoqarashlar tizimi: tabiatga aralashmaslik; muammosi bor tabiat qonunlariga xujum qilish yoki aralashish; atrof muhitga kishilarni moslashtirish orqali kishilik jamiyatini boshqarish.

Tabiatga aralashmaslik - konsepsiyasini harakatsizliklar strategiyasiga kirgazish mumkin. CHunki, birinchidan, - ekologik tizimlarni ayrim hudud va mintaqalarda buzunganligiga befarq, aralashmasdan qarab turib bo'lmaydi. Ikkinchidan, - yer kurrasida yashayotgan 6 mlrd. aholini moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirishga majburlaymiz. Tabiatga aralashmaslik prinsipini alohida bir muhofaza etiladigan tabiiy hududlar - biosfera qo'riqxonasi va qo'riqxonalarda amalga oshirsa bo'ladi, lekin ommaviy tarzda tabiatdan ajralgan holda insonlarning hayotini tassavur qilish qiyindir.

Atrof tabiiy muhitga kishilarni moslashtirish orqali ekologik inqirozdan chiqib ketishni tavsiya etayotganlar bir tomonlama ekologik tizimlarni tashqi kuchlarga nisbatan qarshi turish (buferlik) va o'z-o'zini tiklash qonuniyatlariga ishongan holda insonlarni harakat doirasini shunga monand ravishda olib borishni tavsiya etsalar, ikkinchi tomondan kishilarni tarixan atrof muhitga moslashib borishining evolyutsion jarayonlarini jadallashtirishni yoqlab chiqadiganlar. Bu konsepsiya namoyondalari tabiat qonunlarini jamiyat qonunlariga ko'chirishga urinayotganlar desak mubolag'a bo'lmaydi. Afsuski bu qonunlar hozirgi insoniyat tarixi bosqichida ko'pincha bir-biriga zid va biri ikkinchisini inkor etishi mumkin. Masalan, atom energiyasidan keng miqyosda foydalanish va kosmik tadqiqotlarni chuqurlashtirish dasturlari ekologik tizimlarni saqlanish qonuniyatlari bilan zid bo'lgan harakatlar toifasiga kiradi. Insonlarni o'zgarayotgan tabiiy muhitga moslashishi revolyutsion tarzda emas evolyutsion tarzda, tabiiy tanlash orqali amalga oshishi bu jarayon emas, balkim qonuniyatdir. Tabiat insonning bir bo'lagi emas, balkim inson tabiatning bir bo'lagi ekanligini hech qachon inkor qilib bo'lmaydi.

Global boshqaruv konsepsiyasi - atrof tabiiy muhit komponentlari yagona bir tizimda harakat qiladi va ular ajralmasdir degan g'oyani olg'a suruvchilar. SHuning uchun ham atrof tabiiy muhitni saqlab qolish ma'lum bir hudud yoki mamlakat doirasida emas, balkim xalqaro miqyosda, butun dunyo hamjamiyatining birgalikdagi tadbiri orqali amalga oshirishini yoqlab chiqadiganlar. Ularning namoyondalari tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish uchun davlatlar ustidan turuvchi yagona bir tashkilotni tuzishni va bu tashkilot nafaqat boshqaruv, balkim nazorat vakolatiga ega bo'lishini yoqlab chiqadilar. Ularning fikricha, BMTning YUNEP, YUNESKO, VOZ, MOP degan tashkilotlari, hozirgi kunda faqatgina davlatlarning ekologiya borasidagi faoliyatini kuzatadilar va faktlarni keltiradilar, deyдилar. Afsuski bunday oqim namoyondalari yer kurrasidagi hamma davlatlarning suveren huquqi bo'lmish tabiiy resurslardan o'z qonunlariga binoan foydalanish imkoniyatlarini osonlikcha berib qo'ymasliklarini inobatga olishmayapti. Lekin, bizning fikrimizcha, ekologik global boshqaruv tizimiga insoniyat oldinmi yoki kechmi albatta yetib boradi. CHunki ma'lum bir joydagi ekologik inqiroz (Orol dengizi muammosi, CHernobil AES falokati, Oxota

dengizining radioaktiv moddalar bilan zaharlanishi) mahalliy ekologik inqiroz emas, balkim global ta'sir kuchga ega bo'lgan inqiroz ekanligi hammamizga ayondir.

Ekologik revolyutsiyalar konsepsiyasi - siyosiy tuzum va kishilarni ekologik dunyoqarashlarini keskin ravishda - revolyutsion yo'l bilan iste'molchilik psixologiyasidan ekologik talablar doirasiga o'tkazish. Ammo bu taklif qanchalik yaxshi bo'lmasin, bir qoidani esdan chiqarmaslikka undaydi - kishilik jamiyatida (tabiatdagi singari) revolyutsion yo'l bilan biron bir tadbirni amalga oshirish ularda salbiy oqibatlarni kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Lekin hozirgi ekologik inqiroz holati ekologik ong, madaniyat, o'quv va tarbiyani keng miqyosda va jadal sur'atlarda olib borishni takazo qiladi. Aks holda "tabiatdagi tizimlarni evolyutsion rivojlanishini orqaga qaytarib bo'lmaydi" degan tabiat qonuni o'zining salbiy ko'rinishlarini saqlab qolishi va eski ijobiy tizimni tiklash imkoniyati bo'lmasligi mumkin.

Sotsialistik konsepsiya asoschilari K. Marks va F. Engels tomonidan keng ta'riflangan dunyoqarash atrof tabiiy muhit holatini inobatga olib jamiyat kuchlarini bir me'yorda rejali rivojlantirishni yoqlab chiqadiganlar. Albatta bu dunyoqarash amalda (70 yil Sovet tuzumi hukm surganda) o'z ifodasini topa olmadi. Tabiatni biron bir mamlakatda rejali muhofaza qilish yoki undan foydalanish ekologik holatga emas, balkim iqtisodiy -ijtimoiy, siyosiy holatga qarab olib borilishini isbot qildi. Tabiiy resurslarni aniq hisobini olish va ulardan rejali foydalannish biron bir hudud yoki mamlakatda emas, balkim butun bir region yoki yer kurrasi bo'yicha global holda amalga oshirish mumkin bo'ladi.

YUqorida sanab o'tilgan ekologik konsepsiyalardan tashqari dunyoning turli joylarida, turli dunyoqarashga ega bo'lgan qarashlar tizimidagi partiyalar, oqimlar, harakatlar, kengashlar, jamg'armalar mavjud. Lekin, bizningcha, ekologik konsepsiya - tabiat qonunlari bilan jamiyat qonunlarini o'zaro uyg'unlashgan va ilmiy asoslangan holda rivojlanishini yoqlab chiqadigan qarashlar tizimidir. Aks holda boshqacha qarashlar tizimi noekologik konsepsiyalar tizimiga kiradi.

Tabiatni muhofaza qilish prinsiplari (qoidalari)

Tabiat va jamiyat o'rtasidagi munosabat shakllari va konsepsiyalaridan kelib chiqadigan hamda ekologik qonunlarni maqsadi va mohiyatini belgilab beradigan uchinchi qadam - kishilarning jamiyatdagi ekologik munosabatlarida amal qilishi kerak bo'lgan asosiy prinsiplari yoki qoidalari. Bu prinsiplar tabiat qonuniyatlariga asoslangan bo'lib ular quydagilardan iboratdir:

1. Tabiiy hodisa va jarayonlar ko'pqirralikdir. SHuning uchun ham ular har tomonlama ob'ektiv baholanishi kerak. Bu degan so'z har bir tabiiy hodisa yoki ob'ektga xalq xo'jaligining sohaviy zaruriyatiga qarab yondoshish kerak. Lekin bu sohaviy yondoshuv avvalam bor ekologik tizimlarni saqlab qolish va ularni qayta tiklash nuqtai nazardan amalga oshirilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

O'rta Osiyo sharoitida o'rmon - qurilish yoki ximik xom ashyo manbai emas, balkim ekologik tizim yoki landshaftlarni bir me'yorda ushlab turuvchi element sifatida qaralishi kerak. CHunki bu mintaqada bor yo'g'i umumiy maydonning bir foizidan oshmaydigan siyrak daraxtzor va butazorlar suv va tuproq muhofazasida "yashil qalqon", iqlimni mo'tadillashtiradigan komponent, aholini madaniy dam olishini ta'minlaydigan ob'ekt sifatida qarashni taqazo etadi.

Suv fondidagi daryolar O'rta Osiyo sharoitida sug'orish yoki rekratsiya manbai emas, avvalam bor ichimlik suvi va aholini maishiy xizmati uchun mo'ljallanishi kerak. CHunki issiq iqlimli arid (quruq) sharoitda suv aholi uchun hayot manbaidir. Sibir, Uzoq SHarq kabi sovuq yoki nam iqlimli mintaqalar uchun daryolar avvalam bor aholini transport xizmatini bajaruvchi va arzon energetika manbaidir. Daryolar insonlarning hayoti uchun bilvosita qishloq xo'jaligi, metallurgiya, tog'-kon sanoati, ximiya kabi suvni ko'p talab qiluvchi xalq xo'jaligi tarmoqlari orqali xizmat qiladi. Asosiysi tabiat komponentlari turli chiqitlar yoki axlatlar tashlaydigan tabiiy ob'ekt bo'lib qolmasligi kerak.

Xulosa qilib aytganda, tabiiy hodisa va jarayonlarning ko'pqirralik prinsipi ma'lum bir tabiiy ob'ektdan turli xil xalq xo'jaligi sohalarida ulardan foydalanishni inkor etmaydi, lekin foydalanishda ekologik tizimlarni saqlab qolish yoki tiklash nuqtai nazardan ustuvor (prioritet) sohalarini belgilashni taqazo qiladi.

2. Tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish mintaqaviydir, ya'ni mahalliy sharoitlarni inobatga olgan holda ekologik tadbirlarni olib borish kerakligi prinsipi. Mamlakatimiz iqtisodiy rivojining tayanchi bo'lgan tabiat boyliklaridan foydalanish va ularni muhofaza qilish ularni har tomonlama (iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, madaniy) baholashni, istiqbolli yo'nalishlarini aniqlashni, mahalliy va ekologik sharoitlarini inobatga olgan holda amalga oshirishni talab qiladi. Chunki O'zbekiston Respublikasida (umuman yer kurrasida) tabiiy ob'ektlarning son va sifat ko'rsatqichlari maydon va makon bo'yicha bir tekisda joylashmagan. Biron bir mintaqada ma'lum bir tabiiy ob'ekt yoki resursning mo'lligi ikkinchi bir mintaqada uning yetishmasligini qoplab bera olmaydi yoki biron bir mintaqada ekologik xavfsiz muhit sharoiti ikkinchi bir mintaqaning ekologik inqirozini bartaraf etishga asos bo'la olmaydi.

3. Tabiiy hodisalar va jarayonlar o'zaro uzviy bog'langandir. Birinchi ekologik mintaqaviy prinsipni davomi sifatida shuni aytish kerakki tabiatning ma'lum bir ob'ektini muhofazalash yoki uni buzish qolgan tabiiy ob'ektlarga o'z ijobiy yoki salbiy ta'sirini albatta o'tkazadi, ya'ni "zanjir reaksiyasi" usulida ishlaydi.

Tabiatda daryo va ko'llarni muhofazalash o'z o'zidan undagi baliqlarni va suv o'tlarni muhofazalashga olib keladi. O'rmonlarni asrash avvalam bor ulardagi hayvonot dunyosini saqlashga, so'ngra atmosfera havosining va suvlarning tozaligini ushlab turishga, tuproqning unumdorlik xususiyatlarini saqlab qolishga imkon beradi. Aksincha, tuproq unumdorligini yo'qotish, o'simlik dunyosini siyraklashuviga va so'ngra, ularda yashovchi va oziqlanuvchi hayvonot dunyosini kamayishiga yoki qirilib ketishiga olib keladi. Ekologik tizimda bir ob'ekt muhofazasini ikkinchisi orqali amalga oshirish qonuniyatini shakllantiradi.

4. "Zanjir reaksiyasi" qonuniyatining davomi, lekin uchinchi tabiat prinsipiga qarama-qarshi bo'lgan qoida - biron bir tabiiy ob'ekt muhofazasi ikkinchi bir tabiiy ob'ektning zarari bo'lishi ham mumkinligi. Masalan, Afrika qit'asidagi milliy bog'larda tashkil etilgan qo'riqxonalarda fillar sonining ko'payib ketishi u yerdagi o'simlik dunyosini siyraklashuviga va tuproq unumdorligini pasayishiga olib kelmoqda. Shuning uchun ham ma'lum bir ob'ekt muhofazasiga qaratilgan ekologik tadbirni qolgan tabiiy ob'ektlar imkoniyatlariga monand ravishda va ilmiy asoslangan tarzda amalga oshirishni taqazo qiladi.

5. Yuqorida zikr etilgan to'rt ekologik prinsip bizlardan tabiat muhofazasiga kompleks yondoshuv prinsipini tadbir qilishni taqazo qiladi. Tabiatni muhofaza qilish va shu bilan bir qatorda tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni biron bir soha yoki yo'nalish bo'yicha to'liq amalga oshirib bo'lmaydi, balki kompleks sohalararo boshqaruv va nazorat asosida amalga oshirishni talab qiladi. O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish Davlat ko'mitasining faoliyati xuddi shu komplekslilik prinsipiga asoslangandir.

Umuman olganda, tabiatni muhofaza qilish bir qaraganda tabiiy resurslardan foydalanishga qarama-qarshi yo'nalishga o'xshaydi. Lekin, ekologik tizimdagi katta yoki kichik doiradagi modda va energiya almashuvi ham tabiiy ob'ektlarning biri ikkinchisiga ta'sir etishi, ya'ni foydalanishi va muhofaza qilishi asosida bo'ladi. Xech qaysi bir tirik mavjudod (hayvonot dunyosi, o'simliklar, insonlar) atrof tabiatdan foydalanmasdan turib hayot kechira olmaydi. Ma'lum bir ekologik me'yordagi bu harakatlar ekologik tizimlarni ushlab turuvchi zaruriy hodisa va jarayonlar turkumiga kiradi. Bundan bir vaqtning o'zida tabiatni muhofaza qilish va foydalanish prinsipi kelib chiqadi. Shunday qilib, jamiyatning tabiatga nisbatan yo'naltirilgan harakatlari ekologik prinsiplarga yondoshgan va chuqur ilmiy asoslangan bo'lishni talab qiladi. Chunki inson tabiatning bir bo'lagi, lekin aksi emasdir.

O'zbekistonning ekologik siyosati.

yer kurrasida yuzaga kelayotgan ekologik nobop muhitning chuqurlashuvida ozmi-ko'pmi O'zbekiston Respublikasining ishtiroki bor. Istiqomat qilayotgan 24 mln.dan ziyod aholining yarmidan ko'prog'i ekologik xavfsiz bo'lmagan muhitda istiqomat qilmoqda. Orol dengizi va uning atrofiga ro'y bergan ekologik inqiroz holati Sovet davrining noekologik agrar va iqtisodiy siyosatining natijasidir. SHuning uchun ham davlatimiz, shaxsan Prezident I.A.Karimov, ekologik masalalarni iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy islohotlar bilan uyg'unlashtirgan holda olib borishni lozim deb topmoqdalar.

XX asr oxiriga kelib O'zbekistonda quyidagi taktik va strategik yo'nalishlar ishlab chiqilgan: "2005 yilgacha bo'lgan davrda tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan samarali foydalanishning Davlat dasturi", "O'zbekiston Respublikasida tabiatni muhofaza qilish va barqaror rivojlanishning ekologik ta'minlashning milliy harakatlar rejasini", "O'zbekiston Respublikasida atrof muhit gigiyenasi bo'yicha milliy harakatlar dasturi", "Biologik xilmaxillikni saqlab qolish bo'yicha milliy strategiya va reja". Bu xujjatlarda davlatimizning jamiyat va tabiat o'rtasidagi munosabat shakli, hozirgi kunda va kelajakda qanday bo'lishi, O'zbekistonning ekologik konsepsiyasi, maqsadi va prinsiplari belgilab berilgan. Ekologik maqsad va vazifalarni amalga oshirishning taktik va strategik harakatlar dasturi va yo'nalishlari ko'rsatib o'tilgan.

O'zbekiston Respublikasi ekologik siyosatining asosiy maqsadi - kishilarning hayotiy zarur bo'lgan ekologik xavfsiz muhitini ta'minlash uchun tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan samarali foydalanish, ya'ni tabiat bilan jamiyat o'rtasidagi iqtisodiy -ekologik munosabat shaklini qo'llash.

29 avgust 1997 yilda qabul qilgan O'zbekiston Respublikasining "Milliy xavfsizlik Konsepsiyasi to'g'risida"gi Qonunida mamlakatimizning **ekologik konsepsiyasi** berilgan bo'lib, unda quyidagilarga e'tibor berilgan:

- shaxsning hayotiy zarur ehtiyoji bo'lgan kishilarni sog'ligini muhofaza qilish va insonlarning turmushi uchun optimal holatdagi ekologik sharoitlarni yaratib berish;
- jamiyatning hayotiy zarur ehtiyoji bo'lgan oilani har tomonlama qo'llab-quvvatlash, mo'tadil ekologik vaziyatni tashkil etish, aholining sog'ligini ta'minlash, jismoniy baquvvat avlodni shakllantirish;
- davlatning hayotiy zarur ehtiyojlari bo'lgan barqaror rivojlanish, mintaqaviy iqtisodiy holatni mu'tadillashtirish, sog'lom hayot tarzini shakllantirish.

SHunday qilib O'zbekiston uchun yagona bo'lgan shaxs, jamiyat va davlatning hayotiy zarur ehtiyojlaridan biri - ekologik xavfsiz muhit milliy xavfsizlikning ajralmas bir bo'lagidir. Respublikamiz ekologik siyosatining asosiy maqsadini bajarmoq uchun organik rivojlanish bilan bir qatorda muhofaza qilish va rivojlanish konsepsiyasini qo'llashni ma'qul deb topgan. Bu degan so'z shaxs, jamiyat va davlatning ekologik talablarini mintaqalar bo'yicha iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirish talablariga moslashtirish kerak.

I.A.Karimovning "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari" degan asarida hamda "2005 yilgacha bo'lgan davrda tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan samarali foydalanishning Davlat dasturi"da yuqorida aytilgan maqsad va konsepsiyalarni amalga oshirishning asosiy chora-tadbirlari quyidagilardan iborat:

- ekologik texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish. xalq xo'jalik tarmoqlaridagi tabiiy jarayonlarning keskin buzilishiga olib keladigan barcha zaharli kimyoviy moddalarni qo'llash ustidan qattiq nazorat o'rnatish. Atmosfera havosi va suvlarni insonning hayotiy faoliyati uchun zararli yoki salbiy ta'sir etadigan moddalar bilan ifloslantirishni to'xtatish;
- qishloq xo'jalik ekinlarini, eng avvalo, g'o'zani sug'orishda suvni tejaydigan texnologiyalarni keng joriy etish. Kollektor-zovur suvlarini daryolar va suv omborlariga tashlashni tartibga solish va oqava suvlarni chiqarib yuborishni batamom to'xtatish zarur;

- sanoat korxonalarida atmosferaga havosiga suv havzalariga va tuproqqa ifloslantiruvchi hamda zararli moddalarni tashlaganlik uchun solinadigan maxsus soliqdan keng foydalangan holda mas'uliyatni oshirish darkor. Ularda zamonaviy, samarali tozalash qurilmalari tizimini joriy etish kerak. Boshlang'ich xom ashyodan tayyor, pirovard mahsulot olganga qadar kompleks foydalanishga imkon beradigan yangi, zamonaviy, ekologik jihatdan samarali uskunalarni o'rnatish lozim;

- qayta tiklanadigan zaxiralarni qayta ishlab chiqarishning tabiiy ravishda kengayishini ta'minlangan hamda qayta tiklanmaydigan zaxiralarni qat'iy mezon asosida iste'mol qilgan holda tabiiy zaxiralarning hamma turlaridan oqilona foydalanish darkor;

- foydali qazilmalardan oqilona foydalanish kerak. Boshlang'ich xom ashyodan to'liq foydalanishni ta'minlash darkor va uning uchun eskirgan uskunalarni almashtirish, yangi texnologiyalarni joriy etish, ayrim sexlar, uchastkalar va korxonalarni rekonstruksiya qilish asosida foydali qazilmalarni sanoat usulida yanada to'liq va oqilona qazib olish muhim vazifadir. Atrof muhitni muhofaza qilish uchun tog'-kon sanoatining chiqindilarini o'zlashtirishni yanada kengaytirish hamda buzilgan yerlarni qayta yaroqli holga keltirish (rekultivatsiya qilish) muhim ahamiyatga ega;

- keng maydonlardagi tabiiy sharoitlarni tabiiy zaxiralardan samarali va kompleks foydalanishni ta'minlaydigan darajada aniq maqsadli, ilmiy asoslangan tarzda o'zgartirish (daryolar oqimini tartibga solish hamda suvlarni bir havzadan ikkinchisiga tashlash, yerning suv-fizik xususiyatlarini yaxshilash, suv chiqarish tadbirlarini va shunga o'xshash tadbirlarni amalga oshirish) lozim;

- jonli tabiatning xilma-xilligini saqlash, tabiiy genofondni madaniy ekinlar va hayvonlarning yangi turlarini ko'paytirish hisobiga boshlang'ich baza sifatida saqlab qolish kerak;

- qurilish va obodonlashtirishni rejalashtirishning ilmiy asoslangan, hozirgi zamon urbanizatsiyasining barcha salbiy oqibatlarini bartaraf etadigan tizimini joriy etish yo'li bilan shaharlarda va aholi punktlarda ekologik xavfsiz muhitni tarkib toptirish;

- jahon jamoatchiligi e'tiborini mintaqaning ekologik muammolariga qaratish lozim. Orol muammosi bugungi kunda chinakam keng ko'lamli, butun sayyoramizga daxldor muammo bo'lib qolganligini, uning ta'siri hozirning o'zidayoq biologik muvozanatni buzayotganligini, bepoyon hududlarda aholining genofondiga halokatli ta'sir ko'rsatayotganligini nazarda tutish lozim;

- xalqaro tuzilmalarning zaxiralari, imkoniyatlari va investitsiyalarini ana shu muammolarni hal qilishga jalb etish - birinchi darajali vazifadir.

Ekologik xavfsizlikni ta'minlash va yuqorida aytib o'tilgan mo'ljallangan tadbirlarni amalga oshirish uchun "Tabiatni muhofaza qilishning Milliy Dasturi"da quyidagi prinsiplarga amal qilishni tavsiya etilgan:

- davlat ekologik islohotlarning yo'lboshlovchisi bo'lmog'i darkor;
- ekologik harajatlarni moliyalash va uning yangi sxemalarini jalb qilish;
- makroiqtisodiy va sohaviy ekologik siyosatni takomillashtirish;
- qishloq xo'jalik ishlab chiqarishni ekologiyalashtirish;
- atrof tabiiy muhit sifatini yaxshilash maqsadini qo'yish va standartlashtirish;
- ishlab chiqarishning ekologik talablarini chuqurlashtirish va h.q.

O'zbekiston Respublikasining yuqorida aytib o'tilgan ekologik siyosatini amalga oshiruvchi tabiat va jamiyat o'rtasidagi munosabat shakli, tabiat qonuniyatlariga jamiyat qonunlarini moslashtirish, ekologik chora-tadbirlar va asosiy tanlangan tamoyillarning hayotga tadbir qilish mexanizmi ishlab chiqilsa va amaliyotda ular o'z tadbir'ini topsa, so'zsiz, bizning mamlakatimiz yaqin kelajakda ekologik munosabat shakliga o'tib olishi mumkin. Bunday siyosat shaxsning, jamiyatning va davlatning hayotiy zarur bo'lgan milliy xavfsizligini ta'minlashda katta omil bo'lib xizmat qilishiga hech shubxa yo'q.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlool, iqtisod, siyosat, mafkura. T.: "O'zbekiston", 1996.
- 2.Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. T.: "O'zbekiston", 1999.
- 3.Karimov Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashmoq kerak. T.: "O'zbekiston", 2002.
- 4.Karimov I.A. O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari. T.: "O'zbekiston", 2003.
- 5.Karimov I.A. Vatanimizning tinchligi va xavfsizligi o'z kuch-qudratimizga, xalqimizning hamjihatligi va bukilmas irodasiga bog'liq. T.: "O'zbekiston", 2004.
- 6.Karimov I.A. YUksak ma'naviyat- yengilmas kuch. T.: "Ma'naviyat", 2008.
- 7.Ekologiya huquqi. Darslik. /Mas'ul muharrir: M.B. Usmonov. - Toshkent: TDYUI, 2006. - 361 b.
- 8.Nigmatov A.N. O'zbekiston Respublikasining Ekologiya huquqi. Darslik. - Toshkent: TDYUI, 2004. - 320 b.
9. Brinchuk M.M. Ekologicheskoye pravo. Uchebnik. - M.: 2004. - 354 s.
10. Petrov V.V. Ekologicheskoye pravo Rossii. Uchebnik.-M.: «Bek», 1997.- 367 s.
11. Krassov O.I. Ekologicheskoye pravo: Uchebnik. - M.: Delo, 2001. - 768 s.
12. O'zbekiston Respublikasining yer kodeksiga sharhlar. // Mas'ul muharrir: M.B. Usmonov. - Toshkent: TDYUI, 2007. - 477 b.
- 13.Fayziyev SH.X. Teoreticheskiye problemy pravovogo obespecheniya ekologicheskoy politiki Respubliki Uzbekistan: Monografiya. Pod redaktsiyey M.X. Rustamboyeva, M.B. Usmanova. - Tashkent: TGYUI, 2004. - 200 s.
14. Fayziyev SH.X. Ekologicheskaya politika gosudarstva: problemy pravovogo obespecheniya. - Tashkent: 2004. - 240 s.
- 15.Isanov X.R. Davlat ekologik monitoringini huquqiy ta'minlash muammolari. Monografiya. Mas'ul muharrir M.B. Usmonov. -Toshkent: TDYUI, 2009. -131 b.
16. Aripov D.U. O'zbekiston Respublikasining "CHiqindilar to'g'risida"gi qonuniga sharh. - Toshkent: TDYUI, 2007. - 89 b.
17. Xolmo'minov J.T. Ekologiya va qonun. - Toshkent: "Adolat", 2000. - 352 b.
18. Skripnikov N.K.Pravovoye regulirovaniye organizatsii i deyatelnosti fermerskogo xozyaystva. Uchebnoye posobiye dlya magistrov. – Tashkent: TGYUI, 2009, -119 s.

2- Mavzu: Ekologiya huquqining tushunchasi, predmeti tamoyillari va tizimi.

REJA:

1. Ekologiya huquqining tushunchasi, predmeti, xususiyatlari va umumiy ekologiya tizimida tutgan o'rni.
2. Ekologiya huquqi fanining rivojlanish tarixi.
3. Ekologiya huquqi fanining predmeti, tamoyillari usullari va tizimi.

Darsning maqsadi: Talabalarga ekologiya huquqi fani tugrisida, ekologiya huquqi fanining rivojlanishi tarixi tugrisida va umumiy ekologiya huquqi tizimi tugrisida bilimlarni berish.

Kutilayotgan natija: Talabalarga ekologiya tugrisidagi bilimlarni rivojlantirish va tabiatga extiyotkorona munosabatda bulishga chakirish.

Dars uslubi: Baxs munozara.

Asosiy tushunchalar: Ekologiya atamasi xakida tushuncha, ekologik munosabatlar, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlik, ekologizatsiyalashtirish usuli. Ekologiya huquqining umumiy va maxsus kismi.

1. Ekologiya huquqining tushunchasi, xususiyatlari va umumiy ekologiya tizimida tutgan o'rni

Tabiat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liklik turli yunalish va shakllarda uzok vakt davomida amalga oshirilib kelinmokda.

Asrlar davomida insoniyat tabiat qonuniyatlariga moslashib, uzining turli extiyojlarini kondirish uchun tabiatdan foydalanib, unga ta'sir kursatmokda.

SHuni aloxida ta'kidlash kerakki, jamiyat a'zolari ongingning tobora takomillashishi, oila mexnat kurollarining ixtiro etilishi uz navbatida, insonning turli extiyojlarining rivojlanishiga olib keldi. Inson uz extiyojlarini kondirish uchun tabiiy resurslardan foydalanib salbiy ta'sir kursata boshladi. Jamiyat a'zolarining tabiatdan foydalanish buyicha extiyojlarining oshishi, tabiiy resurslardan foydalanish kurollari, ya'ni texnikaviy vositalarning takomillashishiga olib keldi. Ushbu xolat uz navbatida tabiatga jamiyat tomonidan buladigan ta'sirlarning bir necha barobar kupayishiga olib keldi. XIX asrning ikkinchi XX asrlarda inson tafakkurining rivojlanishi ilm-fanning tarakkiy etishiga uz navbatida insonning turli extiyojlarini kondirishga, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy negizini mustaxkamlashga xizmat kildi. Albatta, oila tenologik jarayon ish unimdorligini, iqtisodiy daromadni kupaytirishi bilan bir qatorda tabiiy resurslarning xolatiga salbiy ta'sirlarni oshirishiga, shuningdek tabiat bilan jamiyat o'rtasidagi o'zaro muvozanatni buzilishga olib kelishi mumkin. SHuning uchun xam tabiat va jamiyat o'rtasidagi munosabatning shunday yulga kuyilishi kerakki, o'zaro ta'sirlar natijasida tabiiy resurs, ekologik tizimlar xolati va aholining sogligi, ijtimoiy-iqtisodiy extiyojlarining darajasiga buladigan salbiy okibatlarni iloji boricha kamayishiga olib kelinishi zarurdir.

Muxim tabiiy resurslar xisoblangan yer, yer osti boyliklari, suv, usimlik, hayvonat dunyosi va boshka tabiiy zaxiralarning inson, jamiyat o'rtasida tutgan o'rni bekiyosdir.

SHuning uchun har kandy jamiyatda tabiatdan foydalanish, muhofaza qilish, tabiat zaxiralarini kelajak avlodga meros kilib koldirish ustuvor vazifalardan biri xisoblanadi.

Ekologiya huquqi-tabiat bilan jamiyat o'rtasida paydo buladigan ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tomondan tartibga solishni urganuvchi fandir.

Ekologiya huquqi bugungi kunda O'zbekiston Respublikasining mustakil huquq tizimida uz saloxiyatiga ega bo'lgan aloxida yunalish va xususiyatlarga ega bo'lgan huquq sohasi xisoblanadi.

SHuni aloxida ta'kidlash kerakki, har bir huquq sohasining moxiyati tartibga solinayotgan ijtimoiy munosabatlar doirasi va darajasiga bog'lik buladi. SHu jumladan, ekologiya huquqi huquq tizimining sohasi sifatida tartibga solayotgan ijtimoiy munosabatlarning kengligi, murakkabligi, xilma-xilligi va uziga xos xususiyatlari bilan boshka huquq soxalaridan ajralib turadi.

Ekologiya huquqi xam tabiat-jamiyat tizimidagi global axamiatga ega bo'lgan ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda birinchi navbatda ekologik umummajburiy axamiatga ega bo'lgan tamoyil, usul va qoyda-talablardan foydalaniladi, ikkinchidan, oila murakkab ekologik muammolarni xal qilish, ularning huquqiy tartibotini ta'minlashda o'zaro bog'lik bo'lgan huquqning boshka soxalarining kuch va imkoniyatlaridan foydalanadi. CHunki, ekologiya huquqi xal qilishga karatilgan ekologik muammo va vazifalarning kulami kengligi murakkab va axamiatiligi sababli fakatgina jamiyat xayotining ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy-madaniy jabxalarida mavjud bo'lgan barcha vosita chora-tadbirlarni safarbar kili shorkali ekologik munosabatlarni tartibga solish mumkin.

SHuning uchun xam ekologik muammolarni xal qilishga karatilgan ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda ekologik tamoyil, qoyda va talablar bilan bir qatorda boshka huquq soxalari, ya'ni ma'muriy, jinoiy, fuqarolik, mexnat va xujalik-huquqiy vosita va qoyda-talablardan foydalanadi.

Demak, ekologiya huquqi – tabiat va jamiyat tizimida paydo buladigan ekologik huquqiy munosabatlarni tartibga solishga karatilgan keng kamrovli va kup tarmokli huquq soxalaridan biri bulib xisoblanadi.

SHuni ta'kidlash joizki, har bir xil yoki, huquq sohasi yoki ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish jarayonida tutgan o'rni va tartibga solinayotgan munosabatlarning kulamiga kura uziga xos xususiyatlariga ega buladi.

SHu jumladan, ekologiya huquqi xam birinchi navbatda huquq tizimining aloxida sohasi sifatida boshka huquq soxalari bilan chambarchas boglik bulib, huquqning umum-e'tirof etilgan tamoyil, shakl va qoydalardan foydalanib rivojlanib bormokda.

Ekologiya – murakkab tizimga ega bo'lgan, tirik organizmlarning yashash sharoiti bilan organizmlarning o'zlari yashab turgan muxit bilan o'zaro murakkab munosabatlarni urganuvchi fandir.

1866 yilda nemis biologi o'z ilmiy asarida birinchi bulib «Ekologik» atamasini fanga kiritib, uning ma'nosini tirik organizmlarining o'zaro va ularning yashash muxiti bilan boglikligini urganuvchi ta'limot sifatida ifodalaydi.

Ekologiya atamasi: yunoncha «oikoy» - yashash muxiti, uy, - «logos» - ta'limot, degan ma'noni bildiradi. Bir til bilan aytganda, ekologiya biz yashab turgan muxit, uyimiz, Vatanimiz xakidagi fandir.

2. Ekologiya huquqi fanining rivojlanish tarixi

Xammamizga ma'lumki, tabiat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirini kuzatish, tadqiq etish uzok tarixiy jarayoniga egadir.

YUkorida ta'kidlaganidek, ekologiya atamasi 1866 yilda fanga kirib keldi va ekologiya bilan biologiya tarkibidan ajralib chikdi va uz yunalishlari buyicha rivojlanib bormokda. SHuni aloxida ta'kidlash kerakki, insonning tabiat ilmiga bo'lgan kizikishi, tabiiy resurslarning xolatini kuzatish, urganish, tabiat boyliklarini asrab-avaylash, muhofaza qilish bilan boglik ta'limotlarni jamiyat rivojlanish tarixining barcha boskichlarida kuzatishimiz mumkin.

Tabiatda buladigan o'zgarishlarni kuzatish, ularning xolatini tadqiq etishda xorijiy olimlar qatorida bizning yurtimiz olim va allomalari Al-Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abdurazzok Samarkandiy, Zaxiriddin Muxammad Bobur, Sulton Balxiy, Maxsud ibn Vali va boshkalar ulkan xissa kushganlar.

Ekologiya huquqi-tabiat bilan jamiyat o'rtasida o'zaro ta'sirlar natijasida paydo buladigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishni urganuvchi til va huquq tizimining aloxida sohasi sifatida uz rivojlanish tarixiga egadir.

Biz tabiat-jamiyat tizimidagi qadimiy-tarixiy jarayonni urganishda oson bulishi maqsadida shartli ravishda uch boskichga bulamiz:

1. Sotsialistik tuzumgacha bo'lgan boy tarixiy davr (1917-1924 yillargacha bo'lgan boskich);

2. Sotsialistik tuzum (1924-1990 yilgacha);

3. Mustakillik davri 1991 yildan xozirgacha.

1-boy tarixiy boskich eramizdan avvalgi ming yilliklardan XX asrning 20chi yillarigacha bo'lgan davrni uz ichiga olib, tabiiy resurslardan foydalanish va muhofaza qilish qoyda-talablarining turli-tumanligi, uziga xos xususiyatlarini kuzatishimiz mumkin.

Jamiyatning tabiat bilan boglik munosabatini tartibga solish odamlar qabila-qabila bulib birlashib, o'z xududlarida yer, o'rmon, hayvonot dunyosi va tabiiy resurslardan foydalanish qoyda-talablari joriy qilinib kelingan.

Inson ongining rivojlanishi, oila mehnat qurollarining vujudga kelishi, tabiat boyliklaridan foydalanish miqdori va uz navbatida ta'sir kursatish darajasi ortib boradi.

Ayniksa, eramizning o'rta asrlarida davlatchilikning rivojlanishi va tarakkiy etishda tabiiy resurslarning axamiyati cheksiz xisoblanib, yer-suvdvn foydalanish qoyda-talablari rivojlana boradi. Ayniksa, musulmon huquqining manbalari va boshka tarixiy-huquqiy axamiyatdagi merosimizda yer-suv, usimlik, hayvonot dunyosidan foydalanish talablari, ularni muhofaza qilish majburiyatlari, javobgarlik choralari kabi qoydalar belgilangan bulib, Ushbu soxada munosabatlarni tartibga solish kata axamiyatga ega xisoblanadi.

1999 yilda O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy Dasturi» asosida bakalavriyat va magistratura tizimlari uchun «Ekologiya huquqi» ukuv dasturi xamda ushbu dasto'rni yanada rivojlantirish maqsadida «Ekologiya huquqi javobgarlik», «Er huquqiy muammolari» kabi maxsus ukuv kurslari dasturlari ishlanib chikildi va tasdiklandi.

3-Ekologiya huquqining asosiy yunalishlari va predmeti.

Tabiat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirlar natijasida turli ijtimoiy munosabatlar paydo buladi. Ushbu soxada ijtimoiy munosabatlarni biz ijtimoiy-ekologik munosabatlar deb ataymiz.

SHuni aloxida ta'kidlash kerakki, ijtimoiy-ekologik munosabatlar shakli, mazmuni jixatdan turli-tuman bulib, Ushbu munosabatlarni tartibga solishda xam keng kamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilishini takoza etidi.

Ijtimoiy-ekologik munosabatlarning yunalishlarini ilmiy jixatdan asoslangan xolda oqilona aniqlash uz navbatida, Ushbu munosabatlarni tartibga solish huquqiy mexanizmni ixchamlashtiradi va amalga oshirishga yordam beradi.

Bugungi kunda tabiat-jamiyat tizimidagi ijtimoiy munosabatlar uchta kuyidagi asosiy yunalishlarda paydo buladi:

1. Atrof tabiiy muxitni muhofaza qilish bilan boglik ekologik huquqiy munosabatlar;

2. Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish bilan boglik ekologik-huquqiy munosabatlar;

3. Aholini ekologik xavfsizligini ta'minlashga karatilgan ekologik-huquqiy munosabatlar.

Ushbu ekologik-huquqiy munosabatlar yunalishlari uz mazmun- moxiyatiga kura bir-biri bilan chambarchas boglik bulib, jamiyatning tabiat bilan o'zaro ta'sirlar tizimida tutgan o'rni muammolarini xal qilishda kullaniladigan chora-tadbirlari, uslublari va uziga xos xususiyatlari bir-biridan fark kiladi.

Atrof tabiiy muxitni muhofaza qilish-jamiyatda yer, yer osti boyliklari, suv, o'rmon, hayvonot va usimlik dunyosi xamda atmosfera xavosini muhofaza qilish, tabiiy xodisalar va ekologik komplekslarni saklash, kayta tiklash, atrof-muxitning biologik xilma-xilligini ta'minlash bilan boglik qoyda-talab, chora tadbirlarning yigindisi xisoblanadi. Ayniksa XX asrda tabiiy muxitni muhofaza qilish yunalishiga kata e'tibor berilib, har bir davlatda turli dastur, rejalar va qonunchilik xujjatlari kabul kilingandir.

Atrof tabiiy muxitni muhofaza qilish bilan boglik chora tadbirlarni amalga oshirishga karatilgan qonunchilik xujjatlari, qoyda-talablar muhofaza axamiyatidagi ijtimoiy-ekologik munosabatlarni tartibga soladi.

Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish deganda, jamiyat a'zolarining uz extiyojlarini kondirish maqsadida tabiatning foydali kismlarini uzlashtirishini tushuniladi.

Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va jamiyatning turli extiyojlarini kondirish maqsadida yer, yer osti boyliklari, suv resurslari, atmosfera xavosi, hayvonot va usimlik dunyosida foydalanishga karatilga ilmiy jixatdan davlat dastur, rejalar va qonunchilik xujjatlari qoyda-talablari yigindisidan iboratdir.

Aholini ekologik xavfsizligini ta'minlash-antropogen ta'sirlar natijasida paydo buladigan ekologik vaziyati va ofati mintaqaoarida barqaror tabiiy muxitni saklash, aholining xayot iva sogligiga ta'sir kursatuvchi ekologik xovfli va zararli ta'sirlarni oldini olish bilan boglik keng kamrovli chora-tadbirlar tizimidan iborat.

Ekologik xavfsizlik- tabiat-jamiyat tizimining barqaror xolati bulib, bunda atrof-tabiiy muxit, tabiiy resurslar xolati, jamiyat xayot va inson sogligiga xavfli ta'sirlarini oldini olishni kuzda tutadi.

Ekologik xavfsizlikni ta'minlash bilan boglik huquqiy munosabatlar tizimi-atrof tabiiy barqarorligi, aholining sogligiga xovfli ta'sir kursatuvchi omillarni kamaytirish, oldini olish, cheklash va bartaraf etishga karatilgan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy soxadagi kuyidagi chora-tadbirlarni uz ichiga oladi;

- **ekologik xavfli xudud, ekologiya ofati mintaqalarini aniqlash;**
- **ekologiya ekspertizasini joriy etish;**
- **ekologik xavfli va zararli ishlab chikarish ob'ektlarini pasportlashtirish;**
- **xavfli va zararli ishlab chikarish turlari faoliyatiga ruxsatnomalar berish;**
- **tabiiy ofat, sel, toshkin va texnogen avariylarni aniqlash, oldini olish;**
- **aholining ekologik-huquqiy madaniyatini oshirish;**
- **aholining sanitariya-gigiyena sharoitlarini yaxshilash va boshkalar.**

Ekologiya huquqining predmeti va atrof-tabiiy muxitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va aholining ekologik xavfsizlikni ta'minlash jarayonida paydo buladigan ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tomondan tartibga solishdan iboratdir.

4. Ekologiya huquqining tamoyillari, usullari va tizimi

Ekologiya huquqining tamoyillari tabiat-jamiyat tizimidagi o'zaro munosabatlar yunalishi, chegaralarini belgilab berishda ekologik- huquqiy mexanizmining barqarorligini kafolatlaydi va qonunchilik qoyda-talablarning ekologik munosabatlarini tartibga solish tartibini belgilashda muxim axmiyatga egadir.

Bizga ma'lumki, ekologik huquqi tabiat bilan jamiyat o'rtasidagi munosabatlarini huquqiy tartibga soladi. SHu jumladan, tabiatning inkor etib bulmaydigan qonuniyatlari va ijtimoiy xatti-harakatlari tartibga

solish jamiyat-davlat qonuniyatlari mavjud-ekologiya huquqi tamoyillarining asosiy vazifasi shundan iboratki, tabiiy qonuniyatlarning ustuvorligini tan olgan xolda jamiyat a'zolarining tabiatga bo'lgan xatti-harakatlari ilmiy asoslangan xolda yunalitirishdan iboratdir.

Tabiat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar juda xilma-xil va murakkab bo'lganligi uchun xam ekologiya huquqining tamoyillarini kuyidagi tizimga bulishimiz mumkin.

1. Davlat va huquqning umumiy tamoyillari;
2. Atrof tabiiy muxitni muhofaza qilishga oid tamoyillari;
3. Tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga karatilgan tamoyillar.

1). Ekologiya huquqi huquq tizimining sohasi sifatida ekologik munosabatlarini tartibga solishda davlat va huquqning kuyidagi tamoyillaridan foydalanadi:

- Qonuniylik ;
- Ijtimoiy adolat;
- Oshkoralik;
- Ishontirish va majburlov choralari xamkorligi;
- SHaxslarning huquq va burchlarining birligiga va boshkalar.

2). Atrof tabiiy muxit barqarorligini taminlash va tabiatning muhofaza qilishning asosiy tamoyillari kuyidagilarni uz ichiga oladi:

- Biosfera va ekologiya tizimlari barqarorligi xozirgi va kelgusi avlodning genetik fondini saklash;
- Atrof tabiiy muxitni muhofaza qilishda tabiat qonuniyatlari ustuvorligini tan olish;
- Fuqarolarning xayot uchun kulay tabiiy muxitga ega bulish huquqini ta'minlash;

- Jamiyatning ekologik, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy manfaatlarini uygulashtirish;
- Tabiatni muhofaza qilish sohasida milliy, mintaqaviy va xalkaro uygulashtirish;
- Tabiatni muhofaza qilish chora-tadbirlarining tabiiy resurslardan foydalanish tadbirlarini ustuvorligini tan olish;
- Tabiatni muhofaza qilish faoliyatini ragbatlantirish;
- Tabiiy resurslarni xolatini tiklash majburiyligi;
- Ekologiya ekspertizasini utkazishning majburiyligi;
- Ekologik qonunchilik qoydalarini buzganlik uchun javobgarlikning kullanilishi va boshkalar.

3). Tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga karatilgan ijtimoiy munosabatlar kuyidagi tamoyillar doirasida tartibga solinadi:

- Tabiiy resurslardan fakat ilmiy asoslangan xolda oqilona foydalanishning zarurligi;
- Tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish faoliyatini ragbatlantirish;
- yer, yer osti boyliklari, hayvonot va usimlik dunyosidan maxsus foydalanganlik uchun xak tulash va umumiy asosida foydalanganlik uchun xak tulaslik;
- yerlardan belgilangan toifalar doirasila maqsadli foydalanish;
- Kishlok xujaligiga muljallangan yerlarning ustuvorligi;
- Tabiiy resurslar kadastrini yuritish majburiyligi va boshkalar.

Ekologik huquqiy munosabatlar tizimida kuyidagi usulardan foydalaniladi:

1. **Ekologizatsiyalashtirish;**

2. **Ma'muriy-huquqiy;**

3. **Fuqaroviy-huquqiy;**

Ekologizatsiyalashtirish usuli bugungi kunda jamiyat xayotning siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy jabxalariga tobora kirib borib, tabiat qonuniyatlarining ustuvorligini ta'minlash, tabiatni muhofaza qilish chora-tadbirlarini ishlab chikarish jarayoniga kullanilishi soglom ekologik muxitga erishish zaruriyatini oldimizga maqsad kilib kuymokda, ushbu usul orkali shaxs, davlat va jamiyat xayotining barcha jabxalarining ekologik qoyda-talablar asosida olib borishni takozo etadi.

Ma'muriy-huquqiy usul – davlat va huquqning muxim usullaridan biri bulib, davlatning majburlov chora-tadbirlarining kullanilishda namoyon buladi.

Ekologiya huquqida ma'muriy-huquqiy usul keng kullanilib, atrof tabiat muxitni muhofaza qilish tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va aholining ekologik xavfsizligini ta'minlovchi qoyda-talablarning belgilinishi, barcha yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan kabul kilinishining majburiyligi, ekologik qoyda-talablarni buzganligi uchun javobgarlikka chora-tadbirlarining kullanilishda kata axmiyatga egadir.

Fuqaroviy-huquqiy usul – ekologiya huquqida tobora rivojlanib borayotgan usul sifatida bevosita ekologik-huquqiy munosabatlar ishtirokchilarining tengligi, mulkning daxlsizligi, moddiy ragbatlantirish tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishda iqtisodiy chora-tadbirlarning kullanilishda namoyon buladi.

Ekologiya huquqi – tabiat-jamiyat tizimidagi murakkab munosabatlarni tartibga soladi, shuning uchun xam turli tushunchalar, institutlar, toifalar keng kullanib, eklogik-huquqiy qoyda-talablarni kullanilishi va mazmunini ochib berishga xizmat kiladi.

Ekologiya huquqiy munosabatlar tizimini urganishni oson bulishi uchun uziga xos institut, toifa va nazariy qoydalar mazmunini birlashtirgan xolda ekologiya huquqi uz tizimiga ega.

Ekologiya huquqining tizimi – ekologik munosabatlarni tartibga solishdagi axamiyati va mazmuniga kura asosiy institut, toifa va nazariy-huquqiy masalalarni ma'lum tartibda joylashishidir.

Biz murakkab ekologik huquqiy munosabatlar yunalishlarini taxlil kili shva urganishni yengillashtirish maqsadida ekologiya huquqi tizimini ikki kism, ya'ni umumiy va maxsus kislarga bulib urganamiz.

Ekologiya huquqining umumiy kismi:

- ta'iat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqligi;
- ekologiya huquqining tushunchasi, predmeti va tizimi;
- tabiiy resurslarga nisbatan mulk huquqi;
- ekologiya sohasida davlat boshkaruvi;
- ekologiya nazorati va ekologiya ekspertizasining huquqiy xolati;
- ekologiya qonunchilikni buzganlik uchun javobgarlik kabi mavzularni uz ichiga olib, tabiatni muhofaza qilish va ulardan foydalanishning ilmiy-nazariy jixatlari, huquqiy asoslari, ekologiya huquqiy mexanizm iva uning elementlarini umumiy ekologik huquqiy qoydalarini belgilaydi.

Maxsus kismi esa tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va muhofaza qilish bilan bog'lik kyidagi:

- erni muhofaza kili shva ulardan foydalanishning huquqiy xolati;
- suv resurslarini muhofaza kili shva ulardan foydalanishning huquqiy xolati;
- er osti boyliklarining huquqiy xolati;
- usimlik dunyosidan foydalanish va muhofaza qilishning huquqiy xolati;
- hayvonot dunyosini muhofaza qilish ulardan foydalanishning huquqiy xolati;
- Atmosfera xavosini muhofaza qilishning huquqiy xolati;
- Aloxida muhofaza etishdan tabiiy xududlarning huquqiy xolati;
- Xalk xujaligi soxalari va aholii punktlari atrofni tabiiy muxitni huquqiy muhofaza qilish;
- Atrof tabiiy muxitni xalkaro-huquqiy muhofaza qilish kabi har bir tabiat ob'ektining huquqiy xolatini kamrab oluvchi maxsus axamiyatdagi ekologik-huquqiy xolatlarni uz ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlool, iqtisod, siyosat, mafkura. T.: "O'zbekiston", 1996.
- 2.Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. T.: "O'zbekiston", 1999.
- 3.Karimov Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashmoq kerak. T.: "O'zbekiston", 2002.
- 4.Karimov I.A. O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari. T.: "O'zbekiston", 2003.
- 5.Karimov I.A. Vatanimizning tinchligi va xavfsizligi o'z kuch-qudratimizga, xalqimizning hamjihatligi va bukilmas irodasiga bog'liq. T.: "O'zbekiston", 2004.
- 6.Karimov I.A. YUksak ma'naviyat- yengilmas kuch. T.: "Ma'naviyat", 2008.
- 7.Ekologiya huquqi. Darslik. /Mas'ul muharrir: M.B. Usmonov. - Toshkent: TDYUI, 2006. - 361 b.
- 8.Nigmatov A.N. O'zbekiston Respublikasining Ekologiya huquqi. Darslik. - Toshkent: TDYUI, 2004. - 320 b.
9. Brinchuk M.M. Ekologicheskoye pravo. Uchebnik. - M.: 2004. - 354 s.
10. Petrov V.V. Ekologicheskoye pravo Rossii. Uchebnik.-M.: «Bek», 1997.- 367 s.
11. Krassov O.I. Ekologicheskoye pravo: Uchebnik. - M.: Delo, 2001. - 768 s.
12. O'zbekiston Respublikasining yer kodeksiga sharhlar. // Mas'ul muharrir: M.B. Usmonov. - Toshkent: TDYUI, 2007. - 477 b.
- 13.Fayziyev SH.X. Teoreticheskiye problemy pravovogo obespecheniya ekologicheskoy politiki Respubliki Uzbekistan: Monografiya. Pod redaksiyey M.X. Rustamboyeva, M.B. Usmanova. - Tashkent: TGYUI, 2004. - 200 s.
14. Fayziyev SH.X. Ekologicheskaya politika gosudarstva: problemy pravovogo obespecheniya. - Tashkent: 2004. - 240 s.
- 15.Isanov X.R. Davlat ekologik monitoringini huquqiy ta'minlash muammolari. Monografiya. Mas'ul muharrir M.B. Usmonov. -Toshkent: TDYUI, 2009. -131 b.

16. Aripov D.U. O'zbekiston Respublikasining "CHiqindilar to'g'risida"gi qonuniga sharh. - Toshkent: TDYUI, 2007. - 89 b.
17. Xolmo'minov J.T. Ekologiya va qonun. - Toshkent: "Adolat", 2000. - 352 b.
18. Skripnikov N.K. Pravovoye regulirovaniye organizatsii i deyatelnosti fermerskogo xozyaystva. Uchebnoye posobiye dlya magistrrov. – Tashkent: TGYUI, 2009, -119 s.

3-Mavzu: Ekologiya huquqining manbalari

REJA:

1. Ekologiya huquqi manbalarining tushunchasi, xususiyatlari va tizimi.
2. Ekologiya huquqining konstitutsiyaviy asoslari.
3. O'zbekiston Respublikasi qonunlari-ekologiya huquqining maxsus manbai sifatida.

Darsning maqsadi: Talabalarga ekologiya tugrisida va tabiatni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish tugrisidagi qonunlar bilan chukkurrok tanishtirish.

Kutilayotgan natija: Talabalarga ekologiya tugrisida qonunlarni bilish darajasini kutarish va huquqiy madaniyatni shakllantirish.

Asosiy tushunchalar: Ekologiya huquqining konstitutsiyaviy asoslari, ekologiya tugrisidagi qonunlar, qonun osti me'yoriy xujjatlari.

1.Ekologiya huquqi manbalarining tushunchasi, xususiyatlari va tizimi

Har bir fan, huquq sohasi uz manbalariga ega bulib, ushbu manbalar asosida rivojlanadi.

Tabiat bilan jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tartibga solishda yordam beradigan, katnashadigan huquqiy xujjatlar ekologiya huquqining manbai sifatida karalishi mumkin. Ekologiya huquqining manbai sifatida me'yoriy-huquqiy xujjatlar xisoblanadi. SHuni aloxida ta'kidlash joizki, har kanday huquqiy xujjat manbai bulib xizmat kilmaydi.

Ekologiya huquqining manbai sifatida karalayotgan huquqiy xujjat kuyidagi talablarga javob berishi kerak:

1. **Vakolatli davlat organlari tomonidan kabul kilinganligi;**
2. **Belgilangan doirada majburiy axamiyat kasb etishi;**
3. **Ekologik qoyda-talablarni belgilashi;**
4. **Rasmiy shakl, tuzilish, amal qilish muddatlari va boshka atributlarga ega bulishi, xokazo.**

Ekologiya huquqining manbai deganda atrof-tabiiy muxitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va aholining ekologik xavfsizligini taminlash bilan boglik ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda xizmat kiladigan qonunchilik xujjatlari tushuniladi.

Ekologik munosabatlarni tartibga soluvchi konstitutsiyaviy qoydalar, O'zbekiston Respublikasi qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Vazirlar Maxkamasining farmon va karorlari, maxsus vakolatli davlat boshkaruv organlari xamda maxalliy davlat xokimiyat organlarining me'yoriy xujjatlari yigindisi ekologik qonunchilik xujjatlari tizimini tashkil etadi.

Ekologiya huquqining manbalari keng tarmokli ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishi uchun xam ularni kuyidagi tasniflash mumkin:

1. **YUridik kuchi buyicha manbalarni qonunlar va qonunosti me'yoriy xujjatlarga bulinadi:**

2. **Ekologik munosabatlarni tartibga solinishi yunalishlari buyicha:**

- tabiatni muhofaza qilish qonunlari;
- tabiiy resurslardan oqilona foydalanish qonunchiligi;
- aholining ekologik xavfsizligini ta'minlash qonunchiligi.

3. Munosabatlarni tartibga solish predmeti buyicha:

- umumiy va maxsus ekologik qonunchilik xujjatlari.

4. Huquqiy tartibga solish xolati buyicha moddiy va protsessual axamiyatdagi qonunchilik xujjatlari;

5. Qonunchilik xujjatlarining tizimi buyicha oddiy kodifikatsiyalashgan manbalar;

6. Qonunchilik xujjatlarining kullanilish doirasi buyicha:

- xududiy-mintaqaviy

- respublika miqyosida

- xalkaro miqyosdagi manbalar va xokazo.

Demak ekologiya huquqining manbalari ekologik munosabatlarni tartibga solishda tabiiy qonunlar va jamiyat qonunchilik xujjatlarini mujassamlashtirgan xolda tartibga soladi. Bu esa uz navbatida ekologik qonunchilik xujjatlarini xajmini kupayishiga olib keladi.

Tabiat-jamiyat tizimida o'zaro munosabatlarni tartibga solishda bir tomondan qonun, farmon, karor, nizom kabi me'yoriy xujjatlar, ikkinchi tomondan, ushbu qonun xujjatlarini kullanilishiga yordam berish va da'vomiyligini ta'minlashda ekologik normativ standart va yuriknomalar kabi minglab me'yoriy-texnik axamiyatdagi xujjatlar kullaniladi.

Ekologiya huquqining manbalari boshka huquq soxalari manbalariga chambarchas boglik bulib, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish tamoyillari, usullari, qoydalarini kullashda umumiylikka egadir.

Lekin shu bilan bir qatorda uziga xos xususiyatlarga xam ega bulib, boshka huquq soxalari qonunchilik xujjatlari mazmun-moxiyatidan fark kiladi.

Ular muxim axamiyatga ega bulib, birinchidan, ekologiya sohasida ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda tabiiy qonuniyatlar ustuvorligini e'tirof etadi, ikkinchidan, atrof tabiiy muxitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishda jamiyat davlatning mavjud barcha vosita va tadbirlardan foydalanadi.

Ekologik qonunchilik xujjatlari birinchidan, tabiatning ustuvor qonunlarini jamiyat-davlat qonunchilik xujjatlari bilan mujassamlashtiradi, ikkinchidan, tabiatni muhofaza kili shva ulardan foydalanishning huquqiy xolatini belgilash va kafolatlashda boshka huquq soxalari, ya'ni konstitutsiyaviy huquq, ma'muriy huquq, mexnat huquqi, moliya huquqi, kishlok xujalik huquqi qabilarning qonunchilik xujjatlarini ekologik masalalarni xal qilishga yunaltiradi.

Demak, ekologiya huquqining manbalari atrof tabiiy muxitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish aholining ekologik xavfsizligini ta'minlash bilan boglik jarayonlarda paydo bo'lgan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladigan qonunchilik xujjatlari tizimidan iboratdir.

Ekologik qonunchilik xujjatlari murakkab tizimga ega bulib, uz mazmun-moxiyatiga kura biz ularni urganishni oson bulishi uchun uch asosiy kismga bulib o'rganamiz.

1. Ekologiya huquqining konstitutsiyaviy asoslari;

2. Ekologiya sohasidagi O'zbekiston Respublikasining qonunlari tizimi;

3. Ekologiya sohasidagi qonunosti me'yoriy xujjatlar tizimi.

2 – Ekologiya huquqining konstitutsiyaviy asoslari.

Ekologiya huquqining asosiy manbasi bulib O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi xisoblanadi.

Konstitutsiyamizda shaxs, jamiyat va davlatning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy, madaniy-ma'rifiy soxalaridagi asoslari mustaxkamlangan bulib, atrof tabiiy muxitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish buyicha davlat-huquqiy mexanizmini shakllantirishda muxim axamiyatga ega xisoblanadi.

SHuning uchun xam Konstitutsiyada belgilangan qoydalar orkali jismoniy va yuridik shaxslar ekologik huquq, burchlari va erkinliklari ifoda etadilar.

SHuni aloxida ta'kidlash joizki O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida tabiat-jamiat tizimidagi o'zaro munosabatlarni tartibga soluvchi maxsus qoyda-talablar xam belgilangan bulib, ekologiya huquqi manbalarining poydevorini tashkil etadi.

Asosiy qonunlarimizning 50,54 va 100 moddalarida tabiatni muhofaza qilish, tabiiy boyliklarimizdan oqilona foydalanish bilan boglik ekologik huquqiy qoyda-talablar iustaxkamlangandir.

Konstitutsiyamizning 50-moddasida «Fuqarolar atrof tabiiy muxitga extiyotkorona munosabatda bulishga majburdirlar» deb, belgilanib fuqarolarning ekologik majburiyatlarini konstitutsiya darajasida mustaxkamlaydi.

«Jamiyatning iqtisodiy negizlari» deb nomlangan XII bobda, respublikamiz xayotining iqtisodiy asoslari, ya'ni mulkchilik masalalari, xujalik yuritish va tadbirkorlik faoliyatining kafolatlari belgilanib, xozirgi paytda bozor munosabatlarni rivojlantirish amalga oshirilayotgan isloxlarni chukurlashtirishda axamiyati bekiyosdir.

Ushbu bobning 54-moddasida kuyidagicha belgilangan: «Mulkdor uz mulkiga uz xoxishicha egalik kiladi, undan foydalanadi va uni tasarruf etadi. **Mulkdan foydalanish ekologik muxitga zarar yetkazmasligi,** fuqarolar, yuridik shaxslar va davlatning huquqlarini xamda qonun bilan kuriklanadigan manfaatlarini buzmasligi shart».

Ushbu moddada birinchi, mulk huquqining mazmuni e'tirof etilsa, ikkinchidan mulkdan foydalanish huquqiga ega bo'lgan jismoniy va yuridik shaxslarning xujalik va ishlab chikarish jarayonida ekologik muxitga ziyon yetkazmasligi, ya'ni ularning ekologik majburiyatlari mustaxkamlanadi.

Konstitutsiyaning 55-moddasida «Er, yerosti boyliklari, suv, usimlik va hayvonot dunyosi xamda boshka tabiiy zaxiralar umummilliy boylikdir, ulardan oqilona foydalanish zarur va ular davlat muhofazasidadir» deb, ifodalangan bulib, davlat ekologik siyosatining asosiy tamoyillarini uz ichiga oladi.

Ushbu konstitutsiyaviy qoydaning axamiyati shundaki, birinchidan, mustakilligimizni moddiy asosini tashkil etuvchi tabiiy boyliklarining xalkimizning boyligi,mulki ekanligi, ikkinchidan, tabiiy resurslardan fakat oqilona foydalanish zarurligi, uchinchidan, respublikamiz tabiati davlat muhofazasiga olinganligini, ya'ni ekologik huquqiy munosabatlarni davlat tomonidan kafolatlanishi kabi muxim tamoyillarni mustaxkamlaydi.

3. O'zbekiston Respublikasi qonunlari – ekologiya huquqining maxsus manbasi sifatida

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qoyda-talablari va tamoyillari asosida atrof tabiiy muxitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan fakat oqilona foydalanish va aholining ekologik xavfsizligini ta'minlashga karatilgan qonunlar kabul kilinadi.

Asosiy qonunimizda davlat ekologiya siyosatining asosiy yunalishlari belgilansa, ushbu konstitutsion qoydalarga mos ravishda kabul kilinadigan qonunlarga atrof tabiiy muxitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan fakat oqilona foydalanishning talablari, mexanizmi mustaxkamlanadi.

Respublikamiz mustakillikka erishgandan sung O'zbekiston Respublikasi kuyidagi qonunlarni kabul kildi:

1. O'zbekiston Respublikasining «Tabiatni muhofaza qilish tugrisida»gi qonuni;
2. O'zbekiston Respublikasining «Aloxida muhofaza etiladigan tabiiy xududlar tugrisida»gi qonuni;
3. O'zbekiston Respublikasining «Davlat sanitariya nazorati tugrisida»gi qonuni;
4. O'zbekiston Respublikasining «Suv va suvdan foydalanish tugrisida»gi qonuni;
5. O'zbekiston Respublikasining «Atmosfera xavosini muhofaza qilish tugrisida»gi qonuni;
6. O'zbekiston Respublikasining «Usimlik dunyosini muhofaza kili shva ulardan foydalanish tugrisida»gi qonuni;

7. O'zbekiston Respublikasining «Hayvonot dunyosini muhofaza qilish va ulardan foydalanish tugrisida»gi qonuni;
8. O'zbekiston Respublikasining «Er kodeksi»;
9. O'zbekiston Respublikasining «Er osti boyliklari tugrisida»gi qonuni;
10. O'zbekiston Respublikasining «Davlat yer kadastr tugrisida»gi qonuni;
11. O'zbekiston Respublikasining «O'rmon tugrisida»gi qonuni;
12. O'zbekiston Respublikasining «Ekologik eksperiza tugrisida»gi qonuni;
13. O'zbekiston Respublikasining «Metrologiya tugrisida»gi qonuni;
14. O'zbekiston Respublikasining «Standartlashtirish tugrisida»gi qonuni;
15. O'zbekiston Respublikasining «Xizmat va maxsulotlarni sertifikatlashtirish tugrisida»gi qonuni;
16. O'zbekiston Respublikasining «Aholini va xududlarni tabiiy xamda texnogen xususiyatlari favkulodda vaziyatlardan muhofaza qilish tugrisida»gi qonuni;
17. O'zbekiston Respublikasining «Gidrotexnika inshootlarining xavfsizligi tugrisida»gi qonuni;
18. O'zbekiston Respublikasining «Radiatsiya xavfsizligi tugrisida»gi qonuni va boshkalar.

Ushbu qonunlarda tabiatni muhofaza qilish, tabiiy ob'ektlardan oqilona foydalanish va aholining ekologik xavfsizligini ta'minlash bilan bogliq ijtimoiy munosabatlarning maqsadi, vazifasi, ob'ekt va sub'ektlari, tabiiy resurslarning huquqiy xolati, ushbu soxada yuridik va jismoniy shaxslarning huquqlari, majburiyatlari, erkinliklari, kafolatlari va vakolatlari, tabiiy resurslardan foydalanish va ulardan muhofaza qilish tartibi, muddati va talablari, ekologik qonunchilik talablarini buzganlik uchun yuridik javobgarlik chora-tadbirlari kabi ekologik-huquqiy qoyda talablari belgilangandir.

SHuning uchun xam yukorida ta'kidlangani O'zbekiston Respublikasining Qonunlari ekologik munosabatlarni tartibga solish uchun kabul kilingan bulib, ekologiya huquqining maxsus manbasi sifatida e'tirof etiladi.

SHuni aloxida ta'kidlash lozimki, tabiat-jamiyat tizimidagi o'zaro ta'sirlar, ya'ni ekologik ijtimoiy munosabatlarning doirasi keng va murakkab bulib, ularni tartibga solish jarayonida jamiyat va davlat xayotining barcha vositalaridan foydalanadi, ya'ni nafakat ekologiya huquqining maxsus qoyda-talablaridan, balki boshka huquq soxalarining qoyda-talablarini mavofiklashtirgan xolda kullaniladi.

Demak, ekologik huquqiy mexanizmini ta'minlashda turli huquq soxalarining kuyidagi me'yoriy xujjatlari xam ekologiya huquqining manbai sifatida karaladi:

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi;
2. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi;
3. O'zbekiston Respublikasining Solik kodeksi;
4. O'zbekiston Respublikasining Mexnat kodeksi va boshkalar.

Ushbu qonun xujjatlari xam ekologik qoyda-talablarni belgilagan xolda ekologiya huquqidagi maxsus qoyda-talablar bilan bogliq ravishda ekologik qonunchilikni buzganlik uchun intizomiy, ma'muriy, jinoiy, fuqarolik javobgarlikni kullash, tabiatdan foydalanganlik uchun solik va turli tulovlarni tulash bilan bogliq jarayonlarni tartibga soladi.

Ekologiya sohasidagi O'zbekiston Respublikasining Qonunlari davlat ekologik-huquqiy mexanizmini ta'minlashda muxim ahamiyatga ega bulib, qonun osti me'yoriy xujjatlar bilan o'zaro bogliq ravishda ekologik munosabatlarni tartibga soladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlool, iqtisod, siyosat, mafkura. T.: "O'zbekiston", 1996.
- 2.Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. T.: "O'zbekiston", 1999.
- 3.Karimov Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashmoq kerak. T.: "O'zbekiston", 2002.
- 4.Karimov I.A. O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari. T.: "O'zbekiston", 2003.
- 5.Karimov I.A. Vatanimizning tinchligi va xavfsizligi o'z kuch-qudratimizga, xalqimizning hamjihatligi va bukilmas irodasiga bog'liq. T.: "O'zbekiston", 2004.
- 6.Karimov I.A. YUksak ma'naviyat- yengilmas kuch. T.: "Ma'naviyat", 2008.
- 7.Ekologiya huquqi. Darslik. /Mas'ul muharrir: M.B. Usmonov. - Toshkent: TDYUI, 2006. - 361 b.
- 8.Nigmatov A.N. O'zbekiston Respublikasining Ekologiya huquqi. Darslik. - Toshkent: TDYUI, 2004. - 320 b.
9. Brinchuk M.M. Ekologicheskoye pravo. Uchebnik. - M.: 2004. - 354 s.
10. Petrov V.V. Ekologicheskoye pravo Rossii. Uchebnik.-M.: «Bek», 1997.- 367 s.
11. Krassov O.I. Ekologicheskoye pravo: Uchebnik. - M.: Delo, 2001. - 768 s.
12. O'zbekiston Respublikasining yer kodeksiga sharhlar. // Mas'ul muharrir: M.B. Usmonov. - Toshkent: TDYUI, 2007. - 477 b.
- 13.Fayziyev SH.X. Teoreticheskiye problemy pravovogo obespecheniya ekologicheskoy politiki Respubliki Uzbekistan: Monografiya. Pod redaksiyey M.X. Rustamboyeva, M.B. Usmanova. - Tashkent: TGYUI, 2004. - 200 s.
14. Fayziyev SH.X. Ekologicheskaya politika gosudarstva: problemy pravovogo obespecheniya. - Tashkent: 2004. - 240 s.
- 15.Isanov X.R. Davlat ekologik monitoringini huquqiy ta'minlash muammolari. Monografiya. Mas'ul muharrir M.B. Usmonov. -Toshkent: TDYUI, 2009. -131 b.
16. Aripov D.U. O'zbekiston Respublikasining "CHiqindilar to'g'risida"gi qonuniga sharh. - Toshkent: TDYUI, 2007. - 89 b.
17. Xolmo'minov J.T. Ekologiya va qonun. - Toshkent: "Adolat", 2000. - 352 b.
18. Skripnikov N.K.Pravovoye regulirovaniye organizatsii i deyatelnosti fermerskogo xozyaystva. Uchebnoye posobiye dlya magistrov. – Tashkent: TGYUI, 2009, -119 s.

4-Mavzu: Tabiiy resurslarga nisbatan mulk huquqi

REJA:

1. Tabiiy resurslarga nisbatan mulk huquqi tushunchasi va xususiyatlari.
2. Tabiiy resurslarga nisbatan mulk huquqi ob'ektlari va sub'ektlari.
3. Tabiiy resurslarga nisbatan mulk huquqi mazmuni.

Darsning maqsadi: Talabalarga tabiiy resurslarga nisbatan mulk huquqi tushunchasi xakida, tabiiy resurslarga nisbatan mulk huquqi ob'ektlari va sub'ektlari tugrisida bilim berib borish.

Kutilayotgan natija: Talabalarga tabiiy resurslarga nisbatan mulk huquqi tugrisida bilimni oshirib va ulardan oqilona foydalanishni yulga kuyish.

Asosiy tushunchalar: Tabiiy resurslar, tabiiy zaxiralar, ommaviy mulk, tabiiy resurslarni tasaruf etish, egallash, foydalanish, tabiiy resurslarga nisbatan mulk huquqi ob'ekti, sub'ekti, kayta tiklanadigan, kayta tiklanmaydigan tabiiy resurslar.

1.Tabiiy resurslarga nisbatan mulk huquqi tushunchasi va xususiyatlari

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 55-moddasida yer, yer osti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonat dunyosi hamda boshqa tabiiy zaxiralar umummilliy boyliklar deb qayt etilgan. O'zbekistonning asosiy qonuni tabiiy resurslarga nisbatan mulk huquqi masalasini ularni umummilliy boylik deb tan olish yo'li bilan hal etilgan. Tabiiy resurslar boshqa mol-mulk kabi O'zbekiston Respublikasining iqtisodiyotini rivojlantirishning moddiy asosidir.

O'zbekiston Respublikasi xududidagi yer, yer osti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonat dunyosi, havo havzasiga nisbatan mulk huquqi O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksida, "O'zbekiston Respublikasida mulkchilik to'g'risida"gi, yer kodeksida va tabiiy resurslar to'g'risidagi boshqa qonunlarda belgilangan.

Mulk huquqi tabiiy resurslarni kimga tegishligini va mulkdorlarning tabiiy resurslarga nisbatan vakolatlarini anglatadi. Tabiiy resurslarga nisbatan mulk huquqi mulkiy huquq ob'ektlariga egalik qilish, foydalanish hamda tasarruf etish jarayonlarida namoyon bo'ladi. Tabiiy resurslarga yer, yer osti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonat dunyosi kiradi. Ekologiya huquqi ob'ekti bo'lib, faqat tabiiy ob'ektlar hisoblanganligi sababli ekologik qonun hujjatlari bilan faqat tabiiy holatdagi ob'ektlarga mulkchilik munosabatlari tartibga solinadi.

O'zbekistonda faqat ayrim hollarda, ya'ni yer kodeksida 18-moddasida ko'zda tutilgan yer uchaskalari jismoniy va yuridik shaxslarning mulki bo'lishi mumkin.

Mulkchilik huquqi institutdagi ekologik va iqtisodiy belgilar o'zaro bog'liqdir. yerni bir joyda ko'chmas mulk, boshqa joyda esa bizni o'rab turgan tabiiy muhitning tarkibiy qismi deb atash mumkin. Bir ob'ektda ham ekologik, ham iqtisodiy belgilarning omuxta bo'lib kelishi bu institutni harakterlaydigan bir qator yangi, qo'shimcha belgilarni, ya'ni "moddiylashtirilganlik", "bebaho" kabi belgilarni paydo qiladi.

Atrof muhitning tarkibiy qismi bo'lsa-da, o'zlarining ob'ektiv sifatlariga ko'ra o'zlashtirish yoki mulkka aylantirish ashyosi bo'la olmaydigan tabiiy zahiralalar "moddiylashtirilmasdan" qoldiradilar.

Tabiiy ob'ektlar bilan mulkning bizni o'rab turgan tabiiy muhitdan ajralmaslik xususiyatiga mos ravishda tabiiy va ijtimoiy ob'ektlar o'rtasidagi farq belgilanadi.

Tabiiy ob'ekt bir vaqtning o'zida ham tabiiy ob'ekt, ham mulk bo'lib qolaveradi va uni atrof muhitdan ajratib bo'lmaydi. Ekologik bog'liqlikning bunday yo'qotilishi tabiiy zahiralarga nisbatan mulkchilikning to'xtalishiga va qonuniy asoslar bo'lganda moddiy va ashyoviy boyliklarga nisbatan mulkchilik huquqini vujudga kelishiga sabab bo'ladi. Ammo bunda faqat qonuniy ravishda foydalanish jarayonida tabiiy resurs atrof tabiiy muhitdan chiqarilib olinsa, u foydalanuvchining mulki hisoblanadi.

Er, yer osti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonat dunyosi hamda boshqa tabiiy boyliklar-tabiatning asosiy ob'ektlari-asosan davlat mulkini tashkil etadi. Bu tabiiy zahiralarning o'ziga xos alohida mohiyati bilan, shuningdek tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish va ularning muhofazasini ta'minlash singari zamonaviy jamiyat oldida turgan vazafalarning murakkabligi bilan aniqlanadi.

Er, yer osti boyliklari, suv, va havo kengliklariga, o'simlik va hayvonat dunyosiga nisbatan yagona mulkchilik huquqi tabiiy ob'ektlarni davlatdan ajratib bo'lmasligi shart qilib qo'yiladi. Bu ob'ektlarning belgilangan narxi, bahosi yo'q, shu sababdan ularning mahsulot yoki pul shaklidagi ekvivalenti mavjud emas. Qonunlarda ularni sotib olish yoki sotib yuborish mumkin emas deyilgan. Bu holat ularning yuqorida tilga olingan pul shaklidagi ekvivalenti yo'qligidan kelib chiqadi.

SHu sababdan, hozirgi davrda yerni davlat mulki shaklida qoldirish maqsadga muvofiqdir. Qishloqdagi yangi bozor munosabatlari esa "Mulkdor bo'lmagan shaxslarning ularga meros qilib qoldiriladigan yer uchastkasiga umrbod egalik qilishhuquqi va yer uchastkasiga doimiy egalik qilish va undan foydalanish huquqi"ga asoslanadi (Fuqarolik Kodeksining 165-moddasi, "Dehqon xo'jaligi to'g'risida"gi Qonunining 5-moddasi, yer Kodeksining 17,55-moddalari). Ammo O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1994 yil 24 noyabrdagi "Erda foydalanish samarasini oshirish to'g'risida"gi Farmoni va yer Kodeksining 23,27 va 55-

moddalari bilan yer uchastkalariga meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilish huquqini auksion asosida sotishga ruxsat berildi va shu qoida yer Kodeksida ham o'z aksida topgan.

2. Tabiiy resurslarga nisbatan mulk huquqining ob'ektlari va sub'ektlari

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 167-moddasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasida mulk xususiy mulk va ommaviy mulk shakllaridadir.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 114-moddasi tabiiy resurslarni davlat-ommaviy mulki deb tan olingan. SHu bilan birga mazkur moddada ular Respublika mulki ob'ektlari sifatida ko'zda tutilgan. YUqorida qayd etilganidek tabiiy resurslar asosan davlat mulki hisoblanadi. SHuning uchun ham tabiiy resurslarga mulk huquqining sub'ekti davlatdir. Fuqarolik kodeksining 214-moddasi ikkinchi qismiga asosan respublika mulki bo'lgan mol-mulkni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, O'zbekiston Respublikasi hukumati yoki ular maxsus vakil qilgan organlar, agar qonunda boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, tasarruf qiladilar.

Tabiiy resurslarni davlat nomidan tasarruf etishni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, mahalliy davlat hokimiyati organlari, hamda maxsus vakolatli davlat organlari amalga oshiradilar. Mazkur organlarning tabiiy resurslarni tasarruf etish bo'yicha vakolatlari yer kodeksi va boshqa tabiiy resurslar to'g'risidagi qonunlarda va ular to'g'risidagi qonun hujjatlarida, masalan, davlat hokimiyati organlarining yer munosabatlarini tartibga solish bo'yicha vakolatlari "Mahalliy davlat hokimiyati organlari to'g'risida"gi qonunda, O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasini o'simlik va hayvonat dunyosini tasarruf etish yuzasidan vakolatlari O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1995 yil 26 aprelida tasdiqlangan ushbu qo'mita to'g'risidagi Nizomda belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi yer kodeksining 18-moddasida yer uchastkasiga nisbatan xususiy mulk huquqi asosida berish hollari belgilangan. SHkni aytib o'tish lozimki, amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq faqat mazkur normada qayd etilgan hollardagina tabiiy resursga, aynan yer uchastkasiga nisbatan yuridik vajismoniy shaxslarning mklk huquqi vujudga kelishi mumkin. Boshqa tabiiy resurslar faqat davlatning mulkidir.

O'zbekistonda yer uchastkasiga nisbatan xususiy mulk huquqi quydagi xususiyatlarga ega birinchidan, "sof ko'rinishdagi" yer uchastkasiga mulk huquqi tan olinmagan. yer uchastkasiga bshlgan mulk huquqi shu yerda joylashgan bino va inshootlar bilan bog'liq, masalan, savdo va xizmat ko'rsatish ob'ektlari bilan. Ikkinchidan, mulk egasi yer uchastkasiga nisbatan cheklanmagan huquqlarga ega emas, mulkdorning huquq doirasi yerda joylashgan ob'ektning maxsus yo'nalishida foydalanish bilan belgilanadi. Uchinchidan, ushbu mulk boshqa shaxsga o'tganda ham uning yangi egasi yerni va shu joyda joylashgan ob'ektning maxsus yo'nalishda foydalanishini ta'minlashi shart.

SHundan kelib chiqqan holda, yer uchastkalariga bshlgan mulk huquqining sub'ektlari bo'lib, yer va boshqa ko'chmas mulkdan maxsus yo'nalishda foydalanadigan yuridik va jismoniy shaxslar bo'lishi mumkin.

Tabiiy resurslarga nisbatan mulk huquqining ob'ektlari tabiiy resurslar hisoblanadi.

"Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonunini 3-va 4-moddalariga muvofiq suvga nisbatan mulk huquqining ob'ekti bo'lib daryolar, ko'llar, suv omborlari, kanallar vaboshqa suv ob'ektlaridagi suvlar hamda yer osti suvlari va muzliklar hisoblanadi.

Er osti boyliklariga nisbatan mulk huquqining ob'ekti bo'lib,"Er osti boyliklar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonunini 3-moddasiga asosan yer osti va yerning yuzasida joylashgan minerallar, rudalar, subqlik va gazsimon foydali moddalar hisoblanadi.

O'rmonga nisbatan mulk huquqining ob'ekti bo'lib, "O'rmon to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining 4-,6-moddalariga muvofiq o'rmonlar, ma'lum bir xududdagi o'simlik dunyosi ob'ektlarining yig'indisi hisoblanadi.

O'simlik dunyosiga nisbatan mulk huquqining ob'ekti bo'lib, "O'simlik dunyosini

muxofvza qilish va undan foydalanish tug'risida"gi Qonunning 1,3-moddalariga muvofiq tabiiy sharoitda o'sadigan o'simliklar hisoblanadi.

Hayvonot dunyosiga nisbatan mulk huquqining ob'ekti bo'lib "hayvonot dunyosini muhofaa qilish va undan foydalanish to'g'risidagi"gi Qonunning 1,3 va 4-moddalariga muvofiq tabiiy erkinlik holatida yashaydigan yovvoyi hayvonlar hisoblanadi.

Tabiiy resurslarni tugaydigan va tugamaydigan, qayta tiklanmaydigan va qayta tiklanadigan turlarga bo'lish mumkin. Birinchisiga neft, ikkinchisiga torfqatlam va boshqa cho'kindilarkiradi. Qayta tiklanmaydigan tabiiy resurslarni muhofaza qilish uchun ulardan oqilona foydalanish, qazib olishda, ta'minlashda, qayta ishlashda va ishlatishda nobudgarchilikka qarshi kurashish lozim.

Qayta tiklanish jarayonida turli resurslar uchun har xil muddat kerak. Masalan: kesilgan o'rmonlarni tiklash uchun 60-70 yil zarur. SHuning uchun tabiiy resurslarni sarf qilish surati ularni qayta tiklash surati muvofiq kelishi kerak.

3. Tabiiy resurslarga nisbatan mulk huquqining mazmuni

Mulkdorning qonuniy huquqlarini uchlik sifatida, ya'ni egalik qilish, foydalanish xamda idora qilishga ajratish an'anaviy hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 164-modasiga asosan tabiiy resurslarga nisbatan mulk huquqining egalik qilish, foydalanish va tasarruf etish huquqlari tashkil etadi.

Mulkdor o'z mulkini tasarruf qilishga, ya'ni unga egalik qilishga, undan foydalanishga, ya'ni foyda undirishga (umumiy qoidalarga ko'ra faqat mulkdorlarga o'zida mavjud bo'lgan mulklardan mevalar, maxsulotlar vafoya oladi) hamda idora qilishga ya'ni mulkning yuridik taqdirini belgilashga, sotishga, sovg'a qilishga, ijaraga berishga, garovga qo'yishga haqlidir. Mulk huquqi tarkibida boshqa qonuniy huquqlar, jumladan mulkni boshqarish ham ajratib ko'rsatilishi mumkin.

SHu bilan birga, tabiiy resurslar davlat mulki bshlganligi uchun mulkdorning huquqlarini amalga oshirishma'lum bir xususiyatlarga ega.

Birinchidan, tabiiy resurslarga mulk huquqini mazmuni ham, fuqarolik huquqiy norialar ham ekologiya huquqiy normalar bilan belgilanadi.

Ikkinchidan, barcha tabiiy resurslar, xususi mulk qilib ajratilgan yer uchastkalarini istisno qilgan holda, yuridik va jismoniy shaxslar foydalanishida bo'lishidan qat'iy nazar davlat mulki hisoblanadi, davlatning egaligi saqlanib qolinadi.

Uchinchidan, davlat tabiiy resurslardan bevosita foydalanishni amalga oshirmaydi, ulardan foydalanish huquqini tartibi va shartlarini belgilaydi.

To'rtinchidan, aksariyat hollarda tabiiy resurslarni tasarruf etish natijasida davlat egalik huquqini yo'qotmaydi va tasarruf etish, tabiiy resurslardan foydalanish va muhofaza etishni tashkil qilishga qaratilgan.

Beshinchidan, davlat tasarruf etish huquqini davlat organlari faoliyati orqali amalga oshiradi. Tabiiy resurslarni muhofaza etish va foydalanishning davlat boshqaruvi avvalambor tabiiy resurslarning davlat tomonidan tasarruf etishga yo'naltirilgan. SHu jumladan, vakolatli davlat organlari tabiiy resurslarni foydalanishga ajratadilar va foydalanuvchilardan qaytarib oladilar, foydalanish maqsadlarini belgilaydilar. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, mahalliy davlat hokimiyati organlari yer kodeksining 4,-7 moddalariga muvofiq yerlarni yuridik va jismoniy shaxslarga ajratib berish va qaytarib olish vakolatiga egalar.

Er uchastkalariga xususi mulk huquqining mazmuni boshqa mulk ob'ektlariga nisbatan ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. YUqorida qayd etilganidek, yuridik va jismoniy shaxslar yer uchastkasidan faqat maqsadli foydalanishlari shart, ya'ni shu yer uchaskasida joylashgan bino va inshootdan foydalanish maqsadi bilan bog'liqdir. Masalan, savdo va xizmat ko'rsatish ob'ektlari joylashgan yer uchastkalaridan foydalanish faqat yuridik va jismoniy shaxsning mazkur faoliyat turi bilan bog'liqdir. SHuning uchun ham yerga bo'lgan xususi mulk cheklangan hisoblanadi. Bunday qoidalar boshqa davlatlar qonun hujjatlarida ham mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.I.A. Karimov. “Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz”. T., O'zbekiston. 2000 yil.
- 2.I.A.Karimov. O'zbekiston XX1 asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T., O'zbekiston. 1997 yil.
- 3.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T., 2003.
- 4.Tursunov X.T. Ekologiya asoslari va tabiatni muhofaza qilish. T.Saodat RIA, 1997 yil.
- 5.X.Boboyev, M.X.Rustamboyev. “Ekologiya huquqi”. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. Toshkent davlat yuridik instituti. T. 2001 yil.
- 6.Negmatov A. «Ekologiya huquqi.» Darslik. T.2006 yil.
- 7.O'zbekiston Respublikasi “Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida”gi qonuni.1992 yil.
- 8.O'zbekiston Respublikasi “Alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to'g'risida”gi qonuni.1993 yil.
- 9.O'zbekiston Respublikasi “O'rmon to'g'risida”gi qonuni.1999 yil.
- 10.O'zbekiston Respublikasi “Suv va suvdan foydalanish to'g'risida”gi qonuni.1993 yil.

5 -Mavzu: Ekologiya sohasida davlat boshkaruvi

REJA:

1. Ekologiya sohasida davlat boshkaruvi tushunchasi xususiyatlari va tizimi.
2. Ekologiya sohasida davlat boshkaruvi tizimi.
3. Ekologiya sohasida davlat boshkaruvi organlari tizimi.

Darsning maqsadi: Ekologiya sohasida davlat boshkaruvi tushunchasi, tizimi, umumiy vakolatga ega bo'lgan, maxsus vakolatga ega bo'lgan ekologiya sohasidagi davlat organlari tugrisidagi bilimlarni berish.

Kutilgan natija: Talabalarning ekologiya sohasida davlat boshkaruvi tugrisidagi bilimini oshirish.

Asosiy tushunchalar: Umumiy vakolatga ega organlar, maxsus vakolatga ega organlar, tarmok va xududiy boshkarish, yer kadastiri, tabiatni muhofaza qilish kumitasi.

1.Ekologiya sohasida davlat boshqaruvi tushunchasi,xususiyatlari va tizimi

Ekologiya sohasida davlat boshqaruvi davlat organlari tomonidan atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatda foydalanishni tashkil qilishda namoyon bo'ladi va jamiyatda ijtimoiy boshqaruvning tarkibiy qismi bo'ladi.

Ekologiya sohasida davlat boshqaruvini shakllantirish orqali davlat o'zining ekologik vakolatini va ekologik siyosatini amalga oshiradi. Ushbu boshqarishni tashkil etish asosida inson atrof-muhitni yaxshilash, tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlash maqsadlari turadi.

Ekologiya sohasida davlat boshqaruvi orqali davlat tabiiy resurslarning mulkdori sifatida tabiiy resurslardan foydalanishni tashkil etish maqsadida ularni tassarruf etish huquqini amalga oshirishadi.

Ekologiya sohasida davlat boshqaruvi deb vakolatli davlat organlarining tabiiy resurslardan foydalanish va atrof-tabiiy muhitni muhofaza qilish bo'yicha ijro etish va farmoyish

berish faoliyati tushiniladi.

Davlat boshqaruvi organlarining ijroiya faoliyati ushbu organlarning ijroya hokimiyatida taalluqliligidan kelib chiqib, qonun va vakillik organlarining qarorlarini amalga oshirishga qaratilgan.

Ekologiya sohasida davlat boshqaruvi organlarining farmoyish berishi ularning ijtimoiy munosabatlarini tartibga solishda vakolat doirasidagi yuridik va jismoniy shaxslarga majburiy ko'rsatmalar berish huquqidan kelib chiqadi. Ushbu majburiy ko'rsatmalar ko'p marotaba qo'llanadigan, ya'ni ular tomonidan qabul qilinadigan me'yoriy hujjatlarda belgilanadi, yoki bir marotaba qo'llanadigan, ya'ni ma'lum bir yoki bir necha sub'ektga taalluqli, masalan, huquqbuzarlikni to'xtatish bo'yicha ko'rsatmalardan iborat bo'ladi.

Ekologiya sohasida davlat boshqaruvi organlarining ijro etish va farmoyish berish faoliyati atrof-tabiiy resurslar to'g'risidagi qonun hujjatlarining bajarilishini ta'minlashga qaratilgan.

Ekologiya sohasida davlat boshqaruvi quyidagi tamoyillarga asoslangan:

- boshqarishning qonuniylikka asoslanishi, ya'ni davlat boshqaruv organlarining ekologik munosabatlarni tartibga solishda faqat qonun hujjatlarida belgilangan vakolat doirasida hamda huquqlari asosida faoliyat yuritishi;
- tarmoq va hududiy boqarishni muvofiqlashtirishga, ya'ni ekologik munosabatlarni tartibga solishda davlat organlarining faoliyati ham hududning rivojlanishini, ham har bir tabiiy resurslardan foydalanishning oqilonaligi va ularni muhofaza etishning ta'minlanishiga qaratiladi. Bundan tashqari, ekologiya sohasida davlat boshqaruvi organlari ham hududiy, ham tarmoq bo'ysunishda shakllantiriladi, masalan ushbu organlarning hududiy bo'linmalari respublika tarmoq organlari (Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi, qishloq va suv xujaligi vazirligi, yer resurslari bo'yicha davlat qo'mita)siga hamda mahalliy davlat hokimiyati organlariga bo'ysundilar;
- ekologiya masalalarini hal qilishda har tomonlama yondoshishga, ya'ni tabiiy resurslardan foydalanishni tashkil etishda ushbu foydalanishning oqilonaligi va atrof tabiiy muhitni muhofaza qilishda respublika xalq xo'jaligi va aholini tabiiy resurslarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishni ta'minlash;
- ekologiya sohasida davlat boshqaruvini tashkil etishda tabiiy resurslardan foydalanish va nazorat qilishni ajratish, ya'ni ekologiya sohasida tabiiy resurslardan bevosita foydalanuvchilar nazorat qilish vakolatiga ega bo'lmasligida, ekologiya sohasida davlat boshqaruvi organlarini shakllantirish hamda ularni faoliyatlarini tashkil qilishda foydalanish va nazorat qilish vakolatlarini tartibga solishda ifodalanadi.

Ekologiya sohasida davlat boshqaruvi organlari huquqni muhofaza qilish faoliyati orqali tabiiy resurslardan foydalanish va ularni muhofaza qilish qoidalari buzilgan taqdirda aybdor shaxslarni jinoiy, ma'muriy va intizomiy javobgarlikka tortish masalasi huquqni muhofaza qilish organlari yoki u ishlaydigan tashkilotning ma'muriyati oldiga qo'yiladi, agar ekologik nazorat organlari ma'muriy javobgarlikka tortish huquqiga ega bo'lsalar, ushbu masalani hal qiladilar, sud organlarida atrof-tabiiy muhitga yetkazilgan zararni undirish bo'yicha da'vo arizalarini qo'zg'atadilar, tabiiy resurslardan foydalanuvchilarning buzilgan huquqlarini tiklashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshiradilar.

Ekologik munosabatlarni tartibga solishda davlat boshqaruvi organlari boshqarish uslublarini, ya'ni ijtimoiy munosabatlar sub'ektlariga davlat ta'sir ko'rsatish usullarini qo'llaydilar. Ular tarkibiga ruxsat berish, man qilish, rozilik berish, majburiy ko'rsatmalar berish kiradi.

Davlat boshqaruvining ruxsat berish uslubi asosan tabiiy resurslardan foydalanishni tashkil etishda qo'llaniladi. Tabiiy resurslardan maxsus foydalanish faqat vakolatli davlat organlarining ruxsati asosida vujudga keladi.

Rozilik berish (sanksiyalash) uslubi deb davlat organlarining foydalanuvchilar tomonidan tayyorlagan me'yorlarni hamda foydalanishga oid boshqa qoida va tartiblarni tasdiqlashi va rozilik berishi tushiniladi.

Ekologiya sohasida boshqaruvni ta'qiqlash uslubi atrof muhitni muhofaza qilishni tashkil etishda keng qo'llaniladi va tabiiy resursdan foydalanish yoki tabiiy hududlarda ma'lum bir faoliyatni amalga oshirishni taqiqlash orqali man etishda ifodalanadi.

Ekologiya sohasida davlat boshqaruv organlarining vakolat doirasida qabul qilgan qarorlari ekologik munosabatlar sub'ektlariga nisbatan majburiy hisoblanadi. Ammo majburiy ko'rsatmalar berish uslubi ushbu davlat organlarining faoliyatida asosan ekologik nazoratni amalga oshirish jarayonida qo'llaniladi.

2. Ekologiya sohasida davlat boshqaruv organlari tizimi

Ekologiya sohasida davlat boshqaruvini amalga oshiradigan organlarning doirasi kengdir. O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq, ekologiya sohasida davlat boshqaruvini amalga oshiradigan organlar umumiy va maxsus vakolatga ega bo'lgan davlat organlariga bo'linadi. Maxsus vakolatga ega bo'lgan organlar o'z navbatida tarmoqlararo va bir tarmoqqa oid turlarga bo'linadi.

Umumiy vakolatga ega bo'lgan organlar qatoriga O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi va mahalliy davlat hokimiyati organlari kiradi.

Maxsus vakolatli davlat organlariga ekologiya sohasida davlat boshqaruvini amalga oshiruvchi vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralari kiradi. Ularning faoliyati asosan ekologik munosabatlarni tartibga solish bilan bog'liq bo'lganligi sababli, maxsus vakolatli organlar deb nomlanadilar. Ular tarmoqlararo ya'ni bir necha tarmoqlarni va bir necha tabiiy resurslarni idora etuvchi organlarga hamda tarmoqqa oid, ya'ni ma'lum bir tabiiy resursni idora etuvchi organlarga bo'linadi.

Ekologiya sohasida davlat boshqaruvining maxsus vakolati organlari ichida markaziy o'rinni O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi egallaydi.

Birinchidan, Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi quyidagi asosiy vakolatlarni amalga oshiradi:

Ikkinchidan, O'zbekiston Respublikasi yer resurslari davlat qo'mitasi 1998 yil 24 iyulidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni bilan tashkil etilgan va uning Nizomi Vazirlar Maxkamasining 1998 yil 27 iyulidagi 314-sonli qarori bilan tasdiqlangan. Ushbu organ yer monitoringi, davlat yer kadastrini yuritadi; davlat uchastkalariga bo'lgan huquqlarni davlat ro'yxatiga oladi, yer resurslarini davlat hisobini olib boradi, yerdan oqilona foydalanish va uni muhofaza etilishi ustidan davlat nazoratini olib boradi; yer tuzish ishlarini olib boradi va boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Uchinchidan, Vazirlar Mahkamasining 1996 yil 31-yanvar 44-sonli qarori bilan tasdiqlangan Nizomiga (QT, 1996 yil 1-son 4-m) muvofiq O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi huziridagi Giodeziya, kartografiya va davlat kadastr bosh boshqarmasi shaharlar va boshqa aholi punktlarida yuridik va jismoniy shaxslarning yerga bo'lgan xuquqlarini davlat ro'yxatiga oladi va davlat yer kadastrini yuritadi.

To'rtinchidan, O'zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo'mitasi shaharlarda yerni foydalanishni rejalashtirishda qatnashadi.

Beshinchidan, O'zbekiston Respublikasi Geologiya va mineral resurslar davlat qo'mitasi Vazirlar Maxkamasining 1996 yil 9 dekabrda 435-sonli qarori (QT, 1996 yil 2-son 34-m) bilan tasdiqlangan Nizomiga muvofiq, konlarni geologik izlanish, mineral resurslar foydalanish ustidan davlat nazoratini olib boradi; hududlarni geologik jihatdan o'rganilganligini tahlil qiladi; mineral xom ashyo bazasini rivojlantirish dasturini ishlab chiqadi; geologik o'rganish bo'yicha normativ hujjatlarni tasdiqlaydi; konlar to'g'risidagi geologik ma'lumotlar davlat jamg'armasini, foydali qazilmalar davlat kadastrini, davlat suv kadastrining yer osti suvlar qismini yuritadi; geologik qidiruv ishlarining davlat xisobini yuritadi va ro'yxatini olib boradi; qazilma boyliklar joylashgan hududlarni qazilma boyliklardan foydalanish bilan bog'liq bo'lmagan maqsadlarda qurilish uchun yer ajratish masalasi bo'yicha xulosa beradi va boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Oltinchidan, O'zbekiston Respublikasi Sanoatda va qonunchilikda ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish agentligi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2000 yil 7 fevraldagi Farmoniga muvofiq , foydali qazilmalarni qazib olish uchun , shuningdek foydali qazilmalarni qazib olish bilan bog'liq bo'lmagan yer inshootlarining qurilishi va ulardan foydalanish uchun kon ajratish hujjatlarini beradi; yer osti boyliklaridan foydalanish ustidan davlat nazoratini olib boradi.

Ettinchi, O'z.R.Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi va uning organlari , Vazirlar Maxkamasining 1996 yil 26-noyabrdagi 419-sonli qarori bilan tasdiqlangan Nizomiga muvofiq , davlat suv xisobini va davlat suv kadastirini yer osti suvlarining iste'mol qilish qismida yuritadi, suvdan foydalanishni rejalashtirishda qatnashadi, suvdan limitli foydalanish bo'yicha shartnomalar tuzadi; sun'iy suv havzalarini va kanallardan suvdan foydalanish ustidan davlat nazoratini amalga oshiradi.

Sakkizinchi, O'z.R. Sog'liqni saqlash vazirligi ichimlik suvlarning ifloslanishi ustidan sanitar nazoratni ,atmosfera havosiga zararli fizikaviy ta'sir ko'rsatilishi ustidan davlat nazoratini amalga oshiradi.

To'qqizinchi , O'z.R. Ichki ishlar vazirligi Davlat avtomobil nazorati avtotransportlar tamonidan atmosfera havosining ifloslanishi ustidan davlat nazoratini amalga oshiradi.

O'ninchi , O'z.R.Vazirlar Maxkamasi huziridagi Gidrometeorologiya Bosh boshqarmasi, davlat suv hisobini va davlat suv kadastirini yuritishda ishtirok etadi, suv va atmosfera monitoringini amalga oshiradi.

O'nbirinchi, O'z.R.Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi huziridagi O'rmon xo'jaligi bosh boshqarmasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2000 yil 7 fevraldagi Farmoniga muvofiq o'rmon xo'jaligini yuritishning davlat boshkaruvini amalga oshiradi, o'rmonlarning muhofazasini, ximoyasini, qayta kupaytirilishini tashkil etadi, o'rmon resurslaridan foydalanish huquqini beradi; o'rmonlarning davlat xisobini va davlat kadastrini yuritadi va boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

3.Ekologiya sohasidagi davlat boshqaruv organlarining vakolatlari.

Ekologiya sohasida davlat boshqaruv organlarining vakolatlari deganda, ularning shu sohadagi faoliyatlarining alohida turlari tushinilishi lozim.

Ekologiya sohasida davlat boshqaruv organlari quyidagi vakolatlarni amalga oshiradilar:

Tabiiy resurslarni muhofaza qilish va ulardan oqilona foydalanish buyicha me'yoriy hujjatlarni qabul qilish yo'li bilan davlat organlari qonun va hukumat qarorlaridagi qoidalarini yanada rivojlantiruvchi va detallashtirilgan idoraviy normativ hujjatlar qabul qiladilar.

Davlat organlari atrof tabiiy muhitning muhofazasini ta'minlovchi normativlarni qabul qiladilar.Bularga: suvdan ifloslantiruvchi moddalarning yo'l qo'yiladigan darajada to'planishi;atmosfera havosida ifloslantiruvchi moddalar va biologik organizimlarning yo'l qo'yiladigan darajada to'planishi, fizikaviy omillar atmosfera havosiga akustik, elektromagnit, ionlashtiruvchi va boshqa zararli ta'sir ko'rsatishning yo'l qo'yiladigan darajalari kiradi.

Ekologik standartlash orqali asosan ishlab chiqarilayotgan maxsulotlarning ekologik talablariga javob berishi belgilanadi. O'zbekiston Respublikasining "Standartlash to'g'risida"gi Qonunning 8-moddasida Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi va Sog'liqni saqlash vazirligi standartlash organlari sifatida belgilangan va ular ekologik standartlashni amalga oshiriladi.

Tabiiy ob'ektlar to'g'risida ma'lumot yig'ish maqsadida davlat organlari ularning davlat hisobini amalga oshiradilar. Ushbu vakolat orqali tabiiy ob'ektlarning son va sifat ko'rsatkichlari, ya'ni ularning miqdori, tarqalganligi, joylashgan joyi va boshqa tavsiflari aniqlandi. Tabiiy ob'ektlarni davlat hisobi tabiiy ob'ektlarning monitoringi (ularni kuzatish), inventarizatsiya yoki foydalanishni ro'yxatga olish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Tabiiy resurslar davlat kadastrlarini yuritishdan maqsad tabiiy ob'ektlar haqida to'g'ri va to'liq ma'lumotlar olish, ularning xolatini aniqlashdan iborat. Tabiiy ob'ektlarning miqdori va sifati, ularning huquqiy, tabiiy, xo'jalik holati, foydalanish darajasi to'g'risidagi ma'lumotlar

tizimi tabiiy ob'ektlar kadastrlari deb nomlanadi. Tabiiy ob'ektlar kadastrlari har bir tabiiy ob'ekt yuzasidan alohida yuritiladi va ularni yuritish tartibi qonun hujjatlarida belgilanadi.

Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ularni muhofoza qilish ishlari Respublika xalq xo'jaligi, viloyatlar, tumanlar, shaharlar va boshqa aholi punktlarining rivojlantirish istiqbollarini belgilash chog'ida umumiy vakolatga ega bo'lgan organlar tomonidan rejalashtiriladi.

Tabiiy resurslarni taqsimlash va qayta taqsimlash bu vakolatli organlarning davlat mulki bo'lgan tabiiy resurslarni davlat nomidan tasarruf etib, ulardan foydalanishni ta'kid etishdan iborat. Ushbu vakolatni amalga oshirish yo'li bilan davlat organlari tabiiy resurslarni foydalanishga ajratib beradilar va qaytarib oladilar.

Davlat organlarining tabiiy resurslarni hududiy joylashtirish vakolati tabiiy resurslardan foydalanishga berish to'g'risidagi qarorlarni amalga oshirishga qaratilgan. Tabiiy resurslarni hududiy joylashtirish yer tuzish, o'rmon tuzish qishloq xo'jaligining tabiiy moslashuvi jihatidan yerlarni rayolashtirish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Ekologik nazorat vakolati tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ularni muhofaza etilishi ustidan kuzatuv va tekshiruvlar orqali amalga oshiriladi. Ekologik nazoratni umumiy va maxsus vakolatga ega bo'lgan davlat organlari olib boradilar.

YUqorida qayd etilgan vakolatlardan tashqari, alohida tabiiy resurslardan foydalanish va ularning muhofazasi bo'yicha davlat boqaruvi organlari maxsus vakolatlarni amalga oshiradilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlool, iqtisod, siyosat, mafkura. T.: "O'zbekiston", 1996.
- 2.Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. T.: "O'zbekiston", 1999.
- 3.Karimov Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashmoq kerak. T.: "O'zbekiston", 2002.
4. I.A. Karimov. "Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz". T., O'zbekiston. 2000 yil.
- 5.I.A.Karimov. O'zbekiston XX1 asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T., O'zbekiston. 1997 yil.
- 6.Karimov I.A. O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari. T.: "O'zbekiston", 2003.
- 7.Karimov I.A. Vatanimizning tinchligi va xavfsizligi o'z kuch-qudratimizga, xalqimizning hamjihatligi va bukilmaz irodasiga bog'liq. T.: "O'zbekiston", 2004.
- 8.Karimov I.A. YUksak ma'naviyat- yengilmaz kuch. T.: "Ma'naviyat", 2008.
- 9.Ekologiya huquqi. Darslik. /Mas'ul muharrir: M.B. Usmonov. - Toshkent: TDYUI, 2006. – 361 b.
- 10.Nigmatov A.N. O'zbekiston Respublikasining Ekologiya huquqi. Darslik. - Toshkent: TDYUI, 2004. - 320 b.
11. Brinchuk M.M. Ekologicheskoye pravo. Uchebnik. - M.: 2004. - 354 s.
12. Petrov V.V. Ekologicheskoye pravo Rossii. Uchebnik.-M.: «Bek», 1997.- 367 s.
12. Krassov O.I. Ekologicheskoye pravo: Uchebnik. - M.: Delo, 2001. - 768 s.
14. O'zbekiston Respublikasining yer kodeksiga sharhlar. // Mas'ul muharrir: M.B. Usmonov. - Toshkent: TDYUI, 2007. - 477 b.
- 15.Fayziyev SH.X. Teoreticheskiye problemy pravovogo obespecheniya ekologicheskoy politiki Respubliki Uzbekistan: Monografiya. Pod redaktsiyey M.X. Rustamboyeva, M.B. Usmanova. - Tashkent: TGYUI, 2004. - 200 s.
16. Fayziyev SH.X. Ekologicheskaya politika gosudarstva: problemy pravovogo obespecheniya. - Tashkent: 2004. - 240 s.
- 17.Isanov X.R. Davlat ekologik monitoringini huquqiy ta'minlash muammolari. Monografiya. Mas'ul muharrir M.B. Usmonov. -Toshkent: TDYUI, 2009. -131 b.
18. Aripov D.U. O'zbekiston Respublikasining "CHiqindilar to'g'risida"gi qonuniga sharh. - Toshkent: TDYUI, 2007. - 89 b.

19. Xolmo'minov J.T. Ekologiya va qonun. - Toshkent: "Adolat", 2000. - 352 b.
20. Skripnikov N.K. Pravovoye regulirovaniye organizatsii i deyatelnosti fermerskogo xozyaystva. Uchebnoye posobiye dlya magistrov. – Tashkent: TGYUI, 2009, -119 s.

6-Mavzu: Ekologiya nazorati va ekologik ekspertizaning huquqiy holati

REJA:

1. Ekologiya nazoratining tushunchasi, maqsadi, vazifasi va usullari.
2. Ekologik ekspertizasining tushunchasi, maqsadi, tamoyillari va usullari.
3. Ekologiya nazoratining va ekologik ekspertizasi tizimlari.

Darsning maqsadi: Ekologiya nazoratining xakida tushuncha, ekologik ekspertiza xakida tushuncha, ekologik nazorat maqsadi, usullari. Ekologik nazorat tizimi, ekologik ekspertiza maqsadi, usullari, tizimi xakida bilim berish.

Kutilayotgan natija: Talabalarning ekologik huquqiy bilimini shakllantirish.

Asosiy tushuncha: Ekologik nazorat, ekologiya eksperizasi, idoraviy ekologiya nazorati, ishlab chiqish ekologiya nazorati, jamoat ekologiya nazorati, davlat ekologiya eksperizasi, jamoat ekologiya eksperizasi, ekologik audit.

1.Ekologiya nazoratining tushunchasi, maqsadi, vazifasi va usullari

Ekologiya nazorati – davlat ekologik siyosatining muhim tarkibiy qismi sifatida tabiat-jamiat tizimidagi ekologik munosabatlarning barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga egadir.

Hamamizga ma'lumki, ekologik huquqiy munosabatlarni tartibga solish jarayonida ekologiya nazorati muhim vazifalarni amalga oshiradi.

Ekologiya nazorati – atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik havfsizlikni ta'minlash qoida-talablarini barcha vazirlik, davlat qo'mitalari va idoralari, korxonalar, tashkilotlar, muassasa, mansabdor va jismoniy shaxslar tomonidan bajarilishini tekshirish, tabiiy muhit holatini o'rganish va kuzatish, chora-tadbirlarini qo'llash bilan bog'liq siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy-ma'rifiy chora-tadbirlar yig'indisini o'z ichiga oladi.

Ekologiya nazoratining asosiy maqsadi atrof-tabiiy muhit barqarorligini saqlashdan iborat bo'lib, davlat organlari va jamoat tashkilotlari faoliyatini muvofiqlashtirgan holda olib borilishini taqozo etadi.

Hozirgi va kelajak avlodga barqaror atrof-tabiiy muhitni ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonunining 29-moddasiga asosan, ekologiya nazoratining asosiy vazifalari sifatida quyidagilar belgilangan:

- **atrof-tabiiy muhit holatini hamda xo'jalik yuritish va boshqa faoliyat ta'siri ostida unda bo'lgan o'zgarishlarni kuzatab borish;**

- **atrof-tabiiy muhitni muhofaza qilish , tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, atrof muhitni sog'lamlashtirish ,tabiatni muhofaza qilishga doir qonunlar talablari va atrof tabiiy muxit sifatining normativlariga rioya etish borasidagi dasturlar hamda ayrim tadbirlar bajarilishini tekshirish.**

Ekologiya nazorati murakkab jarayonni o'z ichiga oldi va turli xil chora-tadbirlar

tizimini amalga oshirishini taqozo etadi.

Ekologiya nazorati jarayonida quyidagi chora-tadbirlar oshiriladi :

-atrof tabiiy muhitda bo'ladigan o'zgarishlarni kuzatish ,axborot jamlamasitni shakillantirish;

-atrof tabiiy muhit holatiga antropogen ta'sirlarni o'rganish;

-ishlab chiqarish va xo'jalik yuritish jarayonining barcha jabxalarida ekologik qonunchilik qoida talablarga rioya etilishini tekshirish;

-ishlab chiqari va xo'jalik faoliyatini amalga oshirayotgan yuridik va jismoniy shaxslarning tabiatni muhofaza qilishga qaratilgan proflaktik chora-tadbirlarning belgilangan amalga oshirilishini tekshirish;

-tabiiy resurslardan foydalanish bo'yicha ruxsatnomalar berish;

-ekologik qoida –talablarni buzgan yuridik va jismoniy shaxslarni aniqlash,ogohlantirish , javobgarlikka tortish ;

-aholi orasida ekologik qonunchilik qoida talablarini targ'ib va tashviqot qilish va boshqalar.

Demak,ekologiya nazorati bilan bog'liq murakkab faoliyatini olib borishda ekologiya nazorati sub'ektlari tamonidan quyidagi asosiy tashkiliy –huquqiy usullar qo'llaniladi:

1. **Kuzatish**-atrof tabiiy muhitda bo'ladigan o'zgarishlarni o'rganish va ma'lumotlarni to'plash;

2. **Umumlashtirish**-atrof tabiiy muhit holatiga zararli va xovfli ta'sirlarni aniqlash , tahlil qilish asosida ma'lumotlarni tasniflash.

3. **Baholash**-antropogen faoliyat ishlarining zararli, xovfli va noqonuniyligini aniqlash.

4. **Ruxsatnoma berish** – yuridik va jismoniy shaxslarga yer, suv, o'simlik va hayvonat dunyosi, yer osti boyliklari va atmosfera havosidan foydalanish uchun litsenziya berish.

5.**Ogohlantirish,cheklash va to'xtatish** - ekologik xovfli va zararli xo'jalik va boshqa faoliyatni cheklash, vaqtincha tuxtatib qo'yish va bekor qilish:

6. **Javobgarlikka tortish**-ekologik qoida-talablarni buzgan, yuridik va jismoniy shaxslarga nisbatan ma'muriy-huquqiy javobgarlik choralari qo'llash.

Ekologiya nazorati ekologik-huquqiy mexanizimning muhim tarkibiy qismi sifatida atrof tabiiy muhit barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Ekologik zkspertiza-ekologik huquqiy mexanizimning tarkibiy qismi sifatida atrof tabiiy muhitning barqarorligini saqlash, tabiiy boyliklardan unimli va samarali foydalanish va aholining ekologik xovfsizligini ta'minlashda muhim ahamiyatga egadir.

Amaldagi qonunchilik hujjatlariga asosan ekologik ekspertiza degandar rejalashtirilayotgan yoki amalga oshirilayotgan xo'jalik va boshqa xil faoliyatning ekologik talablariga muvofiqligini belgilash hamda ekologik ekspertiza ob'ektlarini ro'yobga chiqarish mumkinligini aniqlash tushiniladi.

O'zbekiston Respublikasi “Ekologik ekspertiza to'g'risida”gi qonunning 3-moddasiga asosan ekologik ekspertiza quyidagi maqsadlarda o'tkaziladi:

-mo'ljallanayotgan xo'jalik va boshqa xil faoliyatni amalga oshirish to'g'risida qaror qabul qilinishidan oldingi bosqichlarda bunday faoliyatning ekologik talablarga muvofiqligini aniqlash;

-rejalashtirilayotgan yoki amalga oshirilayotgan xo'jalik va boshqa xil faoliyat atrof tabiiy muhit holatiga va fuqarolar sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lsa , bunday faoliyatning ekologik xovflilik darajasini aniqlash;

-atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilano foydalanish bo'yicha nazarda tutilayotgan tadbirlarning yetarliligini va asosliligini aniqlash.

Ekologik ekspertizasi muhim va murakkab faoliyati turi sifatida quyidagi umumiy va o'ziga xos tamoyillar asosida amalga oshiriladi.

- qonuniylik;
- ekologik ekspertizaning mustaqilligi ;
- oshkoraligi;
- ilmiy – texnikaviy asosliligi;
- ekologik xovfsizlik talablarini hisobga olishning majburiyligi;
- har qanday rejalashtirilayotgan xo'jalik va boshqa xil faoliyatning ehtimol tutilgan ekologik xovflilik prezumpsiyasi;
- ekologik ekspertizani o'tkazishda jamoatchilikning qatnashishi va boshqalar.

Ekologik ekspertiza jarayonida turli shakldagi quyidagi usullardan foydalangan holda kuzda tutilgan maqsadga erishiladi:

-ma'lumotlar tuplash – ekspertizadan o'tayotgan muayyan ob'ektga tegishli bo'lgan barcha axborot , ma'lumotlarni yig'ish va to'plash;

-umumlashtirish – ob'ekt haqidagi to'plangan iqtisodiy, texnologik, ekologik, gidrologik kimyoviy va boshqa ma'lumotlarni o'z yo'nalishlari bo'yicha ma'lum tizimga keltirish;

-tahlil qilish – umumlashgan ma'lumatlar bankini o'z yo'nalishi va xususiyatlari bo'yicha alohida o'rganish, tasniflash;

-baholash-ekspertiza o'tkazilayotgan ob'ekt yo'nalishlari, bo'limlari, tashkil etuvchi qismlari bo'yicha xovfli va zararli darajasini aniqlash;

-xulosa berish- ekspertiza o'tkazilayotgan ob'ektning ekologik jixatdan zararli yoki zararsiz, xovfli yoki xovfsiz, ekologik qoida-talablarga mosligi yoki ushbu qoidalarga zid ekanligi haqida yakuniy, adolatli, ob'ektiv xulosaga kelish.

2. Ekologiya nazorati va ekologik ekspertiza tizimi

Ekologiya nazorati murakkab jarayonlardan iborat bo'lib, ta'sirlarning holatini kuzatish, tabiiy resurslarning holatiga baho berish va ularning istiqbolini belgilash, ekologik qoida talablarning barcha yuridik va jismoniy shaxslar tamonidan bajarilishini tekshirish, salbiy ekologik oqibat va zararli ta'sirlarning oldini olish va cheklash, ekologik bilimlarni keng targ'ib qilish, mustaqil xujalik yurituvchi sub'ktlar va jamoat tashkilotlarining faoliyatlarini qamrab oladi.

Ekologiya nazoratini amalga oshirishda nafaqat davlat xokimiyati va boshqaruv organlari, balki xo'jalik faoliyatini amalga oshiruvchi korxona, tashkilot va muassasa hamda jamoat tashkilotlarining faoliyati alohida o'rinni egallaydi.

O'zbekiston. Respublikasi. "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonunning 29-moddasiga asosan ekologiya nazorati tizimi quyidagi tarkibiy qismlardan iborat.

1. Atrof tabiiy muhit holatini kuzatib borish davlat xizmati.

2. Davlat ekologiya nazorati.

3. Idoraviy ekologiya nazorati.

4. Ishlab chiqarish ekologiya nazorati.

5. Jamoatchilik ekologiya nazorati.

Ekologiya nazorati tizimida **Atrof-tabiiy muhit holatini kuzatib borish davlat xizmati** muhim ahamiyatga ega bo'lib, tabiatda bo'ladigan fizikaviy, kimyoviy-biologik, gidrologik, seysmologik va boshqa o'zgarishlarni kuzatish, ma'lumot to'plash, yer, suv, o'simlik va hayvonat dunyosi, yer osti boyliklari va atmosfera havosi hamda aholi hayoti va sog'ligiga xovfli va zararli ta'sir etuvchi omillarni o'rganish, atrof-tabiiy muhitda bo'ladigan o'zgarishlarni davlat organlari va keng aholi qatlamlariga yetkazish kabi faoliyatlarni o'z ichiga oladi.

Atrof-tabiiy muhit holatini kuzatib borish davlat xizmatining asosiy yo'nalishlarini O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Gidrometeorologiya bosh boshqarmasi amalga oshiradi.

Davlat ekologiya nazorati - atrof-tabiiy muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va aholining ekologik xovfsizligini ta'minlash qoida-talablarini barcha vazirlik, davlat qo'mitalari, idoralar, yuridik shaxslar, mansabdor shaxslar va jismoniy shaxslar

tomonidan bajarilishi yuzasidan maxsus vakolatlar organlarining tekshirish va choralarni ko'rish bilan bog'liq faoliyatini o'z ichiga oladi.

"Tabiatni muhofaza qilish sohasida"gi davlat nazorati, davlat hokimiyati va boshqaruv idoralari maxsus vakolatli davlat tabiatni muhofaza qilish idoralari tomonidan amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofoza qilish davlat qo'mitasi quyidagilar ustidan davlat nazorati olib boriladi:

- ekologiya tizimlar, tabiiy genafond, giologik muvozanatning, atmosfera havosini, yer ustida va yer osti suvlarini va boshqalar.

O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi ham davlat ekologik nazoratni amalga oshiruvchi muhim davlat organi hisoblanib, aholining ekologik havfsizligini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi IIV davlat avtomobil nazorati bosh boshqarmasi tarkibida "ekologiya xizmati" bo'lim va bo'linma boshqa tarkibiy qismlar faoliyat ko'rsatadi.

Ekologiya sohasida idoraviy nazorat respublikamiz faoliyati tabiiy resurslardan foydalanish va tabiatni muhofaza qilish bilan bog'liq barcha vazirlik, davlat qo'mitalari, idoralari tizimi doirasida olib boriladi.

Ekologiya sohasida ishlab chiqarish nazorati ham idoraviy nazorat bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ishlab chiqarish va xo'jalik faoliyatini olib borayotgan korxona, muassasa, tashkilotlarda olib boriladi.

Ekologiya sohasida jamoat nazorati jamoat birlashmalari, mehnat jamoalari, siyosiy partiyalar, turli uyushma va jamiyatlar, fuqarolar tomonidan amalga oshiriladi.

Ekologik ekspertiza tizimi.

Ekologik ekspertiza keng qamrovli va muhim ahamiyatga ega bo'lgan jarayon bo'lib, uni amalga oshirish yo'nalishlari, tartibi, qo'llanilayotgan usullari, berilayotgan xulosaning mohiyatiga asosan murakkab tizimni tashkil etadi.

Tabiat-jamiyat tizimida ekologik ekspertizaning bir necha turlari, ya'ni ijtimoiy-iqtisodiy ekspertiza, siyosiy-huquqiy ekspertiza, ilmiy-texnikaviy ekspertiza, sanitariya-ekologiya ekspertiza, jamoatchilik ekologiya Ekspertizalar qo'llanilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi. "Ekologiya ekspertiza to'g'risida"gi qonunning 4-moddasida ekologik ekspertiza quyidagi tizimi belgilangan:

- Davlat ekologik ekspertizasi.
- Jamoat ekologik ekspertizasi
- Ekologik audit tarzida amalga oshiriladi.

Davlat ekologik ekspertizasini O'zbekiston Respublikasi tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi olib boriladi va quyidagi asosiy vakolatlarga ega bo'ladi:

Davlat ekologiya ekspertizasi jarayoni har bir ob'ektning hajmi va o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi, ya'ni:

- 1) **tayinlash** – ob'ektga nisbatan ekologik ekspertiza tayinlash va maxsus komissiya, ekspertlar guruhi tuzish;
- 2) ob'ekt haqida ma'lumotlarni **to'plash, umumlashtirish va baho berish** bosqichi;
- 3) ob'ektning ekologik qoida-talablariga mos yoki zid ekanligi haqida **xulosa tayyorlash va uni tasdiqlash**;
- 4) ob'ekt haqidagi xulosani bank muassasalariga **yuborish**;
- 5) davlat ekologik ekspertizasi xulosasi yuzasidan **nizolarni hal qilish**.

Jamoat ekologik ekspertizasi nodavlat, notijorat tashkilotlar, fuqarolar tomonidan amalga oshirilib, rejalashtirilayotgan, amal qilayotgan turli ob'ektlar yuzasidan o'tkazilishi mumkin.

Jamoat ekologik ekspertizasi davlat ekologik ekspertizasi o'tkazilganligidan qat'iy nazar amalga oshiriladi.

Jamoat ekologik ekspertizasining xulosasi tavsiya ahamiyatiga ega bo'ladi, davlat hokimiyati va huquqni muhofaza qiluvchi organlarga taqdim etilishi mumkin.

Ekologik audit- ekologik auditorlar tomonidan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda va shartlarda o'tkaziladigan, atrof tabiiy muhit holatiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan, ishlab turgan korxonalar va boshqa ob'ektlarni mustaqil ekologik ekspertiza qilishdir.

Ekologik audit davlat ekologik ekspertizasidan farqli ravishda xo'jalik va ishlab chiqarish ob'ekti mulkdorning qarorlariga binoan o'tkaziladi.

Ekologik ekspertiza – muhim va murakkab jarayon bo'lib, atrof tabiiy muhitni barqarorligini saqlash, tabiatdan samarali foydalanish va aholining ekologik xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan tashkiliy-huquqiy chora-tadbirlardan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.I.A. Karimov. "Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz". T., O'zbekiston. 2000 yil.
- 2.I.A.Karimov. O'zbekiston XX1 asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T., O'zbekiston. 1997 yil.
- 3.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T., 2003.
- 4.Tursunov X.T. Ekologiya asoslari va tabiatni muhofaza qilish. T.Saodat RIA, 1997 yil.
- 5.X.Boboyev, M.X.Rustamboyev. "Ekologiya huquqi". Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. Toshkent davlat yuridik instituti. T. 2001 yil.
- 6.Negmatov A. «Ekologiya huquqi.» Darslik. T.2006 yil.
- 7.O'zbekiston Respublikasi "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonuni.1992 yil.
- 8.O'zbekiston Respublikasi "Alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to'g'risida"gi qonuni.1993 yil.
- 9.O'zbekiston Respublikasi "O'rmon to'g'risida"gi qonuni.1999 yil.
- 10.O'zbekiston Respublikasi "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi qonuni.1993 yil.
- 11.O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy kodesi.
- 12.O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodesi.1995 yil.
- 13.O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodesi.-T.:Adolat,1995-1996 dekabr.
- 14.O'zbekiston Respublikasi Soliq kodesi va boshqalar.

7- Mavzu: Ekologik qonun xujjatlarini buzganlik uchun javobgarlik

REJA:

1. Ekologik qonun xujjatlarini buzganlik uchun javobgarlikning tushunchasi, mohiyati va turlari.
2. Ekologik qonun xujjatlarini buzganlik uchun intizomiy va moddiy javobgarlik.
3. Ekologik huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik.
4. Ekologik jinoyatlar uchun javobgarlik.

Darsning maqsadi: Ekologik qonunlar, ekologik qonun xujjatlarini buzganlik uchun javobgarlikning tushunchasi. YUridik javobgarlik. Ekologik qonun xujjatlarini buzganlik uchun javobgarlik sub'ektlari, ob'ektlari va ob'ektiv tamoni va sub'ektiv tamoni ekologik qonun xujjatlarini buzganlik uchun intizomiy va moddiy javobgarlik, ma'muriy javobgarlik, jinoiy javobgarlik.

Kutilayotgan natija: Ekologik qonun hujjatlarini talabalarga o'rgatish va talabalarining ekologiyaga bo'lgan munosabatlarini yaxshilash. Ekologik huquqiy ongni oshirish va ekologik huquqiy ma'daniyatni shakllantirish.

1. Ekologik qonun hujjatlarini buzganlik uchun javobgarlikning tushunchasi, mohiyati va turlari.

Atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish va tabiatdan oqilona foydalanishni ta'minlash choralari tizimida qonun hujjatlariga qilmaganlik, ekologik talablarni buzganlik uchun yuridik javobgarlik choralari muhim o'rinni egallaydi.

Yuridik javobgarlik deganda, huquq normalarini buzganlik uchun jazo choralari qo'llash oqibatida huquqbuzarlarga salbiy oqibatlar tug'dirish va davlat tomonidan huquq talablarini bajarishga majbur etish tushiniladi.

Ekologiyaga doir qonunchilikni buzganlik uchun yuridik javobgarlik o'zining asosiy maqsadi va tamoyillari bilan boshqa qonunchilikni buzganligi uchun javobgarlikdan farq qilmaydi, ammo ma'lum bir o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ushbu xususiyatlar o'simlik va hayvonat dunyosiga yetkazilgan zararni taksa uslubi asosida undirish va ekologik qonun hujjatlarini buzganlik uchun maxsus jazo choralari, ya'ni tabiiy resurslardan foydalanish huquqini **cheklash, to'xtatib turish va undan mahrum qilish** choralari qo'llashdan iboratdir.

Ekologik qonunchilikni buzganlik uchun javobgarlik quyidagi maqsadlarga ega: tabiiy ob'ektlardan foydalanish va ularni muhofaza qilish qoidalarini buzgan shaxslarga nisbatan jazo choralari qulash; atrof tabiiy muhitga va inson salomatligiga yetkazilgan zararni qoplash; yangi ekologik huquqbuzorlikni sodir etishni ogohlantirish.

Ekologik huquqbuzorlik deganda tabiiy resurslardan foydalanish va ularni muhofaza qilish tug'risidagi qonun hujjatlarini buzuvchi aybli, noqonuniy harakat yoki harakatsizlik tushiniladi.

Ekologik huquqbuzorliklar ob'ekti tabiiy resurslar, atrof tabiiy muhit, tabiiy resurslardan foydalanish va ularni muhofaza etish bo'yicha belgilangan tartibi hisoblanadi.

Ekologik huquqbuzorliklarning sub'ekti esa uni sodir etuvchi yuridik va jismoniy shaxslar hisoblanadi.

Ekologik huquqbuzorlikning ob'ektiv tamoni xatti-harakatning noqonuniyligi, ekologik zararni yetkazish yoki yetkazish xovfi tug'ilishi hamda ekologik munosabatlarning boshqa sub'ektlarini huquq va manfaatlari buzilishi, ushbu xatti harakat bilan vujudga kelgan yoki vujudga kelishi mumkin bo'lgan oqibat o'rtasidagi sababiy bog'lanish bilan ifodalanadi.

Ekologik huquqbuzorlikning sub'ektiv tamoni deganda huquqbuzorlikning aybi tushinilishi lozim. Huquqbuzorlikning aybi qasddan yoki ehtiyotsizlik shakilida vujudga kelishi mumkin.

Ekologik huquqbuzorlik o'zining xovflilik darajasiga qarab jinoiy, ma'muriy, fuqarolik huquqbuzorlik hamda intizomiy xatti-harakat tarizida bo'lishi mumkin. Ekologik huquqbuzorliklar uchun tegishli intizomiy, jinoiy, fuqarolik huquqiy javobgarlik qo'llaniladi. Bundan tashqari ekologik huquqbuzorlikni sodir etgan shaxslarning tabiiy resurslardan foydalanish huquqi cheklanishi, to'xtatib turilishi va undan mahrum etilishi mumkin.

2. Ekologik qonun hujjatlarini buzganlik uchun intizomiy va moddiy javobgarlik.

Ekologik qonun hujjatlarini buzganlik uchun intizomiy javobgarlik korxona, tashkilot va muassasalar bilan mehnat munosabatlarida bo'lgan shaxslarga nisbatan qo'llaniladi. Ekologik huquqbuzorlik uchun intizomiy choralar qo'llash uchun xodimlarga tabiiy resurslardan foydalanish va ulardan muhofaza etish vazifalari yuklatilgan bo'lishi lozim. Ushbu vazifalar mehnat shartnomalarida yoki mehnat majburiyatlarini taqsimlovchi boshqa hujjatlarda, masalan, mansab yo'riqnomasida o'z aksini topishi lozim. Xodim atrof tabiiy muhitga zararli moddalar chiqarish hisobini to'g'ri yuritilganligi, tozalash uskunalaridan foydalanish qoidalarini buzganligi va boshqa mehnat vazifalari bilan bog'liq bo'lgan ekologik majburiyatlarni bajarmaganligi uchun intizomiy javobgarlikka tortiladi.

O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksini 181-moddasiga muvofiq mehnat intizomini buzganlik uchun quyidagi jazo choralari qo'llaniladi; hayfsan; o'rtacha oylik ish haqining o'ttiz foizdan ortiq bo'lmagan miqdorida jarima; ichki mehnat tartibi qoidalarida

nazarda tutilgan holarda xodimga o'rtacha oylik ish haqining ellik foizidan ortiq bo'lmagan miqdorda jarima solish; mehnat shartnomasini bekor qilish. Mazkur Kodeksda nazarda tutilmagan intizomiy jazo choralari qo'llashi taqiqlanadi. Mehnat kodeksining 180-moddasi to'rtinchi qismiga muvofiq intizomiy jazo amal qilib turgan muddat mobaynida xodimga nisbatan rag'batlantirish choralari qo'llanmaslik belgilangan. Bu muddat, O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksini 183-moddasiga muvofiq, agar ushbu jazo bir yil o'tmasdan oldin ish beruvchi tomonidan olib tashlanmagan bo'lmasa, bir yildan oshib ketishi mumkin emas.

Intizomiy jazo choralari korxona, tashkilot, muasasa rahbari yoki ustavda belgilangan boshqa shaxs yoki organ (mulkdor, kollegial organ) tomonidan qo'llaniladi. (Mehnat kodeksining 82, 182-moddalari). Intizomiy jazo chorasini qo'llash tartibi quyidagilardan iborat, jazo qo'llanilishidan avval xodimdan yozma ravishda tushuntirish xati olinadi; nojo'ya xatti-harakatning og'irligi, qaysi vaziyatda sodir etilganligi, xodimning oldingi ish faoliyati va xulq-atvori inobatga oliniladi; har bir nojo'ya xatti-harakat uchun fvaqt bitta intizomiy jazo qo'llanilishi mumkin; agar O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksida boshqa muddat ko'rsitilgan bo'lmasa, nojo'ya xatti-harakat aniqlangandan keyin bir oy ichida ushbu jazo qo'llanilishi mumkin.

Intizomiy jazo chorasi berilganligi to'g'risidagi buyruq yoki qaror xodimga yozma ravishda ma'lum qilinadi va u tanishganligi to'g'risida uning nusxasiga imzo qo'yadi. Intizomiy jazo chorasi berilganligi to'g'risidagi qaror ustidan O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksini 184-moddasida belgilangan tartibda shikoyat qilishi mumkin.

Atrof tabiiy muhitga ekologik talablar buzilishi oqibatida yetkazilgan zarar aybdor shaxsdan undiriladi. Agar zarar yetkazuvchi yuridik shaxs bo'lsa, u zararni qoplash majburiyati bilan birga, ushbu zarar yetkazilishiga bevosita aybdor xodimni moddiy javobgarlikka tortish huquqiga ega bo'ladi.

Korxona, tashkilot, muasasaning atrof tabiiy muhitga zarar yetkazilishida aybdor bo'lgan xodimning moddiy javobgarligining fuqarolik qonun hujjatlarida belgilangan mulkiy javobgarlikdan farqlash lozim. Moddiy javobgarlikdan undirilgan zararning miqdorini belgilash va zararning faqat xodimning mehnat munosabatlari natijasida vujudga kelishi bilan farq qilinadi.

Xodimlarning moddiy javobgarlikka tortish tartibi va shartlari mehnat qonun hujjatlari bilan belgilanadi. Moddiy javobgarlikning vujudga kelishi uchun quyidagi shart-sharoitlar mavjud bo'lishi kerak; xodimning noqonuniy xatti-harakati, ya'ni o'z majburiyatlarini bajarmaganligi yoki lozim darajada bajarmaganligi oqibatida korxona, tashkilot, muasasaga haqiqiy zarar yetkazilgan bo'lishi zarur; xodimning harakat yoki harakatsizligi bilan kelib chiqqan oqibatlar o'rtasida sababiy bog'lanish bo'lishi lozim.

3. Ekologik huquqbuzorliklar uchun ma'muriy javobgarlik

Ekologik hukukbuzorliklar uchun ma'muriy javobgarlik eng ko'p qo'llaniladigan javobgarlik turidir. Ma'muriy javobgarlikka tortishga ma'muriy huquqbuzorlik asos bo'ladi. Qonun hujjatlarida ma'muriy javobgarlikka tortish nazarda tutilgan tabiiy muhitga tajovuz qiluvchi g'ayri huquqiy, aybli (qasddan yoki ehtiyotsizlik oqibatida) sodir etilgan harakat yoki harakatsizlik ma'muriy huquqbuzorlik deyiladi.

-jarima. Uni qo'llashning asosiy tamoyillari O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 25-moddasida belgilangan. Jarimani qo'llash oqibatida ma'muriy huquqbuzarlik sodir etishda aybdor shaxsdan davlat hisobiga pul undiriladi. Ekologik huquqbuzarliklar uchun belgilangan jarimaning miqdori O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 60, 65-96, 125, 139, 162, 174, 198, 212, 214-moddalaridada belgilangan;

- ma'muriy huquqbuzarlik sodir etish qiroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni musodara qilish jazosi tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyasi tomonidan qo'llaniladi (O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 27-moddasi.). O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi

kodeksning 90-moddasi ikkinchi qismiga muvofiq ov qilish qoidalarini qo'pol ravishda buzilgan taqdirda ov qilish qurollari, ushbu Kodeksning 94-moddasiga muvofiq esa yoki yo'q bo'lib ketish xavfida turgan hayvonlarni yo'q qilib yuborish yoxud ushbu moddada ko'zda tutilgan boshqa xuquqbuzarliklarni sodir etgan taqdirda xuquqbuzarlikni sodir etish quroli bo'lgan ashyolarni musodara qilish mumkin. Ma'muriy xuquqbuzarlik oqibatida tabiiy ob'ektlar o'zlashtirib olinsa (er egallanib olinsa, daraxt kesilsa, hayvonlar ov qilib o'ldirilsa), ular davlatga qaytarib beriladi va bu musodara xisoblanmaydi. Faqat xuquqbuzarning mulki bo'lgan xuquqbuzarlikni sodir etish qulori yoki ashyosi musodara qilinishi mumkin;

- muxsus xuquqdan maxrum etish; O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksni 28-moddasi va 90-moddasi ikkinchi qismiga muvofiq, ov qilish qoidalarini qo'pol ravishda buzilgan xollarda ov qilish xuquqidan 15 kundan 3 yil muddatgacha maxrum etilishi mumkin;

- ma'muriy qamoqqa olish 3 sutkadan 15 sutkagacha muddatga qullanadai. Ma'muriy qamoqqa olish chorasini xomilador ayollarga, 3 yoshgacha bolasi bo'lgan ayollarga, 14 yoshgacha bo'lgan bolasini yakka o'zi tarbiyalayotgan shaxslarga, 18 yoshga to'lmagan shaxslarga, I va II – guruh nogironlariga nisbatan qo'llanilishi mumkin emas (O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksni 29-moddasi). Ekologik xuquqbuzarlik uchun ma'muriy qamoqqa olish O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksni 60-moddasida nazarda tutilgan.

Ma'muriy javobgarlik chorasini qo'llashda organ yoki mansabdor shaxs javobgarlikni yengillashtiruvchi xolatlarni va huquqbuzarning moddiy ahvolini inobatga olgan holda, sababini, albatta, ko'rsatib turib, ma'muriy javobgarlikdan ozod etilishi (O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksni 20-moddasi) yoki mazkur kodeksning maxsus qismi moddalarning jazo belgilash qismida nazarda tutilgan eng kam jazodan ham yengilroq jazo chorasini qo'llash mumkin.

Ekologik jinoyatlar uchun javobgarlik.

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksining 2-moddasiga muvofiq, mazkur Kodeksning maqsadlaridan biri bo'lib tabiiy muhitni jinoiy tajovuzlardan qo'riqlash hisoblanadi. Ushbu Kodeksning 193-204 va 229- moddalarida ekologik jinoyatlar uchun jinoiy javobgarliklar belgilangan.

O'z.R.ning JKning 193-196-moddalarida atrof muhitni muhofaza qilish talablarini buzganlik uchun javogarlilik belgilangan.

O'z.R.ning JKda belgilangan ekologik jinoyatlar tarkibi ekologik huquqbuzorlik natijasida og'ir oqibatlarining vujudga kelishi bilan bog'liqdir. Bularga insonning o'limi, odamlarning ommoviy ravishda kasallanishi, hayvonlarning qirilib ketishi, ko'p yoki ancha miqdorda zarar yetkazilishi va boshqa og'ir oqibatlar kiradi.

Ekologik jinoyatlar uchun Kodeks eng kam ish haqining yuz baravarigacha jarima, uch yilgacha axloq tuzatish ishlari, uch yilgacha muayyan huquqdan mahrum qilish, olti oygacha qamoq, besh yilgacha ozodlikdan mahrum etish kabi jazo choralarni nazarda tutadi.

O'z.R.JKni 17-moddasiga muvofiq ekologik jinoyatlar uchun 16 yoshga to'lgan, ushbu Kodeksning 193-196-moddalarida ko'rsatilgan jinoyatlar uchun esa 18 yoshga tulgani jismoniy shaxslar jinoiy javogarlikka tortiladilar.

O'z.R.JKni 193-moddasi ekologik xavfsizlikka oid norma va talablarni buzganlik uchun javobgarlik ko'zda tutilgan. Ushbu jinoyat sanoat, energetika, transport, qishloq xo'jaligi va boshqa ob'ektlarni loyihalashtirish, joylashtirish, qurish va ishga tushirib foydalanishda belgilangan ekologik normalarni buzishdan iborat.

O'z.R.JKni 194-moddasida atrof tabiiy muhitni ifloslanganligi tug'risidagi ma'lumotlarni qasddan yashirish yoki buzib ko'rsatish uchun jinoiy javobgarlik belgilangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.I.A. Karimov. "Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz". T., O'zbekiston. 2000 yil.
- 2.I.A.Karimov. O'zbekiston XX1 asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T., O'zbekiston. 1997 yil.
- 3.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T., 2003.
- 4.Tursunov X.T. Ekologiya asoslari va tabiatni muhofaza qilish. T.Saodat RIA, 1997 yil.
- 5.X.Boboyev, M.X.Rustamboyev. "Ekologiya huquqi". Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. Toshkent davlat yuridik instituti. T. 2001 yil.
- 6.Negmatov A. «Ekologiya huquqi.» Darslik. T.2006 yil.
- 7.O'zbekiston Respublikasi "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonuni.1992 yil.
- 8.O'zbekiston Respublikasi "Alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to'g'risida"gi qonuni.1993 yil.
- 9.O'zbekiston Respublikasi "O'rmon to'g'risida"gi qonuni.1999 yil.
- 10.O'zbekiston Respublikasi "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi qonuni.1993 yil.
- 11.O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy kodesi.
- 12.O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodesi.1995 yil.
- 13.O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodesi.-T.:Adolat,1995-1996 dekabr.
- 14.O'zbekiston Respublikasi Soliq kodesi va boshqalar.

8 -Mavzu: yerlarni muhofaza qilish va ulardan foydalanishning huquqiy holati

REJA:

1. yerlarni muhofaza qilish va ulardan foydalanish tushunchasi.
2. YAgona davlat yer fondi va uning tarkibi.
3. yerdan foydalanish huquqining vujudga kelishi va bekor bo'lish asoslari va tarkibi.

1. yerlarni muhofaza qilish va ulardan foydalanish huquqiy holatining tushunchasi va xususiyatlari.

Tabiat ob'ektlari ichida yer resurslari alohida o'rinni egallaydi.U mamlakatimiz milliy boyligining eng muhim qismi, ishlab chiqarishni yuritishning asosiy negizi hisoblanadi.Har bir gektar tuproq qatlami o'zida bir tonnadan ortiq o'simlik va hayvonat oganizimini hayotiyligini ta'min etadigan, shuningdek odam uchun 99 foiz ozuqa beradigan bakterial biomassani saqlaydi.

Er resurslaridan samarali foydalanish va ularni muhofaza qilish har xil vosita va usullar yordamida amalga oshiriladi. SHunday usullardan eng muhimlaridan biri – yer boyliklarini huquqiy muhofaza qilishdir, ya'ni yerni qonunlar yordamida buzilib tashlanishidan, ifloslanishidan, zaharlanishidan, ishdan chiqishidan himoya etishdir.

Er resurslarini huquqiy muhofaza qilish zaruriyatini yana shu bilan tushuntirish mumkinki, yerdan oqilona foydalanish va uni muhofaza qilishda tabiiy-ilmiy, ishlab chiqarish-tashkiliy, texnikaviy tavsiyanomalarning roli qanchalik katta bo'lmasin , ularning bajarilishi barcha davlat idoralari, korxona, muassasa, tashkilot, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun huquqiy normalarda mustahkamlangandan keyingina majburiy harakterga ega bo'ladi.

Erni muhofaza qilishga qaratilgan huquqiy qoidalar asoson quyidagilarni tartibga soladi: sug'oriladigan yerlarni qishloq xujaligiga muljallanmagan maqsadlarga berishdan himoya qilish ; tuproqni unimdor qatlamini saqlash; tuproqni eroziyadan saqlash; yerni agroxiematiklar ta'siridan himoya qilish, yerni ishdan chiqarib qo'yishdan, botqoqlanishdan muhofaza qilish; yerni xujasizlarcha foydalanishdan muhofaza qilish.

YUqorida bildirilgan fikrlardan kelib chiqib, yer resurslarini huquqiy muhofaza qilish deganda yerdan oqilona foydalanish, uni qishloq xo'jaligi oborotidan asossiz ravishda tortib olishning oldini olish,zararli antropogen ta'siridan himoya qilish, shuningdek tuproq

unimdorligini tiklash va oshirish, o'rmon fondi yerlarining samaradorligini yuksaltirishga qaratilgan huquqiy normalar yig'indisi tushiniladi. Bu huquqiy normalar faqat yer qonunchiligida emas, balki tabiatni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan foydalanish, jinoyat, fuqarolik, ma'muriy, mehnat; kooperativ, fermer, dehqon xo'jaligi tug'risidagi qonunlarida ham o'z ifodasini topgan. Demak, yerlarni muhofaza qilish kompleks huquq sohalari bilan tartibga solinadi.

2. YAgona davlat yer fondi va uning tarkibi.

Mamlakatimizda yerlar foydalangish maqsadlari, aholining talab va ehtiyojlarini qondirishni e'tiborga olib, xalq xo'jaligining barcha tarmoqlarini jonlantirish va rivojlantirishni ko'zlab, ishlab chiqarishni tashkil etishni hisobga olib toifalarga bo'linadi.

O'zbekiston Respublikasining yer Kodeksiga ko'ra (8-modda) mamlakatimizda yer fondi yerlardan foydalanishning belgilangan asosiy maqsadiga binoan quyidagi toifalarga bo'linadi:

1. Qishloq xujaligiga mo'ljallangan yerlar.
2. Aholi punktlarining yerlari.
3. Sanoat, transport, aloqa, mudofaa va boshqa maqsallarga muljallangan yerlar.
4. Tabiatni muhofaza qilish, sog'lomlashtirish, rekreatsiya maqsadlariga mo'ljallangan yerlar.
5. Tarixiy – madaniy ahamiyatga molik yerlar.
6. O'rmon fondi yerlari.
7. Suv fondi yerlari.
8. Zahira yerlar.

Qishloq xo'jaligi mo'ljallangan yerlar qishloq xo'jaligi yuritish uchun zarur bo'lgan qishloq xo'jaligi yerlari va daraxtzorlar, ichki xo'jalik yo'llari, kommunikatsiyalar, o'rmonlar, yoriq suv havzalari, binolar, imoratlar egallagan yerlarga ajraladi. Haydaladigan yerlar, pichanzorlar, yaylovlar, tashlandiq yerlar, ko'p yillik dov-daraxtlar (tokzorlar, tutzorlar, mevali daraxt kuchatzorlari, mevazorlar) egallagan yerlar qishloq xo'jaligi yerlari jumlasiga kiradi.

Er fondi tarkibidagi ikkinchi toifa yerlarni aholi punktlarining yerlari tashkil etadi. Bu yerlar o'z navbatida shaharlar, posyolkalar va qishloq aholi punktlarining yerlariga bo'linadi.

Er fondi tarkibidagi navbatdagi toifani sanoat, transport, aloqa, mudofaa maqsadlriga muljallangan yerlar tashkil qiladi. Sanoat maqsadlariga mo'ljallangan yerlar deganda sanoat korxonalariga, shu jumladan, kon sanoati, energetika korxonalariga ishlab chiqarish va yordamchi binolar xamda inshootlar qurish uchun doimiy foydalanishga berilgan yerlar tushiniladi.

Tabiatni muhofaza qilish maqsadlariga mo'ljallangan yerlar deganda davlat qo'riqxonalari, milliy va dendrologiya bog'lari, botanika bog'lari, zakazniklar, tabiat yodgorliklarini belgilangan tartibda korxonalar, muassasalar va tashkilotlarga maxsus maqsadlar uchun berilgan yerlar tushuniladi.

Sog'lomlashtirish maqsadlariga mo'ljallangan yerlar deb tabiiy shifobaxsh omillarga ega bo'lgan, kasalliklarning oldini olish va davolashni tashkil etish uchun qulay, belgilangan tartibda tegishli muassasalar va tashkilotlarga doimiy foydalanishga berilgan yer uchastkalariga aytiladi. Sog'lomlashtirish maqsadlariga mo'ljallangan yerlar aholining davolanishi va dam olishini ta'minlash uchun foydalaniladi.

Aloxida muhofaza etiladigan xududarning yerlari tarkibida rekreatsiya maqsadlariga mo'ljallangan yerlar muxim o'rinni egallaydi. Rekreatsiya maqsadlariga mo'ljallangan yerlar deganda aholining ommaviy dam olishi va turizmni tashkil etish uchun tegishli muassasalar va tashkilotlarga berilgan yerlar tushuniladi.

Er fondi tarkibida tarixiy-madaniy ahamiyatga molik yerlar mustaqil toifadagi yerlar sifatida o'rin olishligi belgilangan. O'zbekiston Respublikasi yer Kodeksining 75-moddasiga ko'ra, tarixiy-madaniy ahamiyatga molik yerlar deganda tarixiy-madaniy qo'riqxonalar, memorial bog'lar, mozorlar, arxeologshiya, tarix va madaniyat yodgorliklarining tegishli muassasalar va

tashkilotlarga doimiy foydalanishga berilgan yerlar tushuniladi.

Mamlakatimiz yer fondi tarkibidagi muhim toifalardan biri o'rmon fondi yerlaridir. Ushbu toifa yerlari O'zbekiston yer fondi tarkibida mustaqil fondni tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasi yer kodeksining 76-moddasida ko'rsatilishicha, o'rmon xo'jaligi ehtiyojlari uchun berilgan yerlar o'rmon fondi yerlari deb e'tirof etiladi. O'zbekiston Respublikasi yer Kodeksining 87-modda 6-bandiga ko'ra, o'rmon fondi yerlari ikki qismga :1) o'rmon bilan qoplangan va 2) o'rmon bilan qoplanmagan bo'lsa ham o'rmon xo'jaligi ehtiyoji uchun berib qo'yilgan yerlarga bo'linadi.

Suv fondi yerlari ham yer fondi tarkibidagi mustaqil toifa yerlardan biridir. O'zbekiston Respublikasining yer Kodeksining 77-moddasiga ko'ra suv havzalari (daryolar, ko'llar, suv omborlari) gidrotexnika va boshqa suv xo'jaligi inshootlari egallab turgan, shuningdek suv havzalarining va boshqa suv ob'ektlarining qirg'oqlari bo'ylab ajratilgan mintaqadagi suv xo'jaligi ehtiyojlari uchun korxonalar, muassasalar va tashkilotlarga berilgan yerlar suv fondi yerlari jumlasiga kiradi.

Zaxira yerlar –O'zbekiston yer fondi tarkibidagi so'nggi mustaqil toifani tashkil etib, doimiy egallash va foydalanishga berilmagan yer maydonlaridir.O'zbekiston Respublikasi yer Kodeksining 78- moddasida ko'rsatilishicha, yuridik va jismoniy shaxslar egaligiga hamda foydalanishiga , ijaraga berilmagan, mulk etib realizatsiya qilinmagan barcha yerlar zahira yerlardir. Bunday yerlar jumlasiga egalik qilish va foydalanish huquqi, ijaraga olish huquqi, mulk huquqi bekor qilingan yerlar ham kiradi.

Zaxira yerlar asosiy foydalanish maqsadiga ko'ra har qanday boshqa yer fondi toifasiga shtib ketishi mumkin.Bunday holatlarda ularga o'sha yer fondining huquqiy holati qo'llaniladi.

Davlat zaxira yerlari qisqa muddatli -3 yilgacha va uzoq muddatli - 3 yildan 10 yilgacha muddatga berilishi mumkin.

Zaxira yerlar qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishni ko'paytirish, sanoat,transport,boshqa noqishloq xo'jalik maqsadlari uchun, jamoa bog'dorchiligi va polizchilikni rivojlantirish uchun rezerv bo'lib xizmat qiladi.

3. yerdan foydalanish huquqining vujudga kelishi va bekor bo'lishi asoslari va tartibi.

Erdan foydalanish bo'yicha huquqiy munosabatlar, ya'ni yer resurslaridan foydalanish huquqi stixiyali tarizda kelib chiqmasdan, balki qonunlarda belgilangan tartib va asoslarda vujudga keladi .

Erdan foydalanish huquqi O'z.R.ning yer Kodekisiga binoan quyidagi asoslarda vujudga keladi: 1)doimiy foydalanish huquqi asosida; 2)meros qilib qoldiriladigan umirbod egalik qilish huquqi asosida; 3)ijaraga olish huquqi asosida; 4)xususiy mulk huquqi asosida.

Er uchastkalaridan doimiy foydalanish huquqi deganda korxona, muassasa, tashkilotlarga va fuqarolarga oldindan belgilanmagan muddat asosida yer maydonlarini berib qo'yishlik tushuniladi.

Meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilish huquqi deganda dehqon xo'jaligi yuritish, yakka tartibda uy-joy qurish, jamoa bog'dorchiligi va uzumchiligi yuritish uchun beriladigan yer uchastkalaridan foydalanish tushuniladi. Bu yer uchastkalari qonuniy meros huquqi asosida vorislarga o'tadi. yer uchastkalariga meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilish huquqi O'zbekiston Respublikasi fuqarolariga dehqon xo'jaligi yuritish, uy-joy qurish, jamoa bog'dorchiligi bilan shug'ullanish maqsadlarida beriladi.

Erdan ijara asosida foydalanish deganda ijarachi tomonidan ma'lum muddatga, ma'lum haq evaziga yer egasidan yer uchastkasini foydalanishuchun olish tushuyladi. yer uchastkasi iarsining shartlari va muddatlari taraflarning kelushuviga binoan belgilanadi va shrtnomada mustahkamlab qo'yiladi.Qishloq xo'jaligiga mo'ljalangan yerlar ijaraga ellik yilgacha bo'lgan , biroq o'n yildan kam bo'lmagan muddatga beriladi. yerdan ijara asosida hozirda asosan fuqarolar fermer xo'jaligi yuritish uchun foydalanadilar.

Erdan xususiy mulk asosida foydalanish ko'chmas mulk joylashgan yer uchastkalarini sotib olish asosida vujudga keladigan tasarruf qilish , egalik q qilish va foydalanishdir. O'zbekiston Respublikasi yer Kodeksining 18-moddasiga binoan yuridik va jismoniy shaxslarning yer uchastkalariga bo'lgan mulk huquqi savdo va xizmat ko'rsatish sohasi ob'ektlari ular joylashgan yer uchastkalari bilan birga xususiylashtirilganda vujudga keladi. Bundan tashqari, diplomatiya vakolatxonalari xodimlari chet el yuridik va jismoniy shaxslari uy-joy sotib olganlarida shu uy-joy joylashgan yer uchastkalariga nisbatan mulk huquqi vujudga keladi.

Er uchastkalarini egaik qilish va foydalanish uchun berish yer ajratish tariqasida amlga oshiriladi. yer uchastkalarini ajratib berish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, viloyatlar, Toshkent shahri, tumanlar, shaharlar hokimlari tomonidan amalga oshiriladi .

Erga egalik qilish huquqini va udan foydalanish huquqini bekor qilish deganda foydalanish uchun berib qo'yilgan yer uchastkalarini tegishli davlat organlari tomonidan qaytarib olish va shu yer uchastkasini bundan keyin o'sha foydalanuvchi ishlata olish huquqiga ega emasligi tushuniladi. Foydalanish uchun berib qo'yilgan yer uchastkalarini qaytarib yoki tortib olish, yoxud boshqacha qilib aytganda yerga egalik qilish huquqini va undan foydalanish huquqini bekor qilish ga faqat tegishli hokimliklarning haqlari bor.

Qonunda egalik qilish huquqi va undan foydalanish huquqi qanday asoslar bo'lganda bekor qilinishi mumkinligi sanab o'tilgan .Ana shu asoslar yuz bergandagina hokimliklar o'z vakolatlari doirasida yerga egalik qilish va undan foydalanish huquqini bekor qilishi mumkin.

Erga egalik qilish huquqini va undan foydalanish huquqini bekor qilish asoslaridan birinchisi sifatida yer uchastkasidan ixtiyoriy voz kechish belgilangan. yer uchastkasidan ixtiyoriy kechish yerdan foydalanuvchilar –tashkilotlar, korxonalar, muassasalar, ijarachilar, fuqarolar tomonidan amalga oshiriladi. yer uchastkalarini foydalanishdan ixtiyoriy voz kechish uchun har hil sabablar : tuproq unumdorligining pasayib ketishi , yerdan foydalanishningsamarasizligi, yerdan foydalanuvchining imkoniyatlarining yetishmasligi va boshqalar bo'lishi mumkin.

Er uchastkasidan ixtiyoriy voz kechilganda bu haqda tegishli hokimlikka murojaat qilinadi.

Er uchastkasi berilgan muddatning tugaganligi yerga egalik qilish va undan foydalanish huquqini bekor qilish uchun asoslardan biri hisoblanadi. yer bemuddat hamda muddatdi foydalanish uchun beriladi. yer 10 yildan 50 yilgacha berilishi mumkin.

Qishloq xujalik ishlab chiqarishi uchun berib qo'yilgan yerlar eng qimmatli yerlar hisoblanadi, aholini oziq ovqat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojini qondirishda o'ta ahamiyatga ega. Bunday yerlarni qarovsiz yoki foydalanishsiz qoldirilishiga yo'l qo'yilmaydi. SHuning uchun qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar bir yil davomida foydalanishsiz qoldirilsa, unga nisbatan egalik qilish va foydalanish huquqi bekor qilinadi. Noqishloq xujalik ishlab chiqarish uchun berilgan yer uchastkalari, asoson har xil inshootlar, qurilmalar, uy joylar va boshqa qurilishlar uchun mo'ljallangan maqsadda berilib, ushbu yerlardan ikki yil maboynida foydalanishsiz qoldirsa, unga egalik qilish va foydalanish huquqi bekor qilinishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.I.A. Karimov. "Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz". T., O'zbekiston. 2000 yil.
- 2.I.A. Karimov. O'zbekiston XX1 asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T., O'zbekiston. 1997 yil.
- 3.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T., 2003.
- 4.Tursunov X.T. Ekologiya asoslari va tabiatni muhofaza qilish. T.Saodat RIA, 1997 yil.
- 5.X.Boboyev, M.X.Rustamboyev. "Ekologiya huquqi". Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. Toshkent davlat yuridik instituti. T. 2001 yil.
- 6.Negmatov A. «Ekologiya huquqi.» Darslik. T.2006 yil.
- 7.O'zbekiston Respublikasi "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonuni.1992 yil.
- 8.O'zbekiston Respublikasi "Er kodeksi".1998 yil.

9-Mavzu. Suv resurslarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish.

Reja:

1. Suv resurslarida foydalanish va ularni muhofaza qilish.
2. Davlat suv fondi va uning boshqaruv organlari.
3. Suvdan foydalanish xuquqi tushunchasi va turlari. Suvdan foydalanish xuquqining paydo bo'lishi va bekor bo'lishi asoslari.
4. Suvdan foydalanuvchilarining xuquq va majburiyatlari.

Darsning maqsadi: Suv resurslarini muhofaza qilish, suv resurslaridan oqilona foydalanish. Davlat suv fondi va uni boshqaruv organlari. Suvdan foydalanish va uni muhofaza qilish ustidan nazorat tushunchasi. Suvdan foydalanish sohasida davlat boshqaruvi. Suvdan foydalanish huquqi tushunchasi asosida turlari. Suvdan foydalanish xuquqining paydo bo'lishi va bekor bo'lish asoslari. Suvdan foydalanuvchilarning xuquq va majburiyatlari.

1. Suv resurslaridan foydalanish va ularni muhofaza qilish tushunchasi.

Tabiat boyliklari orasida suv alohida o'rin tutadi. Chunki barcha jonzodlar hayotining asosiy manbai suvdur. "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi Qonuni 1993 yil 6-may qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasining 1993 yil 6-mayda qabul qilingan "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi qonunining 3-moddasiga asosan, "Suv O'zbekiston Respublikasining davlat mulki – umummilliy boylik hisoblanadi, suvdan oqilona foydalanish lozim bo'lib, u davlat tamonidan qo'riqlanadi".

Ushbu qonunga asosan, O'zbekiston Respublikasining yagona davlat suv fondi:

Daryolar, ko'llar, suv omborlari, boshqa yer usti suv havzalari va suv manbalari, kanal va hovuzlarning suvlaridan;

Er osti suvlari va muzliklardan iboratdir. Davlatlararo daryolar – Amudaryo, Sirdaryo, Zarafshon daryosi, orol dengizi va boshqa suvlardan foydalanish huquqi davlatlararo bitimlarda belgilab beriladi.

Mazkur qonunning 18-moddasida ko'rsatilganidek, «mulkchilikning barcha shaklidagi korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, dehqon xo'jaliklari va O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, boshqa davlatlarning fuqarolari hamda fuqaroligi bo'lmagan shaxslar suvdan foydalanuvchilar bo'lishlari mumkin. Qonunlarda nazarda tutilgan xollarda boshqa tashkilotlar va shaxslar xam suvdan foydalanuvchi bo'lishlari mumkin».

O'zbekiston Respublikasining «Er Kodeksi»ning 39-moddasi «Er egasi, yerdan foydalanuvchi, ijarachisi va yer uchastkasi mulkdorlari xam suv resurslaridan oqilona foydalanishlari va ularni muhofaza qilishlari shart».

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining «Qishlok xo'jalik kooperativi (shirkat xo'jaligi) to'g'risida»gi 1998 yil 30 aprelda qabul qilingan qonunning 16- moddasida qishloq xo'jaligi kooperativlari uchun suvdan foydalanishi, "Dehqon xo'jaligi to'g'risida"gi qonunning 11- moddasida dehqon xo'jaliklari uchun suvdan foydalanishning huquqiy tartiblari ko'rsatilgan

Bundan tashqari O'zbekiston Respublikasi "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida" gi qonunining 19- moddasida "Suvlar va suv havzalaridan foydalanish shartlari" ham aniq ko'rsatilgan .

Jumladan , unda O'zbekiston Respublikasi hududidagi yer usti , yer osti va dengiz suvlaridan zarur miqdordagi suvning tabiiy aylanishini saqlash, uning normativida ko'rsatilgan darajada tozaligini ta'minlash, suv o'simliklari va hayvonlarini asrash, suv havzalarining ifloslanishigayo'l qo'ymaslik, ularda ekologiya muvozanatini saqlash va suv havzasiga landshaft elementi sifatida ziyon yetkazmaslik sharti bilan yo'l qo'yiladi.

Mahaliy hokimiyat idoralari, o'rmon va suv xo'jaligi idoralari daryo irmoqlari hosil bo'ladigan joylarda , suv havzalari sohili mintaqalarida daraxtzorlarni tiklashlari va dov-

daraxtni ko'paytirishlari hamda ularni saqlashini ta'minlashlari shartdir.

Mustaqil respublikamizda suvni muhofaza qilish vazifalari shundan iboratki, "Hamma suvlar (suv ob'ektlari) aholi sog'ligiga zarar yetkazishi, shuningdek baliq zahiralarning kamayishi, suv ta'minotisharoitining yomonlashishi hamda suvning fizikaviy, kimyoviy va biologik hossalari pasayishi, suvning tabiiy tozalanish xususiyati kamayishi, suvning gidrologik va gidrogeologik rejimining buzulishi natijasida kelib chiqadigan boshqa ko'ngilsiz hodisalarga olib kelishi hollaridan muhofaza qilinishi kerak.

Hozirgi sharoitda suvlarni ifloslantirish asosan chiqit va chiqindilarni befarqlik oqibatida tashlash, oqizish natijasida bo'lmoqda. Ayni mana shu muammo "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida" gi qonunning 99-moddasida ifodalangan. Korxonalar, tashkilotlar, muassasalar va fuqarolarga quyidagilar taqiqlanadi:

- ishlab chiqarish chiqitlari, maishiy va boshqa xil chiqitlar hamda chiqindilarni suv ob'ektlariga tashlash;
- moylarning, yog'ochlarning, kimyoviy va neft mahsulotlarining hamda boshqa mahsulotlarning to'ikilib-sochilishi natijasidasuvni bulg'atish va ifloslantirish;
- suv havzalarining yuzi, suv havzalarini qoplab turgan yaxlar va muzliklarning yuzasi, sanoat chiqitlari, maishiy chiqindi va boshqa tashlandiq chiqitlar, shuningdek, yer usti va yer osti suvlarning sifatini yomonlashtirib yuboradigan neft' va kimyoviy mahsulotlar bilan bulg'atish va ifloslantirish;
- suvni o'g'itlar zaharli ximikatlar bilan bulg'atish.

Sanitariya maishiy suv ta'minotidan foydalanadigan rayonlarda sanitariya muhofaza zonasini yaratish zarur. Bunday hollarda sanitariya nazorati organlari va shu territoriyadagi suvdan foydalanishni va muhofaza qilishni boshqaradigan organlarga quyidagi hajmda yer ajratiladi:

- ochiq suv havzalari uchun 100 m. Suvning ikkala qirg'og'iga inspektorlik yo'llari qilinadi, ko'kalamzorlashtiriladi, shahar doirasida esa qirg'oqlar qo'shimcha ravishda obod qilinadi;
- o'zanli suv quyilib turadigan suv ombori uchun 300 m chor atrofi muhofaza qilinadi;
- arteziyan qudiq uchun foydalaniladigan ayrim qudiqlar, buloqlar va chashmalar yoki yer osti suvlari usti 30 m radiusda suvga chidamli materiallar bilan tom qilib yopiladi, maydoni kamida 0,25 ga bo'ladi.
- ayrim quduqlar uchun yer osti suvi yoki infiltratsion suvdan foydalanganda 30 m radiusda usti yopiladi, maydoni kamida 0,75 ga bo'ladi.

2. Davlat suv fondi va uning boshqaruv organlari.

1993 yil 6 mayda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi qonuni qabul qilinib, u suv va suvdan foydalanishga doir munosabatlarni tartibga solishdan, aholi va xalq xo'jaligi ehtiyojlari uchun suvdan oqilona foydalanishdan, suvni bug'lanish, ifloslanish va kamayib ketishdan saqlashdan, suvning zararli ta'sirini oldini olish va uni bartaraf qilishdan, suv ob'ektlarining holatini yaxshilashdan, muassasalar, tashkilotlar, dehqon xo'jaliklari va fuqarolarning huquqlarini himoya qilishdan iborat bo'ladi.

Mazkur qonunda birinchi marta yagona davlat suv fondi masalasi ko'rsatib berildi.

O'zbekiston Respublikasining yagona davlat suv fondi:

daryolar, ko'llar, suv omborlari, boshqa yer usti suv havzalari va suv manbalari, kanal va havuzlarning suvlaridan;

er osti suvlari va muzliklardan iboratdir.

Qonunda davlat xokimiyati va boshqaruv organlarining suvga doir munosabatlarini tartibga solish sohasidagi vakolatlari ham aniq ko'rsatildi.

Jumladan, qonunning 5-moddasida **O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining** suvga

doir munosabatlarini tartibga solish sohasidagi vakolatlari quyidagicha ko'rsatiladi:

suvga doir qonunlar qabul qilish, ularga o'zgartirishlar va qo'shimchalar kiritish;
suv resurslaridan foydalanish va ularni muhofaza qilishga oid davlat siyosatining asosiy yo'nalishlarini belgilash hamda suv xo'jaligiga oid strategik davlat dasturlarini qabul qilish.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining suvga doir munosabatlarini tartibga solish sohasidagi tasarrufiga quyidagilarni kiradi, chunonchi:

suv resurslaridan oqilona, kompleks foydalanish va ularni muhofaza qilish sohasida yagona siyosat o'tkazish;

suv resurslaridan kompleks foydalanish va ularni muhofaza qilishda vazirliklar, idoralar va yuridik shaxslarning faoliyatini uyg'unlashtirish suv fondi hosil qilish va undan foydalanish tartibini belgilash, suvdan foydalanishning me'yorlarini va limitlarini tasdiqlash;

suv resurslaridan foydalanganlik uchun haq tulashtirish, suv ob'ektlarini bulg'atganlik va quritib qo'yganlik uchun haq undirish tartibini belgilash davlatlararo munosabatlarni rivojlantirish;

qonunda nazarda tutilgan boshqa chora tadbirlarni amalga oshirish.

Mahalliy hokimiyat va boshqaruv organlarining suvga doir munosabatlarini tartibga solish sohasidagi tasarrufiga quyidagilar kiradi, chunonchi:

o'z hududidagi suv resurslaridan foydalanish va ularni muhofaza qilishning asosiy yo'nalishlarini belgilash;

suv resurslaridan foydalanishni tartibga solish va ularni muhofaza qilish sohasidagi qonuniylilik hamda huquq - tartibotni ta'minlash;

suv ob'ektlari holatini hisobga olib borish va ularga baho berish, suvlardan foydalanilishi va ularning muhofaza qilinishi, suv ist'emolining belgilangan limitlariga rioya etilishi, suvdan foydalanuvchilarning suvdan foydalanish hisobini yuritishlari ustidan nazorat qilib borish;

qonunlarda nazarda tutilgan boshqa masallalarni tartibga solish.

3. Suvdan foydalanish huquqi tushunchasi va turlari. Suvdan foydalanish huquqining paydo bo'lishi va bekor bo'lish asoslari.

Suvdan foydalanish huquqi tushunchasi asosan ikki holat bilan ko'proq bog'liq.

Birinchidan, u suv huquqining asosiy institutlaridan biri bulib, suv va suvan oqilona foydalanish, uni muhofaza qilish hamda suv bilan bog'liq barcha muammolarni o'z ichiga oladi.

Ikkinchidan, suvdan foydalanish va uni muhofaza qilish bilan bog'liq bo'lgan suv foydalanuvchilarning huquq va majburiyatlari bilan bog'liq.

Asosan suvdan foydalanish huquqi ko'proq suvdan foydalanish va bekor bo'lish asoslari bilan ham bog'liqdir.

Suvdan foydalanish huquqi bir qator tamoyillarga asoslanadi.

-suv resurslaridan oqilona foydalanish;

-suv resurslarini muhofaza qilish;

-boshqa barcha tabiat boyliklari bilan chambarchas bog'liqligi;

-suv resurslaridan qonunda ko'rsatilgan aniq maqsadlarda foydalanish;

-suvdan foydalanish davlatning ekologik siyosati bilan bevosita bog'liqligi;

-suvdan foydalanganlik uchun tegishli haq to'lash lozimligi;

-suv qonunchiligi bilan birga boshqa barcha boshqa qonunlar ni o'z vaqtida, kechiktirmay amalga oshirish va boshqalar.

O'zbekiston Respublikasi "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi qonunning 21-moddasiga ko'ra: Suv ob'ektlari aholining ichimlik suviga bo'lgan ehtiyojlarini, maishiy davolash; kurort, sog'lamlashtirish, hordiq chiqarish va boshqa ehtiyojlarni, qishloq xo'jaligi, sanoat, energetika, transport, baliqchilik xo'jaligi hamda boshqa davlat yoki jamoat ehtiyojlarini qondirish uchun qonunlarda ko'zda tutilgan talablar va shartlarga rioya qilingan holda

foydalanishga beriladi.

Bundan tashqari ushbu qonunning 22-moddasiga asosan , suvdan foydalanish turi ikki xil deb ko'rsatilgan.

Suvdan umumiy foydalanish – suvning holatiga ta'sir qiladigan inshootlar yoki texnikaviy qurilmalarni qo'llamay foydalanish;

suvdan maxsus foydalanish – inshootlarni yoki qurilmalarni qo'llash yo'li bilan foydalanish.

Suvdan foydalanishning qonunda belgilangan muddatlari ham mavjud. Suv ob'ektlari doimiy yoki vaqtincha foydalanish uchun beriladi. Muddat oldindan belgilanmagan holda foydalanish - doimiy foydalanish deb e'tirof etiladi. Suvdan vaqtincha foydalanish muddati ; qisqa va uzoq (3-20) yil bo'lishi mumkin.

Qonunning 36-moddasida suvdan foydalanish huquqini bekor qilish asoslari quyidagicha ko'rsatilgan.

Korxonalar, tashkilotlar, muassasalar , dehqon xo'jaliklari va fuqarolarning suvdan foydalanish huquqi:

- suvdan foydalanishga ehtiyoj qolmaganda yoki undan voz kechilganda.

- suvdan foydalanish muddati tugaganda;

- korxona, tashkilot, muossasa yoki dehqon fermer xo'jaligi tugatilganda -suv xo'jaligi inshootlari boshqa suvdan foydalanuvchilarga berilganda -tanho foydalanilayotgan suv ob'ektlarini qaytarib olishga zarurat tug'ilganda bekor qilinadi.

Suvdan foydalanish va uni muhofaza qilish qoidalari buzilgan yoki suv ob'ektidan belgilab qo'yilganidan boshqa maqsadda foydalanilgan, suv haqi to'lanmagan hollarda ham korxonalar, tashkilotlar, muassasalar, dehqon xo'jaliklari va fuqarolarning suvdan foydalanish huquqi bekor qilinishi mumkin.

4. Suvdan foydalanuvchilarning huquq va majburiyatlari.

Suvdan foydalanuvchilar huquq va burchlari “ Suv va suvdan foydalanish tug'risida “ gi qonunning IX bobi , 32-35- moddalarida aniq ko'rsatilgan.

Mazkur qonunning 32-moddasida suvdan foydalanuvchilarning quyidagi huquqlari bayon etilgan:

- suv ob'ektlari qanday maqsadlar uchun foydalanishga berilgan bo'lsa, faqat shu maqsadlarda foydalanish;

- suvdan foydalanishni amalga oshirish uchun inshootlar, qurilmalar va boshqa ob'ektlarni qurish;

- berilayotgan suvning miqdori va sifatini tekshirish;

qonunlarda nazarda tutilgan hollarni istesno etganda, shartnoma bo'yicha olinmay qolgan suv uchun tavon to'lanishini talab qilishi;

- suv ob'ektlaridan foydalanish qonunda taqiqlanmagan boshqa ishlarni amalga oshirish huquqiga egadir.

SHuningdek, suvdan foydalanuvchilarning huquqlari qonun bilan qo'riqlanadi.

Ayniqsa, barcha suv va suv ob'ektlaridan foydalanuvchilar qonunda ko'rsatilgan majburiyatlarni amalga oshirishlari zarur.

Suvdan foydalanuvchilar:

suv ob'ektlaridan oqilona ravishda foydalanishlari, suvni tejab-tergab ishlatish, suvni sifatini qayta tiklash va yaxshilash to'g'risida qayg'urishlari, suv olishda belgilangan me'yorlariga rioya etishlari;

iflos moddalar aralashib qolgan oqindi suvlarni suv ob'ektlariga oqizishni tamomila to'xtatish choralari ko'rishlari;

suvni muhofazalaydigan va boshqa suv xo'jalik inshootlarini hamda texnikaviy qurilmalarni soz holda tutishlari, ularni ishlatish sifatlarini yaxshilashlari, olinayotgan suvni hisob-kitob qilib borishlari;

suv resurslaridan foydalanganlik haqini o'z vaqtida to'lashlari shart.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.I.A. Karimov. "Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz". T., O'zbekiston. 2000 yil.
- 2.I.A.Karimov. O'zbekiston XX1 asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T., O'zbekiston. 1997 yil.
- 3.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T., 2003.
- 4.Tursunov X.T. Ekologiya asoslari va tabiatni muhofaza qilish. T.Saodat RIA, 1997 yil.
- 5.X.Boboyev, M.X.Rustamboyev. "Ekologiya huquqi". Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. Toshkent davlat yuridik instituti. T. 2001 yil.
- 6.Negmatov A. «Ekologiya huquqi.» Darslik. T.2006 yil.
- 7.O'zbekiston Respublikasi "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonuni.1992 yil.
- 8.O'zbekiston Respublikasi "Alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to'g'risida"gi qonuni.1993 yil.
- 9.O'zbekiston Respublikasi "O'rmon to'g'risida"gi qonuni.1999 yil.
- 10.O'zbekiston Respublikasi "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi qonuni.1993 yil.

10-Mavzu: yer osti boyliklarining huquqiy xolati.

REJA:

1. Er osti boyliklari tushunchasi, o'ziga xos tomonlari va uning huquqiy holatiga tavsif.
2. Er osti boyliklaridan foydalanish va ularni muhofazalashning huquqiy – ekologik talablari.
3. Er osti boyliklaridan foydalanish va ularni muhofaza qilish yuzasidan davlat boshqaruvi.
4. Er osti boyliklaridan foydalanish huquqi paydo bo'lishi, foydalanuvchilarning huquq va majburiyatlari va ular faoliyatini to'xtatish.

1. yer osti boyliklari tushunchasi, o'ziga xos tomonlari va uning huquqiy holatiga tavsif.

yer osti boyliklari nisbiy tushuncha bo'lib, me'yoriy hujjatlarda u nafaqat yer ostidagi, balki yer ustidagi mineral boyliklaridan foydalanish va muhofaza qilishdagi munosabatlarni ham inobatga oladi. Mineral - yer yuzida va qa'rida fizik va kimyoviy jarayonlar natijasida vujudga kelgan, kimyoviy tarkibi va fizik xususiyatlari jihatdan deyarli bir xil bo'lgan jism (modda)dir¹. SHunday qilib mineralning tuproq yoki tuproq hosil qiluvchi ona jins (less - sog' tuproq)dan farqi uning kimyoviy tarkibi (kimyoviy elementlar soni va uning o'zaro birikmasi) va fizik xususiyatlari (suv va temperatura rejimi, katta kichikligi, sinishi, qattiqligi) bilan farq qiladi. Ayrim mutaxassislar yer osti boyliklarini yer osti qazilmalari deb ham yuritadilar. Lekin bu fikrga to'liq qo'shilib bo'lmaydi. CHunki planetamizda uchraydigan 3 ming turdan oshiq minerallarning atigi 200-300 xil turi inson faoliyatida "qazilma" boylik sifatida ishlatiladi. Undan tashqari, minerallar nafaqat iqtisodiy, balki ekologik va madaniy-sog'lomlashtirish vazifa (funksiya)larni ham bajaradi.

yer osti boyliklarining ekologik funksiyasi - yer ustining tabiiy fundamenti, tuproq va ularni hosil qiluvchi ona jinslarning tarkib topishidagi mineral asosi ekanligi. Mineralning ximik, fizik va biologik yemirilishi natijasida ona jins (lesslar) hosil bo'ladi va ularda tirik organizmlarning aktiv faoliyati esa tuproq hosil bo'lishiga olib keladi. Bunday tabiiy jarayon yer osti minerallarini ekologik tizimlarda ishtirok etishini ta'minlab beradi.

yer osti boyliklarini iqtisodiy funksiyasi - insonlarning kundalik hayotidagi (energetika, qurilish, sanoat va h.k. jabhalarida) moddiy ehtiyojlarini qondirish uchun mineral resurslardan foydalanishidir.

yer osti boyliklarini madaniy-sog'lomlashtirish funksiyasi - yer qa'ri va minerallarning inson organizmi uchun foydali tomonlarini inobatga olib, dam olish va salomatligini tiklashda foydalanishidir.

yer osti boyliklarining o'ziga xos tomonlaridan biri ularni tugallanadigan va qayta tiklanmaydigan tabiiy resurslar toifasiga kirishidir. Agarda o'simlik va hayvonot dunyosining qayta tiklanish davri bir necha daqiqadan bir necha o'n yillarni, tuproq (er) yuzlab yillarni, suv ob'ekti esa 10 yildan 5000 yillarni o'z ichiga olsa minerallarning tiklanish davri yuz minglab yoki millionlab yillarni talab etadi. Insoniyat tarixida bu jarayon uzoq muddatli davr bo'lgani uchun ham ularni tiklash imkoniyati yo'q yoki tiklanmaydigan tabiiy resurslar toifasiga kirgazamiz. Bizga ma'lumki, ayrim minerallar (qum, tosh, toshko'mir va h.k.) yer ustida ham uchraydi. Lekin ularning aksariyati (90 % ortig'i) yer qa'rida uchragani uchun ham biz ularni shartli ravishda "**Er osti boyliklari**" deb ataymiz.

SHunday qilib yer osti boyliklariga yer osti va qisman, yer ustida uchraydigan minerallar majmuasi kiradi. Ular nafaqat tabiiy resurs sifatida, balki tabiiy boylik (ob'ekt) sifatida qaralib, ularni muhofaza qilish esa ekologik tizimlarning xavfsizligini saqlab qolish demakdir.

YUqorida keltirilgan va davlatimizning yer osti boyliklaridan foydalanish va muhofaza qilishdagi davlat siyosatini amalga oshirmoq uchun avvalam bor ushbu munosabatlarni tartibga soladigan huquqiy -me'yoriy zamin yaratmoq kerak. CHunki yosh va mustaqil respublikamiz endilikda o'z mineral boyliklariga o'zi egalik qilish huquqiga ega bo'ldi. 9 yillik mustaqillik davrda O'zbekiston yer osti boyliklarini muhofaza qilish va ulardan foydalanishiga oid bir qator qonun va qonun osti me'yoriy hujjatlar qabul qildi. Lekin bu bilan jamiyatdagi ushbu munosabatlarni huquqiy zamin yaratildi deb bo'lmaydi. Mustaqil respublikamiz bozor munosabatlarga o'tar ekan, tabiiy boyliklardan foydalanishni va ularni muhofaza qilishni huquqiy boshqarish yoki tartibga solish o'zgarib va takomillashib boraveradi. Eng asosiysi yer osti boyliklaridan foydalanish va ularni muhofaza qilishga doir huquqiy me'yorlarni amaliyotda qo'llash mexanizmini to'liq ishlab chiqishdir. Aks holda qonunlarimiz "tishsiz" bo'lib qolishi va jamiyatda huquqiy negilizm holati vujudga kelishi mumkin.

yer osti boyliklarining huquqiy holati deb yer osti boyliklarini muhofaza qilish, mineral xom ashyodan o'ta samaradorlik bilan foydalanish va uning natijasida buzilgan tabiiy komplekslarni qayta tiklashda yuzaga keladigan munosabatlarni ma'lum bir davrdagi huquqiy tartibga solish holatiga aytamiz.

O'zbekiston Respublikasida yer osti boyliklarining huquqiy holati Konstitutsiyada belgilangan imperativ normalar va uning asosida ishlab chiqilgan umumlashtirilgan (tabiatni muhofaza qilish to'g'risida, Alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to'g'risida...), kodifikatsiyalangan (Er Kodeksi, Jinoyat Kodeksi, Ma'muriy jaobgarlik to'g'risidagi Kodeks, Fuqarolik Kodeksi...) va ixtisoslashtirilgan (Er osti boyliklari to'g'risida, Konsessiyalar to'g'risida...) qonunlar va qonun osti normativ hujjatlar asosida tartibga solinadi. Ushbu qonun aktlar orqali tartibga solinadigan ob'ekt bo'lib yer osti hamda suv tagidagi mineral boyliklardir. Ulardan huquqiy foydalanish va ularni muhofaza qilish ushbu huquq tarmog'ining predmetidir. yer osti boyliklaridan huquqiy tartibga solish mazmuni ruxsatlovchi, oldini oluvchi va taqiqlovchi huquqiy me'yorlar orqali ularni muhofaza qilish va o'ta samaradorlik bilan foydalanishdir.

2. yer osti boyliklaridan foydalanish va ularni muhofaza-lashning huquqiy -ekologik talablari.

yer osti boyliklaridan foydalanish va ularni muhofazalashning huquqiy-ekologik talablari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50,54 va 55-moddalarida imperativ shaklda o'z aksini topgan. Ularga binoan har bir fuqaro yoki mulkdor atrof tabiiy muhitga (jumladan yer osti boyliklariga) nisbatan ehtiyotkorona munosabatda bo'lishlari va ulardan oqilona foydalanishlari zarurdir. Ushbu zaruriy shartlar kengaytirilgan tarzda Tabiatni muhofaza qilish to'g'risidagi qonunda berilgan bo'lib, unga muvofiq (18-modda) yer osti boyliklaridan yuridik va jismoniy shaxslar quyidagi ekologik talablar asosida foydalanadilar: qazilma boyliklarni qazib olishda mineral xom ashyodan kompleks va oqilona foydalanishni ta'minlasalar; atrof tabiiy muhit va yer osti boyliklari ifloslanishining oldi olsalar; foydalanilgan yer uchastkalarini rekultivatsiya (qayta tiklash, ya'ni buzilgan yerlarni qayta madaniylashtirish) qilsalar; qayta tiklanadigan foydali qazilmalardan tabiiy qayta tiklanishga erishiladigan darajadagina foydalansalar.

Umumlashtirilgan huquqiy-ekologik talablar ixtisoslashtirilgan holda 1994 yil 23 sentyabr va 1995 yil 30 avgustda qabul qilingan yer osti boyliklari va Konsessiyalar to'g'risidagi qonunlarda o'z aksini topgan va ularda foydalauvchilarga nisbatan quyidagilardan iborat:

1. tog'-kon sanoatidagi ishlarni (qidiruv, kovlash va rekultivatsiya qilish) yer qa'ridan foydalanish loyihasiga muvofiq olib borish;
2. er qa'rini to'la-to'kis o'rganish, yer osti boyliklaridan oqilona va kompleks foydalanish, ularni muhofaza qilish;
3. konlarning foydali qazilmalar mo'l uchastkalarini tanlab ishlatish, mineral xom ashyo qazib olish va uni qayta ishlashda foydali qazilmalarning normativdagidan ortiq noburdgarchiligiga yo'l qo'ymaslik;
4. er osti boyliklaridan foydalanish bilan bog'liq ishlarning zararli ta'siridan atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish;
5. er osti boyliklaridan foydalanish chog'ida buzilgan yer uchastkalarini ulardan keyinchalik foydalanish uchun yaroqli holatga keltirish;
6. ichimlik suvi sifatida foydalaniladigan suv to'plash maydonlarida va yer osti suvlari to'planadigan maydonlarda sanoat va maishiy chiqindilar yig'ilib qolishining oldini olish;
7. alohida ilmiy va madaniy qimmatga molik yer osti boyliklari uchastkalarini davlat qo'riqxonolari va yoxud tabiat yoki madaniyat yodgorliklariga mo'ljallab ajratib olish;
8. chet ellik investorlar yer osti boyliklaridan foydalanish davomida atrof muhitni muhofaza qilish va ishlarni bexatar olib borishlari hamda yer usti va osti uchastkalarini bosqichma bosqich qaytarib berishlari va qonun-hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa chora tadbirlarni olib borish.

yer osti boyliklaridan foydalanish va ularni muhofaza qilishdagi huquqiy-ekologik talablar bevosita yoki bilvosita CHet el investitsiyalari, Mulkchilik, Suv va suvdan foydalanish, O'simlik dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risidagi qonunlar va yer Kodeksi, Soliq Kodeksi hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1997 yil 13 yanvardagi 20-sonli qarori bilan tasdiqlangan "Qonchilik tashlamalarini foydali qazilma konlari ishlab chiqish uchun berish tartibi to'g'risida", "Qazib olingan va qazib olish jarayonida yo'qotilgan foydali qazilmalarning zahiralarni yer osti boyliklaridan foydalanuvchilar hisobidan o'chirish tartibi to'g'risida", "Foydali qazilmalarni ishlab chiqish paytida yer osti boyliklarini muhofaza qilishning yagona qoidalari"ga bag'ishlangan qarorlarda aks ettirilgan. Huquqshunos olim S.Hamroyevning fikrga ko'ra yer osti boyliklaridan foydalanish va ularni muhofaza qilish talablari yanada kengaytirilib yagona "Er osti boyliklari to'g'risidagi Kodeks"da o'z aksini topishi kerak degan taklif bilan chiqmoqda¹.

Umuman olganda amaldagi me'yoriy hujjatlarda aks ettirilgan yer ostidagi boyliklardan foydalanishdagi huquqiy-ekologik talablarni mohiyati va vazifalariga ko'ra 4 guruhga mujassamtirilsa bo'ladi:

- er osti boyliklarini to'liq va kompleks holda o'rganish orqali ularni ishlatish yoki konservatsiya qilish orqali muhofazalash;
- mineral xom ashyolarni qidirish, qazib olish va rekultivatsiya qilishni faqatgina ixtisoslashtirilgan davlat organlari nazoratida olib borish va ularni amalga oshirish davomida atrof tabiiy muhitning boshqa ob'ektlariga zarar yetkazmaslik; ;
- ishlatilgan konlarni yoki ularni ekspluatatsiya qilish davomida yer uchastkalarini o'z vaqtida rekultivatsiya qilib borish;
- noyob turdagi mineral boylik va ularni komplekslarini alohida muhofaza qilish tartibini o'rnatish.

3. yer osti boyliklaridan foydalanish va ularni muhofaza qilish yuzasidan davlat boshqaruvi.

O'zbekiston Respublikasi bozor munosabatlariga o'tishning besh tamoyilidan biri - davlatning bosh islohotchiligidir. Davlat islohotlarning ustuvor yo'nalishlarini belgilab berar ekan, yer osti boyliklaridan foydalanish va ularni muhofaza qilishning hozirgi zamon talablariga mos tushadigan siyosiy yo'lini ishlab chiqishi va uni izchillik bilan amalga oshirishi kerak. CHunki "ijtimoiy jihatdan yo'naltirilgan hozirgi bozor-davlat tomonidan tartibga solib turiladigan bozordir"

yer osti boyliklaridan foydalanish va ularni muhofaza qilishni davlat tomonidan tartibga solish "Er osti boyliklari to'g'risida"gi qonunning 6-moddasiga binoan quyidagilardan iborat:

- er osti boyliklari geologik jihatdan o'rganish va muhofaza qilish, mineral resurslardan oqilona, kompleks foydalanish, ular bilan bog'liq bo'lgan ishlarni bexatar yuritishga doir me'yorlar va qoidalarni belgilash;
- mineral xom ashyo bazasini rivojlantirishni ta'minlash;
- foydali qazilmalarning asosiy turlarini qazib olishning hozirgi paytdagi va istiqbolga mo'ljallangan hajmlarini belgilash;
- er osti boyliklaridan foydalanganlik uchun to'lovlarni belgilash va undirish;
- er osti boyliklarini muhofazalash va ulardan oqilona foydalanish ustidan tekshiruv va nazoratni olib borish.

YUqorida sanab o'tilgan vazifalarni bajarishda davlat boshqaruv organlari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va har bir davlat organining o'zi to'g'risidagi Qonuni yoki Nizomiga muvofiq yer osti boyliklaridan foydalanish va ularni muhofaza qilishga doir munosabatlarni tartibga solib turadi. Ularni vakolatlarining mohiyati va mazmuniga ko'ra 2 katta guruhga: umumiy va maxsus boshqaruv vakolatidagi davlat organlariga ajratiladi.

Umumiy boshqaruv davlat organlariga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Oliy Majlis, Vazirlar Mahkamasi va mahalliy hokimiyat organlari kiradi. Maxsus davlat boshqaruv organlarni o'z navbatida - kompleks, sohalar va funksional boshqaruv organlariga ajratiladi.

yer osti boyliklarini huquqiy holatini belgilovchi ko'rsatgich O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining faoliyatiga to'g'ridan to'g'ri bog'liqdir. Konstitutsiyamizning 78-moddasi va 1994 yil 22 sentyabr O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi to'g'risidagi konstitutsiyaviy qonuniga (4-modda) binoan davlat hokimiyatining oliy vakillik organi:

- er osti boyliklaridan foydalanish va ularni muhofaza qilishga doir qonunlarni ishlab chiqadi, qarorlar qabul qiladi va ularni ijrosini nazorat qilishni tashkillashtiradi;
- unga hisobot beruvchi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi orqali yer osti boyliklaridan foydalanishda ekologik xavfsizlikni ta'minlashning kompleks nazoratini tartibga solib turadi;
- davlatning yer osti mineral xom ashyo bazasidan foydalanish dasturlarini qabul qiladi, bu borada ichki va tashqi siyosatning asosiy yo'nalishlarini tasdiqlaydi;
- mineral resurslardan foydalanganlik uchun to'lovlarni (taksalarni) joriy qiladi va ularga oid imtiyozlarni belgilaydi;
- konchilik sanoatini rivojlantirish bo'yicha byudjet harajatlarini qabul qiladi;
- milliy yer osti boyliklaridan foydalanish yoki ularni muhofaza qilish bo'yicha bitimlarni ratifikatsiya (tasdiqlaydi) hamda denonsatsiya (barvaqt to'xtadi) qilish kabi vakolatlarni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 93-moddasiga muvofiq Prezident yer osti boyliklarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish borasidagi ichki va xalqaro siyosatni belgilaydi. Ushbu sohadagi ishlar fuqarolarning ekologik xavfsizligiga salbiy ta'sir ko'rsatmasligining zaruriy chora-tadbirlarini ko'radi. yer osti mineral xom ashyodan foydalanish va muhofazasiga doir qonunlarni imzolaydi hamda farmon, farmoyish va qarorlar qabul qiladi. Ekologik talofat ko'rgan tog'-kon sanoatining hududlari bo'yicha favqulodda holat joriy etish va shunga o'xshash boshqaruv masalalarni xal qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi davlatimizning ijro etuvchi organi sifatida Konstitutsiyaning 98-moddasi va 1993 yil 6 mayda qabul qilingan o'zi to'g'risidagi qonunga muvofiq:

- er osti boyliklaridan foydalanish va ularni muhofaza qilishga doir qonunlar ijrosini ta'minlaydi;
- er osti boyliklari kadastrini ishlab chiqadi va amalga oshiradi;
- konchilik va u bilan bog'liq bo'lgan inqirozli holatni bartaraf etadi va yer ostida bo'layotgan tabiiy ofatlarni (endogen jarayonlarni) kelib chiqish sababini aniqlaydi va ularni ekologik xavfsizlik darajasini ta'minlashning chora-tadbirlarini ishlab chiqadi va amalga oshiradi;
- er osti boyliklaridan samarali foydalanish, ularni muhofaza qilish va qayta tiklash (rekultivatsiyalash) bo'yicha targ'ibot, o'quv, ta'lim va malaka oshirishni yo'lga qo'yadi;
- mineral xom ashyolardan foydalanish tartibini tasdiqlaydi va shunga o'xshash o'z vakolati doirasida faoliyat ko'rsatadi.

Mustaqil O'zbekiston Respublikasida konchilik munosabatlarini tartibga solishda, Sobiq Ittifoqdan tubdan farqli o'laroq, mahalliy davlat boshqaruv organlarining faoliyati to'laqonli namoyon bo'la boshladi. Konstitutsiyamizning 100-moddasi va 1993 yil 2 sentyabrda qabul qilingan "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi qonunga muvofiq ular shahar, tuman va viloyat ahamiyatiga molik bo'lgan:

- er osti va usti mineral xom ashyo resurslaridan foydalanish va ularni ekologik xavfsizlik darajasini ta'minlash bo'yicha hududiy boshqaruv, dasturlarni ishlab chiqadilar va amalga oshiradilar;
- er osti boyliklari kadastrini va monitoringini amalga oshiradilar hamda ularga binoan mahalliy to'lovlarni undirib oladilar;

- konchilik sanoatidan chiqqan chiqitlarni tashlash, ko'mish uchun ruxsatnomalar beradilar va ularni bekor qiladilar;
- mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan qurilish, tog'-kon sanoati korxonalarining ekologik faoliyatini nazorat qiladilar va asos ravishda uni to'xtatib qo'yadilar hamda Konstitutsiyaga va boshqa qonunlarga zid bo'lmagan huquqiy-ekologik tadbirlarni olib boradilar.

Maxsus ko'rinishdagi sohaviy boshqaruv organlari.

Davlatning yer osti boyliklarini muhofaza qilish va ulardan foydalanishdagi maxsus vakolat tizimidagi kompleks boshqaruvni Geologiya va mineral resurslar davlat qo'mitasi, Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi, Sanoatda va konchilikda ishlarining bexatar olib borilishini nazorat qilish Agentligi, favqulodda hodisalar bo'yicha vazirliklar olib beradilar. Ushbu davlat organlari qaysi bir mulkchilik shakllari kompleks ravishda yer osti boyliklaridan foydalanilayotganidan qat'iy nazar, ular faoliyatini inson salomatligi va atrof muhit holatiga bezarar olib borayotgannini nazorat qilib boradilar. Bizlarga ma'lumki yer osti boyliklaridan bir qator xalq xo'jaligi sohalarida foydalanadilar. SHuning uchun ham har bir sohada o'zining boshqaruv va nazorat bo'linmalari mavjud bo'lib, **ular maxsus ko'rinishdagi sohaviy boshqaruv vakolatiga egadirlar.**

O'zbekisanoat qurilish vazirligi, Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi, Mudofaa vazirligi, Avtomobil yo'llari vazirligi va shu kabi vazirliklar, davlat qo'mitalari, agentliklar ushbu sohalaridagi boshqaruv vakolatlarini o'zlari to'g'risiyadagi Nizomga muvofiq amalga oshiradilar.

Davlat boshqaruv organlarining maxsus boshqaruv tizimida funksional vakolatga ega bo'lgan davlat idoralarining yer osti boyliklarini muhofaza qilish va ulardan oqilona foydalanishni tartibga solishdagi ahamiyati kattadir. Masalan, alohida muhofaza qilishga molik tog'-sanoatiga qarashli ob'ektlarni O'zR IIV, O'zR MXK kabi xarbiylashtirilgan idoralar tomonidan qo'riqlanishi, ulardagi xo'jalik ishlarini bexatar olib borilishiga va oqibatda, ekologik inqirozli holatni oldini olishga sabab bo'ladi. Davlat standartlashtirish va metrologiya qo'mitasining funksional vazifasi mineral xom ashyolarni qidiruv va qazib olishlarni xalqaro ekologik standartlarga mos kelishini tartibga solib turadi. Soliq inspeksiyasi esa o'z vakolatiga doir yer osti va usti mineral boyliklaridan foydalanganlik yoki bu foydalanish davomida atrof muhitni ifloslantirganliklari uchun xo'jalik yurituvchi sub'ektlardan soliqlarni o'z muddatida undirib olish va ular orqali bilvosita tabiatga yetkazilgan zararni qoplashga imkon beradilar. Huquqni muhofaza qilish davlat idoralarining funksional boshqaruv vakolatlari yer osti boyliklaridan oqilona foydalanish va ularni muhofaza qilish qonunchilikni buzilishni profilaktik chora tadbirlarini ishlab chiqish hamda buzilgan qonunchilikka nisbatan jazo choralari qo'llashdan iboratdir.

T.R.Mirzayevning¹ izlanishlari shuni ko'rsatmoqdagi, o'z paytida va chuqur ilmiy asosda olib berilgan prokuror nazorati tog'-kon sanoatidagi ekologik salbiy oqibatlarni bartaraf etishga olib kelar ekan.

4. yer osti boyliklaridan foydalanish huquqi paydo bo'lishi, foydalanuvchi-larning huquq va majburiyatlari va ular falijatini to'xtatish asoslari.

yer osti boyliklaridan foydalanish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining (respublika ahamiyatiga molik ob'ektlar uchun) litsenziya (ruxsatnoma)si asosida yuridik va jismoniy shaxslarga berilishi mumkin. Ularning foydalanish muddatlari yer osti boyliklari to'g'risidagi qonunning 12-moddasiga muvofiq cheklanmagan va cheklangan bo'lishi mumkin. Agarda foydalanish muddati oldindan belgilanib qo'yilmagan bo'lsa, u muddati cheklanmagan

hisoblaniladi. Aksincha, agarda yer osti boyliklaridan foydalanish litsenziyada belgilab qo'yilsa cheklangan bo'ladi. Masalan, chet el yuridik va jismoniy shaxslarga Konsessiyalar to'g'risidagi qonunning 3,15,17-moddalariga binoan tanlov va aukcion o'tkazish orqali 15 yil muddatga Vazirlar Mahkamasining qarori asosida yer osti boyliklari foydalanish uchun beriladi. Zaruriyatga qarab bu muddat ma'lum bir davrga, lekin 15 yildan oshmagan holda, uzaytirilishi mumkin.

yer osti boyliklaridan foydalanish asosiy maqsad va vazifalariga qarab 5 turga bo'linadi:

- geologik jihatdan o'rganish;
- foydali qazilmalarni qazib olish;
- foydali qazilmalar bilan bog'liq bo'lgan yer osti inshootlarini qurish hamda ulardan foydalanish;
- nodir tosh xom ashyosi namunalarini, paleontologik qoldiqlarni va boshqa geologik kolleksiya bop materiallarni to'plash;
- davlatning o'zga ehtiyojlari va jamoat ehtiyojlarini ta'minlash.

Geologik o'rganish uchun berib qo'yish belgilangan tartibda tasdiqlangan yer qa'rini geologik o'rganish loyihasiga asosan beriladi. Ushbu ishlarni boshlash uchun bunday faoliyatni davlat ro'yxatidan o'tkazish va yer uchastkalarini egallashga ruxsat olish kerak bo'ladi. CHet el yuridik shaxslarga, qo'shma korxonalarga geologik o'rganish uchun yer osti boyliklari konsessiya shartnomasi asosida berilishi qonunda nazarda tutilgan. yer osti boyliklarini foydali qazilmalar qazib olish uchun berish maxsus litsenziyalar asosida amalga oshiriladi. Uning uchun yer osti mineral boyliklardan foydalanish maqsadi, kon joylashgan maydon, texnogen hosilalardan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan korxona loyihalari, qazib olish bilan bog'liq bo'lmagan inshootlarni qurish va ulardan foydalanish, zararli moddalar, radiktiv chiqindilarni va ishlab chiqarish chiqitlarini joylashtirish huquqlari bo'lishi kerak.

YUridik va jismoniy shaxslarga yer osti boyliklaridan foydalanishning bir yo'la bir necha turi uchun litsenziyalar berilishi mumkin. Vazirlar Mahkamasi tomonidan berilgan litsenziya yer Kodeksining 17-moddasiga muvofiq yer osti boyliklaridan foydalanuvchilarga yer uchastkasini ajratishga asos bo'la oladi. Kon ajratmalari Sanoatda va konchilikda ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish agentligi tomonidan beriladi. Foydali qazilma konlarini tajriba-sanoat yo'sinida ishlatish (neft va gaz konlari bundan mustasno), yer osti chuchuk suvlarini chiqarib olish, nodir tosh xom ashyosini namunalarini, paleontologik qoldiqlarni va boshqa kolleksiyabop geologik materiallarni to'plash uchun litsenziyaga muvofiq berib qo'yiladigan yer osti boyliklari uchastkalariga kon ajratmasi talab qilinmaydi. Geologiya va qidiruv ishlarini moliyaviy ta'minlagan yuridik va jismoniy shaxslar qidirib topilgan konni ishlatish uchun litsenziyalar olishda mutloq huquqqa egadirlar.

yer osti boyliklaridan foydalanuvchilar yer osti boyliklari to'g'risidagi qonunning 18-moddasiga muvofiq quyidagi huquqlarga egadirlar:

- er qa'rini geologik o'rganish ishlarini bajarish uchun yer to'g'risidagi qonun hujjatlari bilan belgilangan tartibda yer uchastkalaridan foydalanish;
- o'z faoliyati natijalaridan, shu jumladan yer osti boyliklari to'g'risida olingan axborotlardan, shuningdek qazib olingan mineral xom ashyodan foydalanish (ayrim hollarda Vazirlar Mahkamasi qazib olingan mineral xom ashyoni tasarruf etishning alohida shartlarini vaqtincha belgilab qo'yishi mumkin);
- basharti litsenziyada o'zga qoida belgilanmagan bo'lsa, foydali qazilmalarni qazib olish va mineral xom ashyoni qayta ishlash jarayonida olingan texnogen hosilalardan foydalanish.

yer osti boyliklaridan foydalanuvchilar quyidagi majburiyatlar yuklatiladi:

- er qa'ridan belgilangan maqsadli foydalanish;
- ishlarni yer qa'ridan foydalanish loyihasiga muvofiq olib borish;
- er qa'rini geologik to'la-to'kis o'rganish, yer osti boyliklaridan oqilona, kompleks foydalanish va muhofaza etish;
- konlarning foydali qazilmalar mo'l uchastkalarini tanlab ishlatish, mineral xom ashyo qazib olish va uni qayta ishlada foydali qazilmalarning normativdagidan ortiq nobudgarchiligiga yo'l qo'yilmaslik;
- zahiralar holati va ulardagi o'zgarishlar, foydali qazilmalarning nobudgarchiligi va kamayishini hisobga olib borish, shuningdek zahiralarining o'z vaqtida qayta hisoblab chiqish, qayta tasdiqlash va chegirib tashlash;
- qazib olinayotganda qo'shib chiqadigan, lekin vaqtincha foydalanilmayotgan foydali qazilmalarni saqlash va hisobga olib borish;
- suv chiqarib olish inshootlari va ularning atrofidagi hududda yer osti suvlari holatini kuzatib borish;
- er osti suvlari holatidagi o'zgarishlar to'g'risida yer osti suvlarini muhofaza qilinishi ustidan nazoratni amalga oshiruvchi organlarni zudlik bilan xabardor qilish;
- er osti boyliklaridan foydalanish bilan bog'liq ishlarni xavfsiz olib borish, falokatlarini tugatish rejalarini ishlab chiqish;
- er osti boyliklaridan foydalanish bilan bog'liq ishlarni zararli ta'siridan atrof tabiiy muhitni, binolar va inshootlarni muhofaza qilish;
- er osti boyliklaridan foydalanish jarayonida geologik, marksheyderlik hujjatlari va o'zga hujjatlarning yuritish hamda ularni asrash;
- Geologiya va mineral resurslar davlat qo'mitasi huzuridagi Davlat geologiya fondiga yer qa'riga oid axborotlar, shuningdek foydali qazilma zahiralarining holati va o'zgarishi hamda ularning tarkibidagi komponentlar to'g'risidagi ma'lumotlarni taqdim etish;
- er osti boyliklaridan foydalanish chog'ida buzilgan yer uchastkalari ulardan keyinchalik foydalanish uchun yaroqli holatga keltirish;
- er osti boyliklaridan foydalanish uchun to'lovlarni o'z vaqtida to'lab borishni ta'minlash.
- Agarda yer osti boyliklaridan foydalanuvchilar yer osti qonunchiligida ko'rsatilgan huquqiy-ekologik talablarni o'z muddatida va me'yorida bajarmasalar ularni faoliyatlarini to'xtatishga asos bo'la oladi. Bu asoslar quyidagilardan iborat:
- belgilangan muddat tugaganda;
- foydalanuvchi yer osti boyliklaridan foydalanish huquqidan voz kechganda;
- foydalanish uchun yer qa'ri berib qo'yilgan korxona yoxud o'zga xo'jalik faoliyati sub'ekti tugatilgan hollarda to'xtatiladi;
- ishlovchilar va aholi hayotiga yoki sihat-salomatligiga, shuningdek atrof tabiiy muhit holatiga yaqqol xavf paydo bo'lganda;
- er osti boyliklaridan foydalanuvchi bir yil mobaynida undan foydalanishga kirishmaganda;
- er osti boyliklaridan foydalanganlik uchun to'lov muntazam olib borilmaganda;
- er osti boyliklaridan foydalanuvchi litsenziyaning asosiy shartlarini buzganda;
- davlatning o'zga ehtiyojlari va jamoat ehtiyojlari uchun yer qa'ri uchastkalarini olib qo'yish zarur bo'lganda;
- Er osti boyliklari to'g'risidagi qonunning 24, 30 va 33-moddalarida nazarda tutilgan qoidalar bajarilmagan taqdirda muddatidan ilgari to'xtatib qo'yilishi mumkin.
- Er egalari va yerdan foydalanuvchilar qonun hujjatlari talablarini buzganlari taqchdirda yer osti boyliklaridan foydalanish huquqidan mahrum qilinishlari mumkin.
- Er osti boyliklaridan foydalanish huquqi tegishli organlar tomonidan ularning o'zlari bergan litsenziya va kon ajratmasi berishga oid dalolatnomani bekor qilish yo'li bilan

to'xtatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.I.A. Karimov. "Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz". T., O'zbekiston. 2000 yil.
- 2.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T., 2003.
- 3.Tursunov X.T. Ekologiya asoslari va tabiatni muhofaza qilish. T.Saodat RIA, 1997 yil.
- 4.X.Boboyev, M.X.Rustamboyev. "Ekologiya huquqi". Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. Toshkent davlat yuridik instituti. T. 2001 yil.
- 5.Negmatov A. «Ekologiya huquqi.» Darslik. T.2006 yil.
- 6.O'zbekiston Respublikasi "Er kodeksi".1998 yil.
- 7.O'zbekiston Respublikasi "Er osti boyliklari to'g'risida"gi qonuni.-T.:Adolat,1995 yil 30 avgust.